

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Usuteaduskond

Tanel Vassel

Usuline sotsialisatsioon eestikeelsetes õigeusu peredes

Magistritöö

Juhendaja
dr. theol. Olga Schihalejev

Tartu 2020

Sisukord

Sissejuhatus	4
Teema valik ja piiritlemine teadusvaldkonnas	4
Töö eesmärk ja uurimisülesanne	5
Uurimismetoodika	6
Lühiülevaade probleemi senisest uuritusest	7
Ülevaade tähtsamatest allikatest	9
Töö koostamisel ette tulnud raskused	10
Töö struktuur	12
Uurimisküsimused	12
1. Meetod ja materjal	13
1.1. Meetodi kirjeldus	13
1.2. Valim	14
1.3. Osalejate leidmine	16
1.4. Intervjuude ettevalmistamine	17
1.5. Intervjueerimine	18
1.6. Tagasiside	20
1.7. Sisuanalüüsi kulg	21
2. Teoreetiline osa	25
2.1. Statistiline ülevaade üldkogumist ja tugistruktuuridest	25
2.1.1. Kättesaadavad kvantitatiivsed andmed	25
2.1.2. Kokkuvõte	27
2.2. Õigeusu kasvatus teoreetilised allikad ja nende kättesaadavus	28
2.2.1. Allikate mitmekesisus ja üks liigitamise võimalusi	28
2.2.2. Pühakiri ja kirikuisade tekstid	30
2.2.3. Uusaegsed vaimulikud isad	31
2.2.4. Kaasaegne akadeemiline õigeusu religioonipedagoogika	33
2.2.5. Kokkuvõte	36
3. Empiiriline osa	37
3.1. Usulise kasvatus eesmärgid	37
3.1.1. Ususeemne külvamine ja osalemine usupraktikates	37
3.1.2. Moraalne compass	39
3.1.3. Transtsendentaalsed eesmärgid	39

3.1.4. Usuline sallivus, dialoogivõime, autonoomsus ja identiteet	40
3.1.5. Traditsiooni edasikandmine	42
3.1.6. Oma südamerahu ja Jumala kaitse	43
3.1.7. Tulemused ja arutelu	45
3.2. Kasvatuspõhimõtted	47
3.2.1. Pere.....	47
3.2.2. Ealised iseärasused.....	49
3.2.3. Kasvatusstiil	52
3.2.4. Vastastikune kasvatus	55
3.2.5. Osalemine ja eeskuju	56
3.2.6. Tulemused ja arutelu	59
3.3 Usupraktikad	62
3.3.1. Lapsega kirikus	62
3.3.2. Kodused usupraktikad.....	67
3.3.3. Usulised arutelud lastega.....	72
3.3.4. Tulemused ja arutelu	77
3.4. Sekundaarne sotsialisatsioon ja perekonnavälised tegurid	80
3.4.1. Kiriku pakutav tugi	80
3.4.2. Kristlikud õppe- ja lasteasutused	86
3.4.3. Sekulaarne ühiskond	88
3.4.4. Õigeusklike kogukonnad ja usuliste mõjude mitmesuunalisus.....	90
3.4.5. Tulemused ja arutelu	94
Kokkuvõte	101
Kasutatud kirjandus.....	104
Summary	111
Lisa 1 Uurimistöös osalejate tähised ja lühiiseloostus.....	115
Lisa 2 Kutse osalemiseks	116
Lisa 3 Intervjuu küsimused	117
Lisa 4 Intervjuu kava alates 5. intervjuust	118
Lisa 5 Christiansi ja Denzini interpretatiivse piisavuse kriteeriumid	119
Lihtlitsents.....	120

Sissejuhatus

Teema valik ja piiritlemine teadusvaldkonnas

Magistritööna on käesolev töö, vähemalt kronoloogiliselt vaadeldes, esmalt motiveeritud soovist senistele õpingutele joon alla tõmmata ja pälvida magistrikraad. Aja jooksul osutus see eesmärk motiveerijana ebapiisavaks, kuna õppekava läbimise järel möödus mitmeid aastaid, enne kui isiklik kogemus lapsevanemana õpetas mind religioonipedagoogika distsipliini vääriliselt hindama ja abi otsima, kuni on veel lootust. Magistritöös leidsin võimaluse leevendada oma süümepiinu enda antava usulise kasvatus nappuse pärast ja ühtlasi teha midagi olukorra parandamiseks. Olles juba sealmaal, ei olnud uurimisküsimuse sõnastamine enam kuigi raske: *Kuidas on lahendatud kodune usuõpetus erinevates eestikeelsetes õigeusklikes peredes?* Kuna otseselt seda küsimust teadaolevalt uuritud ei ole, tundus kõige loogilisem kasutada just induktiivset meetodit ja genereerida täpsemad teemad empiirilise materjali pealt. Muidugi pean siin tunnistama ka oma isiklikku poolehoidu konstruktivistliku uurimisfilosoofia vastu ja naudin avastusretke, kus empiiriline materjal juhib uurijat.

Sellela olen ma enda uurijana positsioneerinud nii uurimisprobleemi, sihtgrupi kui lugeja suhtes. Täpsustan veel, et uurijana on mul siiras huvi iga lapsevanema arusaamade ja kogemuse vastu ning ma ei hinda osalejate vastuseid paremaks või halvemaks. Teisalt vaimuliku ja kiriku liikmena läheb mulle korda, kuidas kirik suudab koguduseliikmete vajadusi teenida.

Töö paigutub meetodi osas kvalitatiivse uuringuna religioonisotsioloogia teadusvaldkonda. Uuritav sisu omab tähtsust religioonipedagoogika distsipliinis, kus seni on rohkem uuritud usulist kasvatust kooli ja kiriku kontekstis. Uurijad on täheldanud usulise sotsialisatsiooni põhiliste kanalitena kooli, usukogukonda ning perekonda, kusjuures viimase mõju võib pidada kõige tugevamaks¹. Käesolev uurimistöö keskendubki usulisele kasvatusle lapsevanema vaatepunktist. Töös

---

¹VERMEER, P. 2014. Religion and family life: an overview of current research and suggestions for future research. *Religions*, 5(2), lk 403.

leiavad käsitlemist muuseas ka perevälised tegurid, kuid eelkõige lapsevanema reaalsusest lähtuvalt.

Töö eesmärk ja uurimisülesanne

Uurimustöö eesmärk on uurida, millist usulist kasvatust õigeusklikud lapsevanemad peavad kohaseks praegusel ajal oma lastele anda. Põgus uurimine tutvusringkonnas viitas, et nõudlus sellise info järele võib olla laiem. Paljudel õigeusklikel lapsevanematel on koduse usuõpetuse eeskujud lapsepõlvest võtta, kuid nende üks-ühele rakendamine viimasele põlvkonnale ei pruugi olla parim lahendus. Põlvkondade vaheliste piiride määramine on sotsiaalteadustes küll problemaatiline, aga muutused iseenesest, näiteks sotsiaalsete identiteetide suurem voolavus ning varasemast suurem sõltumine kaaslaste gruppidest ja massimeediast, on toimunud ja tõendamist leidnud². Täna me teame palju rohkem lapse arengupsühholoogiast, lisaks on muutunud ühiskonna nõudmised laste spirituaalsele arengule³.

REDCo 2009 uuring näitas, et Eesti lapsed ei ole muutunud ühiskonna nõudmistega kuigivõrd sammu pidanud ja näiteks dialoogivõime ja avatus usuküsimustes on Eesti kooliõpilaste hulgas pigem kehv, kusjuures parem on seis religiooniõpetust saanute seas⁴. Kuna Eesti noorte põhilised usulised teadmised saadaksegi perekonna ja kooli kaudu⁵, võiks eeldada, et kodusel usulisel kasvatusel on samuti oluline mõju sallivuse suurenemisel ühiskonnas. Seda eriti olukorras, kus enamikel lastel puudub ligipääs mistahes vormis religiooniõpetusele⁶. EUU 2015 uuring näitas siiski, et vaid veerand end kristlasteks pidavatest inimestest puudutavad pereringis usuteemasid vähemalt

---

² ROOF, W. C. 2009. Generations and Religion - *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. Edited by Peter B. Clarke. Oxford Handbooks Online, lk 618-622.

³ VERMA, S., Sta. MARIA, M. 2006. The changing global context of adolescent spirituality. - *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*. E. C Roehlkepartain, P. E. King, L. Wagener, P. L. Benson (toim). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 124-135.

⁴ SCHIHALEJEV, O. 2009. *Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö, lk 186-189.

⁵ SCHIHALEJEV, O. 2012. Noorte eestimaalaste hoiakud religiooni suhtes. – *Astu alla rahva hulka : artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist*. E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, lk 238.

⁶ SCHIHALEJEV, O., RINGVEE, R. 2017. Silent Religious Minorities in Schools in Estonia. - *Religion, Education and Human Rights. Theoretical and Empirical Perspectives*. A. Sjöborg, H.-G. Ziebertz (toim.). Springer International Publishing, lk 6.

igakuiselt ja kolmandik neist ei tee seda kunagi⁷. Selle põhjuseks ei pruugi olla usklike vanemate laiskus ega usuleigus, vaid ühiskonna arengutest tingitud muutunud vajadused, millele ei ole sobivaid lahendusi välja töötatud⁸. On vägagi võimalik, et senised meetodid lihtsalt ei tööta enam praegusel määral sekulariseerunud ühiskonnas ja selle fakti eiramisel võib religioosset sotsialisatsioonist saada usuline isolatsioon⁹.

Õigeusu kirikud varustavad koguduseliikmeid nii usuõpetuse, kasvatusalaste juhtnööride kui materjalidega, kuid neil puudub ülevaade tegelikust nõudlusest ja tasemest, mistõttu, nagu ka intervjuudes märgiti, ei ole pakutav tugi paljudele kasutuskõlblik. Käesoleva töö eesmärgiks ongi kaardistada käesoleva aja väljakutsed ja võimalused laste usuliseks sotsialiseerimiseks õigeusklikes peredes ning aidata luua mingigi pinnas kaasaegse lähenemise väljatöötamiseks.

Selleks intervjuuerin erinevatest piirkondadest, erineva struktuuriga peredest ja eri vanuses lastega õigeusklikke lapsevanemaid, kes peavad oluliseks õigeusu mingil kujul edasiandmist oma lastele. Saadud materjali kõrvutan eelnevate uuringute tulemustega, nägemaks, kus võiks tuge leida juba uuritud materjalist ja kus see ei pruugi meie oludele kohaldatav olla.

Uurimismetoodika

Käesoleva töö näol on tegemist empiirilise kvalitatiivse uurimusega, kus materjal kogutakse induktiivsel meetodil poolstruktureeritud intervjuudega. Uurimus lähtub konstruktivistlikust uurimisfilosoofiast ja tegeleb rohkem osalejate arusaamade esitamise kui nende hindamisega väliste kriteeriumide järgi. Uurimuses on kasutatud sihipärast valimit ega ei taotleta representatiivsust üldkogumi suhtes. Valimikoostamisel on taotletud sisu relevantsust kõigile põhilistele eestikeelse õigeusu gruppidele.

---

⁷ SOOM, K., JÕKS, E. 2016. Eestimaa ristiusu süda – kristlaste analüüs EUU 2015 põhjal. - *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, lk 78.

⁸ vrd. KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper, lk 5.

⁹ vrd. VRAME, A. 2009. An Overview of Orthodox Christian Religious Education. – *International Handbook of the Religious, Moral, and Spiritual Dimensions in Education*. M. de Souza, K. Engebretson, G. Durka, R. Jackson, A. McGrady (toim.). Springer, Dordrecht, lk 282.

Nii intervjukeerimisel kui sisuanalüüsis olen kasutanud eelkõige H. & I. Rubini väljatöötatud vastava intervjukeerimise (*responsive interviewing*) meetodit¹⁰, täiendades seda iseäranis sisuanalüüsi osas ka muu sarnaste kirjandusega. Kuna võimalike meetodite valik on kirev ja pidevas arengus, olen metodoloogia detailsemalt lahti kirjutanud eraldi peatükis, kus kirjeldan ka uurimise käiku.

Lühiülevaade probleemi senisest uuritusest

Eestikeelseid õigeusklikke on varasemalt uuritud üsna mitmes töös, sealhulgas ka kvalitatiivselt. Kuigi endiselt räägitakse eesti õigeusu alaesindatusest teadustöodes¹¹, ei ole praeguseks enam tegemist kindlasti Eesti teoloogiamaastikul tundmatu teemaga, mistõttu julgen ajaloolise sissejuhatuse antud töös ära jätta ja suunata huvilised mitmete olemasolevate allikate juurde. Ülevaatlikud ajaloolised kokkuvõtted on leitavad näiteks Andrei Sõtšovi¹², Liina Eek'i¹³ ja oluliselt tagasihoidlikumal kujul ka siinkirjutaja¹⁴ töödest. Lisaks on patriarh Aleksius II avaldanud monograafia õigeusu ajaloost Eestis¹⁵ ning õigeusu kiriku arengut Eestis alates 19. sajandist on käsitlenud Toomas Schvak kogumikus *Mitut Usku Eesti IV*¹⁶. Väga head ülevaadet kogumaapealsest õigeusu kirikust pakub uudsest perspektiivist Liina Eek oma artiklis *Õigeusu kiriku fülogeneesist*¹⁷, kus lisaks ajaloolisele ülevaatele on esitatud kogu maailma kohalike õigeusu kirikute põlvnemine ja omavahelised seosed.

Konfessiooniüleselt on usulist sotsialisatsioonikooli religiooniõpetuse vaatepunktist uurinud Olga SchihalejevREDCo (*Religion in Education. A contribution to Dialogue or a factor of Conflict in transforming societies of European Countries*) üle-Euroopalise uurimuse raames, kus uuriti

---

¹⁰ RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* - 3rd ed. Washington DC, SAGE publications.

¹¹ EEK, Liina. 2017. *Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike katehheesist ja uskumustest*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö, lk 9, 21.

¹² SÕTŠOV, A. 2004. *Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastail 1945–1953*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli kirjastus, magistratöö, lk 14 – 27.

¹³ EEK, Liina. 2017, lk 31 – 39.

¹⁴ VASSEL, T. 2011. *Eestlastest Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku liikmete arusaamad piiskopiametist*. Tartu, Tartu Ülikool, bakalaureusetöö, lk 7 – 11.

¹⁵ ALEKSIUS II. 2009. *Õigeusk Eestimaal*. Tallinn, Revelex.

¹⁶ SCHVAK, T. 2015. Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni. – *Mitut usku eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi*. L. Eek (toim.). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 40 – 86.

¹⁷ EEK, L. 2016. *Õigeusu kiriku fülogeneesist*. – *Akadeemia*, 5, 764 – 787.

religiooniõpetuse mõju usulisele sallivusele kooliõpilaste hulgas, vastavaid tulemusi on kajastatud tema doktoritöös¹⁸ ja mitmetes teadusartiklites. Lisaks on Schihalejev hiljuti uurinud usulistest vaadetest põhjustatud kiusamist Eesti koolides¹⁹, mis samuti hõlmab teiste hulgas eestikeelseid õigeusklikke õpilasi.

Õigeusklike usulist sotsialisatsiooni puudutavatest üle-eestilistest uurimustest saab veel nimetada kvantitatiivseid Eesti Kirikute Nõukogu (EKN) 1995 – 2015 viieaastaste ajavahemike järel läbiviidud Elust, Usust ja Usuelust (EUU) uuringuid²⁰, ning 2011. aasta rahva ja eluruumide loendust (REL2011), mis sisaldas ka religioonialaseid vabatahtlikke küsimusi.

Konkreetselt eestikeelsete õigeusklike usulist sotsialisatsiooni on uurinud kiriku perspektiivist Helen Kooviste oma magistritöös²¹. Eestikeelsete õigeusklike kateheesi ja uskumusi on uurinud Liina Eek oma doktoritöös, mis hõlmas ka vaimulikke²². Käesolevale tööle kõige sarnasema sihtgrupi kuid erineva uurimisfookusega on Kristiina Kivili magistritöö, kus uuritakse ühe õigeusu kooli laste õigeusklike lapsevanemate kasvatuslikke vaateid fenomenograafilise meetodiga²³. Eestikeelsete õigeusklike usulist kasvatust fookusega perekondade praktilal uuritud ei ole, küll aga on seda tehtud mujal maailmas. Sellistena on antud töö kontekstis oluline Pekka Metso uurimus Soome õigeusklike usulisest sotsialisatsioonist usulise vähemuse kontekstis, kus olulise teemana kerkis esile segaabiolu ning mitteõigeuskliku vanema ja viimase sugulaste negatiivne mõju

---

¹⁸ SCHIHALEJEV, O. 2009. *Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö.

¹⁹ SCHIHALEJEV, O., KUUSISTO, A., VIKDAHL, L., Kallioniemi, a. 2019. Religion and children's perceptions of bullying in multicultural schools in Estonia, Finland and Sweden, *Journal of Beliefs & Values*, lk 1 - 14

²⁰ Viimase tulemusi analüüsitakse kogumikus: *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu.

²¹ KOOVISTE, H. 2011. *Nüüdisaja usuõpetustöö EAÕK kogudustes*. Tallinn, EELK Usuteaduse Instituut, magistritöö

²² EEK, Liina. 2017. *Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike kateheesist ja uskumustest*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö.

²³ KIVIL, K. 2019. *Õigeusklike lapsevanemate inimesekäsituse avaldumine nende kasvatusarusaamades*. Tallinn, Tallinna Ülikool, magistritöö.

õigeusklike usulisele sotsialisatsioonile, samuti vähemustele üldiselt omased sekundaarse sotsialisatsiooni probleemid²⁴.

Käesoleva tööga on palju ühist ka Miriam Ellen Kotsonise uurimusel Ameerika õigeusklike sisserändajate usulisest sotsialisatsioonist, kus kvalitatiivset materjali on trianguleeritud rohkete asjakohaste kvantitatiivsete uuringutega, ning kaasatud on ka Kreeka kui tüüpilise päritolumaa testgrupp. Ameerika õigeusklike sisserändajate probleemid erinevad nii päritolumaa kui praeguse keskkonna poolest siinsetest oluliselt, kuid tuleviku osas prognoosib Kotsonis selle erinevuse vähenemist ja sellise arvestusega välja pakutud arengusuunad võivad meile olla väga tähendusrikkad. Ka võimaldab Kreeka testgrupp lõpuks kujundada seisukoha diasporaa õigeusklike seas laialt levinud arusaama osas, et neil esinevad probleemid traditsioonilistes õigeusklikes ühiskondades puuduvad. Näiteks nägid kreeka informandid põhilise takistusena laste religioosses sotsialisatsioonis ühiskonnas levivat naeruvääristavat ja labastavat suhtumist usku.²⁵

Ülevaade tähtsamatest allikatest

Rahvusvahelise uurimise seisuga tutvusin eelkõige Paul Vermeer ülevaatlikus artiklis „*Religion and Familylife: An Overview of Current Research and Suggestions for Future Research.*” Enamik seal viidatud uurimustest on läbi viidud USA-s ja ei ole ilmselt Euroopale ülekantavad religiooni rolli erinevuse tõttu ühiskonnas, kuid esitletud on ka Euroopa, eeskätt Madalmaade uuringuid, mis siiski ei pruugi sobida meie oludesse konservatiivsete protestantlike denominatsioonide teistsuguse rolli tõttu ühiskonnas. Euroopas üldiselt hakati usulist sotsialisatsiooni uurima kuuekümnendatel-seitsmekümnendatel, esimese tuntuma uuringuna tuuakse välja 1983. aastal avaldatud T. Andree *Religiosity does not happen by itself*²⁶, mille pealkiri räägib iseenda eest ja mis inspireeris mitmeid järgnevaid uurimusi Madalmaades ja Belgias. Kõik need uuringud leiavad, et vanemate usulisel osalemisel on otsustav roll lapse usu kujunemisel.

---

²⁴ METSO, P. 2018 „Raising a Christian or an Orthodox Christian?” *New international studies on religions and dialogue in education*. Martin Ubani (toim.). Münster; New York, Waxmann.

²⁵ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: “A great charge committed to us”*. Balamand University, a master’s paper, lk 97, 168.

²⁶ ANDREE, T. 1983. Gelovig Word Je Niet Vanzelf. *Godsdienstige opvoeding van rooms katholieke jongeren tussen 12 en 20 jaar*. Njemgen, Dekker & Van de Vegt.

Eelkõige keskenduvad sellealased uurimused religiooni põlvkondade vahelise edastamise edukusele ja seaduspäradele. Denominatsioonidest mainitakse eelkõige erinevaid protestantlikke kirikuid, katoliiklust ja äärt pidi ka islamit, õigeusku ei mainita. Vermeer soovitab ühe võimaliku suunana edasises uurimises käsitleda spetsiifilisi usulisi vähemusgruppe eraldi, millega käesolev töö tegelebki.²⁷

Eestisse on tekkinud teatav õigeusu kasvatus kompetentsikeskus Püha Johannese Kooli(PJK) näol, mis korraldab konverentse, loengusarju, annab välja õigeusu kasvatuses seonduvat kirjandust jms²⁸. PJK levitatava materjali seas leidub nii Lääne õigeusu autoreid nagu Kallistos Ware kui Vene usulise kasvatus autoriteete nagu Aleksei Uminski jt. Ülevaatlikku läbilõiget nendest materjalidest pakub kogumik *Mõtisklusi haridusest õigeusu valgus*²⁹. Kirjeldatud tekstid on koondatud suuremas osas õigeusu kooli eesmärgi ja vajadusi silmas pidades ja seetõttu paigutuvad käesolevas kodusele usulisele kasvatuses pühendatud uurimuses pigem tausta, kuigi mõningad neist, näiteks staaret Sofroni ja tema õpilane õde Magdaleena leiavad viitamist ka siin.

Lääne allikate leidmisel sain palju olulisi vihjeid eelnimetatud Kotsonise magistratöö bibliograafiast, kus viidatakse kõigile olulisematele Ameerika õigeusu religioonipedagoogika autoriteetidele, mida üksikute kohtab ka mujal teaduskirjanduses. Nendest allikatest tuleb juttu järgnevas lõigus.

Töö koostamisel ette tulnud raskused

Nimetatud Ameerika õigeusu kasvatus autorid nagu Alexander Schmemmann, Kyriaki K. Fitzgerald, John L. Boojamra ja Anton C. Vrame, keda käesolevas töös käsitlet Püha Vladimiri Õigeusu Teoloogia Seminari³⁰ koolkonnana, ilmuvad aeg-ajalt Lääne vastavateemaliste teadustööde viidetes ja nende põhilised seisukohad on üldiselt fragmentide põhjal teada ning äärmiselt huvipakkuvad,

---

²⁷ VERMEER, P. 2014. Religion and family life: an overview of current research and suggestions for future research. *Religions*, 5(2), lk 402 – 421.

²⁸ Püha Johannese Kool <http://www.pjk.ee/index.php/ee/vaimuvaramu> - 06.05.2020.

²⁹ *Mõtisklusi haridusest õigeusu valgus*. 2014. koost. Irina Pärt. Tallinn, Püha Johannese Kooli Sihtasutus.

³⁰ Püha Vladimiri Õigeusu Teoloogia Seminar <https://www.svots.edu/> - 6.05.2020.

kuid algupärandi osas õnnestus teaduskirjanduse andmebaaside kaudu leida vaid üks Booramra *Socialization as a Historical Model for Christian Integration*³¹ ning Ülikooli Raamatukogust trükikirjandusena Vrame *An Overview of Orthodox Christian Religious Education*³² Fragmente leidsin ka venekeelsest veebist, näiteks rohkelt viidatud Schmemmanni *Liturgy and Life*³³ kuid tervikpildist siin rääkida ei saa. Töö käigus tekkis mul unistus, et ühel päeval leidub keegi, kes taotleb stipendiumi, lendab kohale, koondab ja toob koju Vladimiri Seminari raamatukogust kõik, mida nad on usulisest kasvatuses kirjutanud ja mis vähegi omab mõtet Eesti kontekstis. Seniste leidude põhjal koostas in käesoleva töö teoreetilises osas väikese sissevaate Vladimiri Seminari koolkonna allikatesse.

Teise takistusena mõjutas töö kulgu ootamatult kogu maailma tabanud COVID19 pandeemia ja selle takistamiseks kehtestatud eriolukord. Kuna lasteaia teenus polnud eriolukorra tingimustes kättesaadav, osalesid minu akadeemilise karjääri muusad iga päev aktiivselt ka kirjutamise protsessis ja palju aega kulus kaasautorite vaheliste eriarvamuste klaarimiseks. Kuna olin magistritööks broneerinud täpselt semestri jagu aega, ei lahenenud see olukord päris ilma kadudeta.

Lisaks suurenenud ajakulule pidin ka järgnevad intervjuud läbi viima sidevahendi abil, mis intervjuu osas väga palju ei muutnudki, kuid tegi osalejate leidmise äärmiselt keeruliseks. Ootuspäraselt oli materjali kogumisel ilmnenud, et kõige tõhusam viis inimesi leida on külastada kogudusi, mis nüüd avalike jumalateenistuste peatamisega võimatuks muutus. Õnneks olin võõramad kohad juba läbi käinud ja tuttavamad osalejad viimaseks jätnud, nii jäi mul raskendatud oludes leida ja intervjuuerida vaid neli endale täiesti võõrast inimest, millega ma enam-vähem ka toime tul in. Positiivse arenguna sain tänu strateegia muutumisele kaasata osaleja Kihnust, mida ma algselt logistilistel põhjustel ei plaan inud teha.

---

³¹ BOORAMRA, J. L. 1981. Socialization as a Historical Model for Christian Integration - *St Vladimir's Theological Quarterly* 25 (4), lk 219 - 237.

³² VRAME, A. 2009. An Overview of Orthodox Christian Religious Education. – *International Handbook of the Religious, Moral, and Spiritual Dimensions in Education*. M. de Souza, K. Engebretson, G. Durka, R. Jackson, A. McGrady (toim.). Springer, Dordrecht, lk 277 – 292.

³³ https://azbyka.ru/otechnik/Aleksandr_Shmeman/liturgija-i-zhizn/ - 6.05.2020

Kihnu on Eesti õigeusu kontekstis oluline piirkond, mille väljajäämine oleks mul endal kripeldama jäänud.

Töö struktuur

Töö on jagatud nelja peatükki. Esimeses neist antakse ülevaade meetodist ja uurimise käigust, teises esitatakse eestikeelseid õigeusklikke ja nende usulist sotsialisatsiooni puudutavate statistiliste näitajate ülevaade, sellele järgneb õigeusu kasvatus teoreetiliste lähtekohtade kirjeldus ning viimaks tuleb neljast alapeatükist koosnev empiiriline osa, kus iga alapeatüki lõppu on paigutatud arutelu. Viimases kõrvutatakse kokku võetud tulemusi taustakirjanduse ja varasemate uurimustega.

Uurimisküsimused

Täpsemad uurimisküsimused sõnastasin enne intervjuerimisi ja koostasintervjuu kava nii, et need sealsetes küsimustes sisalduksid. Esimeses neljas intervjuus sai selgemaks, mida ja kuidas üldse on mõtet küsida ning ülejäänud intervjuudes ja analüüsis arvestasin uurimisküsimustega valdavalt juba siin esitatud kujul. Vastav areng on jälgitav ka erinevate intervjuukavade versioonide võrdluses³⁴.

- Kuidas antakse peredes edasi usulisi tõekspidamisi ja praktikaid ning milliseid takistusi selles on kogetud?
- Kuidas lapsed suhtuvad usuteemadesse ja vanemate kirikuskäimisse?
- Kuidas suhestub laste usuline kasvamine ühiskonnaga – missugust tuge saadakse väljastpoolt perekonda ja millest tuntakse puudust?
- Missugused religioosse sotsialisatsiooni kogemused on lapsevanematel oma lapsepõlvest ja kuidas need suhestuvad tänapäeva kontekstiga?
- Mida peetakse usulise kasvatus eesmärgiks?

---

³⁴ vt Lisa 3 ja Lisa 4

1. Meetod ja materjal

1.1. Meetodi kirjeldus

Käesolevas uurimistöös kasutatakse H. & I. Rubini väljatöötatud vastava intervjuerimise meetodit, mis põhineb konstruktivistlikul uurimisfilosoofial³⁵. Konstruktivistlikkoolkond vastandina positivistlikule, eitab objektiivsete andmete võimalikkust ja rõhutab, et andmed tekitatakse alati mingi kavatsusega³⁶. Küsimus eksisteerib enne vastust ja viimane ei kõneta meid ilma esimeseta. Konstruktivistlik lähenemine teadvustab, et uurimisküsimus ja kogunevad andmed on tihedas interaktsioonis ja mõlema kujunemise jälgimine ja kajastamine ongi see, mis teeb töö tulemused mõistetavaks ja mõningal määral üldistatavaks, mistõttu tuleb uurijal end uuritavate andmete suhtes positsioneerida ja jälgida seda positsiooni kogu uurimise vältel³⁷. Uuriija viibib uurimistöös varjamatult kohal, viidates endale häbenemata ainsuse esimese pöördega³⁸. Valimi koostamisel, intervjuerimisel ja sisuanalüüsis on kasutatud induktiivset lähenemist ning juba teema sõnastamine oli inspireeritud minu kui asjaosalise isiklikust kogemusest õigeuskliku ja lapsevanemana.

H. ja I. Rubin soovivad enne intrvjuerimist teha osalusvaatlus, et teravdada tähelepanu võtmeteemade osas, tutvuda keskkonna ja keelega ning luua eeltutvus tulevaste intervjueritavatega³⁹. Ka teised uurijad peavad tähtsaks sügavat sisseelamist uuritavasse teemasse ja olustikku kus uuritavad sündmused toimuvad, samuti lähedast suhet osalejatega⁴⁰. Otsest osalusvaatlust ma selle töö raames läbi viinud ei ole, ent kuuludes õigeusu vaimuliku ja ühtlasi lapsevanemana uuritavasse üldkogumisse, olen nimetatud eeltingimused teataval määral täitnud. Kaalusin võimalust, et minu positsioon vaimulikuna loob distantssi või võib

---

³⁵ RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* - 3rd ed. Washington DC, SAGE publications.

³⁶ CHARMAZ, K. 2005. Grounded Theory in the 21st Century: Applications for the Advancing Social Justice Studies – *The SAGE handbook of Qualitative research*. – 3rd ed. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (toim.). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 510.

³⁷ CHARMAZ, K. 2005. Grounded Theory in the 21st Century: Applications for the Advancing Social Justice Studies – *The SAGE handbook of Qualitative research*. – 3rd ed. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (toim.). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 511.

³⁸ RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* - 3rd ed. Washington DC, SAGE publications, lk 17.

³⁹ Samas, lk 26.

⁴⁰ CHARMAZ, K. 2005, lk 521.

kallutada osalejaid tegelikku olukorda ilustama. Ilmselt kuigivõrd see nõnda oligi. Teisalt aitas see intervjuueritavatel end avada ja kasutati võimalust puistata südant preestritele, kes pole nende kogudusega seotud. Nii kogunes ka tundlikumat materjali, mida antud töös viidata pole võimalik, aga mis vähemalt taustana on töös arvesse võetud.

1.2.Valim

Kuna eestlaste jt rahvuste eristamist peetakse meil religioonisotsioloogilistes uurimustes oluliseks⁴¹ ja töö maht võimaldab keskenduda vaid ühele grupile, on valim piiratud eestikeelsete perede lapsevanematega. Niimoodi piiritletud valimi sees on taotletud varieeruvust, et tulemused oleks mõningal määral üldistatavad⁴². Üldistatavuse all ei pea ma silmas representatiivsust, vaid saadava info rakendatavust ja väärtust kõigile üldkogumi esindajatele, mistõttu valimisse olen otsinud erinevatest perspektiividest aktiivsemad õigeusklikud. Näiteks intervjueerisin nii kogudusepreestrite soovitatud nn peavoolu õigeusklikke kui ka tugevama rahvausu komponendiga õigeusklikke, keda kogukond soovitas.

Valimi variatiivsuse tagamiseks jälgisin, et osalejate seas oleks erinevast soost ja eri tüüpi asulatest intervjuueritavaid⁴³, samuti erineva kirikliku aktiivsuse⁴⁴ ja pere struktuuriga, sealjuures segaperedest lapsevanemaid⁴⁵. Samuti on esindatud nii konservatiivsemad kui liberaalsemad vaated, nii konvertiidid kui mitmendat põlve õigeusklikud, viimaste hulgas on ka traditsiooniliste õigeusu kogukondade liikmeid. Kuna eestikeelsed õigeusklikud kuuluvad nii EAÕK kui MPEÕK kogudustesse, kaasasin uurimusse mõlema kiriku liikmeid.⁴⁶

Eeltoodud kriteeriumide põhjal koostasın strateegilise valimi, mille esmasel küllastumisel jätkasin teoreetilise valimiga⁴⁷, et täita kujunevas tervikus loogilised

---

⁴¹ LIIMAN, R., TUISK, T. 2012. Eestimaalaste arusaamad usu- ja moraaliküsimustes. – *Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist*. E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, lk 139.

⁴² RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* - 3rd ed. Washington DC, SAGE publications, lk 55-57, 205.

⁴³ LIIMAN, R., TUISK, T. 2012, lk 139.

⁴⁴ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper, lk 111 – 115.

⁴⁵ METSO, P. 2018 „Raising a Christian or an Orthodox Christian?” *New international studies on religions and dialogue in education*. Martin Ubani (toim.). Münster; New York, Waxmann, lk 14.

⁴⁶ vt Lisa 1.

⁴⁷ KALMUS, V., MASSO, A., LINNO, M. 2015. *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>

lüngad. Osalejate leidmiseks saatsin koguduste vaimulike jt õigeusu kogukondade võtmeisikutele avatud kutse⁴⁸ uuringus osalemiseks, mida palusin levitada potentsiaalsete sobivate osalejate hulgas. Kutse sisaldab informeeritud nõusoleku jaoks vajalikku infot nagu intervjuu kestus, meetod, viide anonüümsuse printsiibile, võimalikud riskid ja uurimuse eesmärk⁴⁹. Lisaks kutse levitamisele külastasin ise pühapäevastel teenistustel huvipakkuvaid kogudusi ja kohaliku preestri nõusolekul pöördusin pärast jumalateenistust otse võimalike osalejate poole. Külastatavate koguduste valikul oli kaalukeeleks intervjuueeritavate leidmise arvatav tõenäosus, logistiline teostatavus ja samas võimalikult erinev geograafiline asukoht. Kuna teenin ka ise vaimulikuna mitut EAÕK kogudust ja tean isiklikult paljusid aktiivsemaid kiriku liikmeid, oli mul üsna hea ülevaade ja ligipääs sihtgrupile. Mugavusvalimiga ma siiski ei piirdunud ja enamik osalejaid ei olnud mulle varasemast tuttavad.

Kokku intervjuueerisin 15 lapsevanemat erinevatest Eesti piirkondadest. Intervjuud andsid 8 ema ja 5 isa erinevatest peredest, lisaks toimus üks intervjuu mõlema lapsevanemaga.

Intervjuud leidsid aset alates 16. veebruar 2020 kuni 5. mai 2020. Prognoosisin uurimuses osalemise kutsel intervjuu orienteeruvaks kestuseks tund aega ja ligikaudu nii see praktikas ka läks. Salvestiste kestused jäid vahemikku 30 – 75 minutit, millele lisandusid tutvumine, viisakuste vahetamised ja salvestamiseks loa küsimine. Kuna teatav osa intervjuueeritavaid leiti ohtrate ümbersuunamiste tulemusel, ei olnud inimeste valmisolek osalemiseks täielikult jälgitav. Otseseid keeldujaid oli 2.

Paigutasin osalejad kirikliku aktiivsuse skaalale I – III, kus suurem number märkis kõrgemat aktiivsust. Kuna valisin osalejateks eeldatavalt informatiivsemaid õigeusklikke, oli tervelt 8 intervjuueeritava kirikliku aktiivsuse näitajaks III ning 5 nendest oli erineval määral õppinud teoloogiat. Osalejate profiile olen täpsemalt kirjeldanud Lisas 1, kus leidub ka šiffer intervjuude tähiste lugemiseks töö empiirilises osas.

---

⁴⁸ vt Lisa 2.

⁴⁹ SOBLE, A. 1978. Deception in Social Science Research: Is Informed Consent Possible? *The Hastings Center Report Vol. 8* (5), lk 40.

Vaimulike peresid ei ole käesoleva töö valimisse kaasatud. Töö keskendub ilmikutele ja üritab kaardistada erineva kirikliku aktiivsusega „tavalise õigeuskliku” väljakutseid usulises kasvatuses ja järele proovitud lahendusi nendele. Vaimulike arusaamad ja kogemused on nende rolli tõttu ühiskonnas uurijatele paremini ligipääsetavad ning ka muude meetoditega uuritavad (näiteks jutluste jm nende avaldatud materjalide analüüs). Uurimise fookus on küsimusel, kuidas koguduste ilmikliikmete peredes õigeusku edasi antakse ja mis praktikad on reaalselt kasutuses.

1.3. Osalejate leidmine

Nagu eelpool mainitud, ei ole uuritav üldkogum mulle uurijana võõras ning mul oli suures osas ettekujutus olemas, kellelt mis infot otsida. Samamoodi omasin ettekujutust, mis on mulle võõras ala ja kui suure osa sihtgrupist see peaks moodustama. Et vabaneda esmastest eelarvamustest ja lasta end kanda induktiivsest vaimust, alustasin intervjuerimist enda jaoks kõige võõramatest EAÕK kogudustest, minnes pühapäevasele teenistusele ja pöördudes kohaliku preestri õnnistusel otse võimalike uurimuses osalejate poole. See oli ka ainuke efektiivne viis EAÕK koguduste kaudu intervjueritavate leidmiseks, sest koguduste külastamisel kogesin ma suurt külalislahkust ja abivalmidust, saades samal ajal meili teel paljudele kogudustele saadetud abipalvetele vaid ühe vastuse, mis kahjuks ei päädinud intervjuuga. Samal ajal asusin kontakte otsima sösarkirikuga, kus ootas mind vastupidine üllatus ja saan südamest tänada MPEÕK preestrit, kes võttis minu töö jaoks lapsevanemate otsimise südameasjaks ja tulemuseks oli ülimalt väärtuslik sisu.

Lisaks pöördusin uurimuses osalejate leidmiseks mitmete traditsiooniliste õigeusu kogukondade võtmeisikute poole, kellelt meedia või isikliku kogemuse põhjal võisin rikast sisu või vähemalt soovitusi oodata. Edu ei saatnud küll esimesel katsel, kuid paljude edasisuunamiste kaudu sain lõpuks kätte täpselt selle, mis vaja. Olles niiviisi saanud kokku esmase pildi, asusin teoreetilise valimi meetodil täitma lünki, kus vihjete põhjal eeldasin olevat rikast sisu. Selles etapis kasutasin oma varasemaid teadmisi sihtgrupist ja konkreetsetest inimestest, kellelt vastavat informatsiooni võis oodata, samuti oli intervjuudest kogunenud mõningaid vihjeid, mida sain viimaste osalejate leidmiseks kasutada. Nii näiteks

otsisin eraldi juurde traditsiooniliste õigeusu kogukondade esindajaid, kes kirjeldaksid traditsiooniliste usupraktikate rolli laste usulises sotsialisatsioonis ja suhestaksid neid kaasaegse elu ja maailmapildiga. Samuti vajas täitmist lünk segaabelude mõju osas laste usulisele sotsialiseerimisele ning pühade säilmete jms austamise osas. Seetõttu otsustasin enne väidete sõnastamist materjali juurde hankida. Selline lähenemine lõppfaasis välistas klassikalise küllastumise põhimõtte järgimise, kuna tegelesin otseselt lünkade täitmisega ja sain seega viimastes intervjuudes uudset ja ainukordset sisu.

1.4. Intervjuude ettevalmistamine

Käesoleva tööga haakuvad tihedamalt P. Metso soome õigeusklike usulise kasvatus kitsaskohti uuriv töö⁵⁰, L. Eeki eestikeelsete õigeusklike katehheesi ja uskumusi uuriv töö⁵¹, Kivili kvalitatiivne uurimus eesti õigeusklike lapsevanemate kasvatusarusaamadest⁵² ja Kotsonise uurimistöö Ameerika sisserännanud õigeusklike usulisest sotsialisatsioonist⁵³. Nimetatud töödega on arvestatud intervjuueerimisel lisaküsimustes ja sisuanalüüsile järgnevas arutelus. Näiteks esitasin Metso eeskujul lisaküsimusi teiseusuliste lähedaste kohta ja uurides kogudustes pakutava katehheesi rolli kohta usulises kasvatuses olid mul taustateadmistena olemas Eeki uurimusest tulemused. Kivili tööga suhestub otseselt küsimus usulise kasvatus eesmärgist, ülejäänud osas jääb side pigem kaudseks ja taustaloovaks, kuna tema töös on fookus väärtustel, siin aga praktikal. Kõige rohkem kattuvad käesoleva töö uurimisküsimused Kotsonise tööga ning kus märkimisväärselt erinev kontekst võimaldas, pakkusid tulemused häid võimalusi võrdluseks.

Intervjuud on liigituse järgi poolstruktureeritud, täpsemalt öeldes vähestruktureeritud. Esimesteks intervjuudeks loodud kondikava oli juba algselt

---

⁵⁰ METSO, P. 2018 „Raising a Christian or an Orthodox Christian?” *New international studies on religions and dialogue in education*. Martin Ubani (toim.). Münster; New York, Waxmann.

METSO, P. 2019. Making minority faith (in) visible through religious education: parents' experiences of the identification of their children's Orthodox identity in Finnish public schools. *Journal of Religious Education*, 67 (1), lk 61 - 76.

⁵¹ EEK, L. 2017. *Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike katehheesist ja uskumustest*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö.

⁵² KIVIL, K. 2019. *Õigeusklike lapsevanemate inimesekäsituse avaldumine nende kasvatusarusaamades*. Tallinn, Tallinna Ülikool, magistratöö.

⁵³ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper.

plaanitud muganduma ja tema põhieesmärgiks oli lisada enesekindlust intervjuerijale ja hoida vestlust käigus ka segaduste hetkedel. Pärast esimest nelja intervjuud ja nende kodeerimist-kategoriseerimist formuleerisin põhjalikumad uurimisküsimused ja paigutasin need üldisemate punktideni ka intervjuu kavasse, et neid võimalusel edasistes intervjuudes käsitleda⁵⁴.

1.5. Intervjueerimine

Intervjueerimisel püüdsin leida võimalikult privaatseid paiku. Enamik silmast-silma intervjuusid toimus nelja silma all eraldi ruumis, mõnel puhul pidime leppima rahulikuma nurgakesega mõnes kohvikus. Ma ei täheldanud viimase mõju intervjuu sisule, küll aga mõjutas taustamüra automaatse kõnetuvastuse kvaliteeti. Kuna transkribeerimine toimus samal või järgmisel päeval, ei olnud kaod siiski märkimisväärsed.

Intervjueerimist alustasin demograafilisi andmeid ja tausta puudutavate küsimustega⁵⁵, et luua esmane kontakt vähem intiimsete küsimustega. Kava järgi järgnes teoreetilisi arusaamu puudutav blokk, millel oli lisaks sisulisele ka teemasse juhtiv roll, seejärel tulid põhiküsimused koduse olukorra ja tegevuste kohta. Lisaküsimustega uurisin konkreetseid detaile ja näiteid nagu saadaolev kirjandus ja seosed teistes intervjuudes ilmnenu kontseptsioonide ja teemadega⁵⁶. Hoidsin vestluse fookuse vahetul kogemusel, seejuures uurisin lisaks praegustele kogemustele ka retrospektiivset materjali intervjueritava lapsepõlvemälestuste näol. Intervjuu lõpus juhtisin intervjueritava taas reflekteerima öeldu üle, et kuulda tema hinnangut tegelikkuses viljeldud praktikale. Induktiivsele lähenemisele omaselt oli selline kava koostatud vaid alustuseks ja igas järgnevas intervjuus arvestasin eelmistes kuulduga ning pidevas arengus olid nii intervjuu kava kui kogu töö aluseks olevad uurimisküsimused⁵⁷. Tutvustasin kõigile osalejatele võimalust hiljem transkribeeritud intervjuu üle vaadata ja seda vajadusel täiendada, seejuures enamikel juhtudest saatsin ülevaatamiseks ka oma koostatud kokkuvõtted, millele oli plaanis sisuanalüüsi väited põhistada⁵⁸.

---

⁵⁴ vt Lisad 3 ja 4.

⁵⁵ vt Lisa 3

⁵⁶ RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* - 3rd ed. Washington DC, SAGE publications, lk 117.

⁵⁷ vrd Lisa 3 ja 4

⁵⁸ vrd RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012, lk 60

Intervjuude transkribeerimisel kasutasin TTÜ Keeletehnoloogia labori kõnetuvastusrobotit ⁵⁹, masintranskriptsiooni korrigeerisin käsitsi vastavalt helisalvestisele intervjuueerimisega samal või järgmisel päeval.

Enda tõstatatud küsimuste esitamisel jälgisin vestluskaaslase reaktsiooni ja kui mulle tundus, et vastatakse pigem viisakusest ja küsimust ei peeta enda jaoks oluliseks, pakkusin võimalusi liikuda teiste teemade juurde ning transkribeerides võtsin seda arvesse. Näiteks sattusin sellisesse olukorda, kui uurisin i8M3/II M38/6-10II käest õigeusu ja moraali suhteid. Intervjueeritav tunnistas, et ei näe otsest seost, kuid vastutulelikkusest proovis mõne siiski leida. Transkribeerides veendusin intervjuu tervikut vaadates veelkord, et tegemist ei ole intervjueeritava sisemise veendumuse kirjeldusega ja jätsin ajakulu vähendamiseks selle lõigu välja.

Ootamatu tõrkena jõudis intervjuueerimise perioodil Eestisse COVID19 pandeemia ja kehtestati eriolukord, mis tähendas muuhulgas avalike jumalateenistuste peatamist ja üldisi soovitusi inimestega võimalusel mitte kohtuda. Kui seni olin arvestanud kontaktintervjuudega, siis nüüd pidin saadetud kutseid kaasajastama ja pakkuma välja videointervjuu formaadi. Kuna olin pooled intervjuud silmast-silma juba teinud ja tundsin end selleks hetkeks intervjuuerides üsna kindlalt ei mõjutanud intervjuu läbiviimise viis märgatavalt sisu. Tõrge tekkis eeskätt intervjuueeritavate leidmises, kuna minu kõige tõhusam lähenemine intervjuueeritavate leidmiseks – jumalateenistuste külastamine – muutus võimatuks. Eriolukorra sisse jäi 7 intervjuud, millest üks toimus silmast silma, nõutavat kahemeetrist distant si hoides, ja 6 sidevahendi kaudu, viimastest 2 häälkõned ja 4 videokõned. Lisaks takistustele täheldasin eriolukorra positiivset mõju variatiivsusele osalejate seas. Kui algselt leppisin Kihnu väljajätmisega logistilistel põhjustel, siis videointervjuude kontekstis tegin plaanid ümber ja sain ainulaadset materjali suuruselt teise eestikeelse traditsioonilise õigeusu kogukonna kohta.

---

⁵⁹ ALUMÄE, Tanel; TILK Ottokar, ASADULLAH 2018. AdvancedRichTranscriptionSystemfor Estonian Speech. *Volume 307: HumanLanguage Technologies – The Baltic Perspective*.

1.6. Tagasiside

Kõigile osalejatele pakkusin võimalust transkriptsioon üle vaadata ja parandusi teha. Kui esimesele kahele intervjuule tagasiside saamata jäi, hakkasin tagasisidestamiseks saatma koos transkriptsiooniga ka sisuanalüüsiks koostatud intervjuude kokkuvõtteid ja palusin läbi vaadata vähemalt viimased. Kokkuvõtete saatmine võimaldas oma arvamust väljendada ka neil osalejatel, kel polnud võimalik leida igapäevaelust aega kuni 20-leheküljelise transkriptsiooni läbitöötamiseks ja tõstis tagasiside määra sajaprotsendiliseks. Paljude osalejatega jäin pikemasse kirjavahetusse või tegin telefonitsi jätkuintervjuusid, täites sel viisil mitmeid andmete kogumise lõppfaasis ilmnunud lünki.

Transkriptsiooni esitamine intervjueeritavale tingis mõningase stilistilise korrektuuri vajaduse, et vähendada paratamatut piinlikkust, mis inimest tabab kohtumisel oma suulise tekstiga. Samuti pidin välistama kõnemaneeeri järgi intervjueeritava tuvastamise. Nii näiteks rookisin ma enamasti välja kolmest järjestikusest „noh-ist” kaks ja püüdsin esinenud kahtluse momenti edasi anda kolme punkti vm ladusama vahendiga, pikemate pauside juures märkisin sulgudesse vaikushetke kestuse sekundites. Sellest hoolimata väljendati tagasisides oma kõnekeele häbenemist. Kui transkribeerimisel avastasini mõne vastuse olevat liiga krüptilise või üldsõnalise, palusin intervjueeritaval teksti ülevaatamisel vastavaid kohti selgitada ja näiteid tuua, millele vastati kohati üpris rikka sisuga.

Kui enne intervjueerimist tundus käsiraamatus leiduv tagasisidestamise soovitus liigselt tülika ülemäärase ettevaatuse abinõuna, siis praktikas kogesin selle mitmekülgset positiivset mõju töö kvaliteedile. Lisaks suuremale usaldusväärsusele allika seisukohtade kajastamises tingis tagasisidestamine korduva ja põhjaliku transkriptsiooni läbitöötamise nii enne kui pärast tagasiside saamist ja tõepoolest kõige olulise äramärkimist kokkuvõttes, et intervjueeritav näeks oma seisukohtade väärtuslikkust. Kuigi eelnevas peatükis kirjeldatud meetod seda nõuab, ei oleks ma ilma tagasiside komponendita ilmselt terviklike transkriptsioonidega nii palju tegelenud.

1.7. Sisuanalüüsi kulg

Kuna uurimise fookuses on sisu ja tähendused, kasutan induktiivset kvalitatiivse sisuanalüüsi meetoditega võrdle intervjuusid omavahel esinemissageduste vm kvantitatiivsete kriteeriumide põhjal⁶⁰. Erinevate CAQDAS programmide eelisenä märgitakse eelkõige aja kokkuvõttu, mis esmakordse kasutamise puhul ei pruugi realiseeruda⁶¹, seetõttu on andmeid analüüsitud käsitsi, vaid tekstiredaktori jms abiga.

H. & I. Rubin kirjeldasid põhjalikult intervjuerimist ja sellest oli praktikas väga palju abi, samas sisuanalüüsi poole pealt jäi nende juhend põgusaks. Selles osas kasutasin palju J. Harding'i õpikut „Qualitative data analysis from start to finish”⁶², kus kirjeldatakse kõiki kvalitatiivse sisuanalüüsi etappe koos näidete ja harjutusülesannetega.

Intervjuud transkribeerisin samal või järgmisel päeval pärast intervjuu toimumist. Seejärel lugesin valminud transkriptsiooni mitu korda läbi, vabanemaks teoreetilistest eelhoiakutest ning leidmaks intervjuust sisulised vastused oma küsimustele, mis eriomaselt poolstruktureeritud intervjuule ei pruugi paikneda küsimuse järel vaid kerkivad esile hiline misega⁶³.

Pärast põhjalikku lugemist koostas transkriptsioonist kokkuvõtavad punktid, kuhu kontsentreerisin kogu info, mis oli seotud uurimuse teema ja esialgsete uurimisküsimustega, kuna sel viisil vähendatud infohulgas oli lihtsam orienteeruda ja näha iga väite paiknemist tervikpildis⁶⁴. Sarnast lähenemist kirjeldab ka Kotsonis siin rohkelt viidatud töös⁶⁵. Selliseid punkte tekkis erinevatest intervjuudest vahemikus 14 – 24 ja nendest saidki hiljem sisuanalüüsi koodid. Loetud ja viisakale kujule viidud transkriptsioonid saatsin koos kokkuvõtivate punktidega intervjueritavale tagasiside saamiseks ning vajadusel

---

⁶⁰ KALMUS, V., MASSO, A., LINNO, M. 2015. *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyyis> - 24.03.2018.

⁶¹ MASSO, A., SALVET, S., LEPIK, K. 2014. *Kvalitatiivse analüüsi tarkvara*. <http://samm.ut.ee/kvalitatiivse-analyyisi-tarkvara> - 9.05.2020.

⁶² HARDING, J. 2013 *Qualitative data analysis from start to finish*. Los Angeles, SAGE.

⁶³ SCMITTH, C. 2004. The analysis of semi-structured interviews. - *A companion to qualitative research* U. Flick, E. von Kardoff, I. Steinke (toim.). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 255.

⁶⁴ HARDING, J. 2013, lk 56 – 65.

⁶⁵ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: “A great charge committed to us”*. Balamand University, a master’s paper, lk 78.

täiendamiseks. Eriti rõhutasin kokkuvõtete tagasiside olulisust, kuna need olid minu poolt parafraseeritud ja nendele põhistasin töö väited. Tagasisidestatud transkriptsioonid vaatasin uuesti üle, vajadusel täiendasin kokkuvõtvaid punkte ja paigutasin need koodidena koos teistest intervjuudest pärineva samateemalise materjaliga vastavatesse kategooriatesse. Koodide kategoriseerimisel orienteerusin uurimisküsimustest, intervjuueeritavate rõhuasetustest ning lõpuks otsisin kattuvusi senistes uurimustes väljatoodud teemadega⁶⁶. Esimene ja viimane olid tihedalt seotud, kuna mitmed uurimisküsimused on inspireeritud taustakirjandusest. Siiski hoidsin induktiivset kurssi ja hoidusin kodeerimisel teoreetilisest imperialismist, st väliste kategooriate pookimisest andmetele⁶⁷. Intervjuu küsimused olid algusest peale koostatud pigem inspireeriva kui piirava taotlusega ning ei võimaldanudki teemade kodeerimisel nendega piirdumist. Seega saan väita, et enamik teemakoode võrsus empiirilistest materjalist.

Avatud kodeerimist on täielikult rakendatud vaid esimeste intervjuude puhul, et kasutatavad koodid leida või materjaliga vastavusse viia, ülejäänud materjalile rakendasin võimalusel juba olemasolevaid koode⁶⁸. Kui empiirilised andmed seda nõudsid, lõin uusi koode juurde ka edaspidi, et midagi olulist kaotsi ei läheks⁶⁹. Sorteerimisel ja võrdlemisel otsisin nähtuste seosed erinevate osalejate profiilidega⁷⁰. Neid seoseid võrdlesin hiljem varasemate uurimuste tulemustega. Arvestasin, et ka sisuanalüüs ei toimu sotsiaalses vaakumis ja koodide objektiivsuse taotluse asemel esitasin endale pidevalt küsimusi, kuidas ja miks ma konkreetsed koodid välja arendasin⁷¹. Vastavad kaalutlused fikseerisin sisuanalüüsi memos, mille põhjal valmis käesolev uurimise käiku kirjeldav peatükk.

---

⁶⁶ vrd RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* - 3rd ed. Washington DC, SAGE publications, lk 95.

⁶⁷ CARLIN, A., KIM, Y. 2019. Teaching Qualitative Research: Versions of Grounded Theory – *The Grounded Theory Review* 18 (1). University of Macau, lk 37.

⁶⁸ vrd RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* - 3rd ed. Washington DC, SAGE publications, lk 204.

⁶⁹ HARDING, J. 2013. *Qualitative data analysis from start to finish*. Los Angeles, SAGE, 84.

⁷⁰ RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012, lk 205.

⁷¹ CHARMAZ, K. 2005. Grounded Theory in the 21st Century: Applications for the Advancing Social Justice Studies – *The SAGE handbook of Qualitative research*. – 3rd ed. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (toim.). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 510, 519.

Nagu ülal mainisin, olen analüüsis ühendanud intervjuude summeerimise ja kodeerimise etapid⁷². Pärast esimese kahe intervjuu rida-realt kodeerimist Excelis loobusin sellest liigse ajakulu ja vähese kasu tõttu. Varustasin iga transkriptsiooni kokkuvõtivate punktidega, mis sisaldasidkogu uurimisküsimustega seotud intervjuu sisu ja olid kasutatavad esialgsete koodidena, mida kategoriseerimisel oli lihtne koondada ja liigutada. Kategoriseerimisel varustasin esialgsed koodid intervjuu tähisega ning küsimuste tekkimisel sain Ctrl-F abil liikuda asjakohase märksõnaga vajaliku originaalsisu juurde transkriptsioonis.

Kuna intervjuueerimise ja analüüsiga paralleelselt töötasin läbi ka asjakohast taustakirjandust, sattus esialgu koodide hulka ka selliseid, mis käesoleva töö teema ja uurimisküsimustega sisuliselt ei haakunud ja tuli kõrvale heita. Sellisteks näideteks olid muuhulgas kirjeldused lapsevanema enda kirikuskäimise põhjustest jm nende isikuga seonduv. Teisest küljest kerkis kirjandusest esile küsimusi, mida intervjuueeritavad ei tõstatanud, kuid mis olid otseselt temaga seotud ning mida ma pärast induktiivsete kategooriate leidmist transkriptsioonidest põhjalikumalt otsisin. Ühe sellisena küsisin lisaküsimusi eelpool nimetatud segaabielse rolli kohta, mis P. Metso⁷³ Soome õigeusklike seas tehtud uurimuses leiti olevat üks põhilisi häirivaid tegureid laste usulises sotsialisatsioonis, kuid minu töö empiirilises materjalis sel viisil ei kajastunud.

Kui kategoriseerimisel ei ilmnenud vajadust märksõnaliste koodide järele ja kasutasin nende asemel kokkuvõtvaid punkte, siis analüüsi alguses selgus, et transkriptsioonist grammatiliselt distantseeritud koodid on eri intervjuudest pärineva sisu tervikuks kirjutamisel hädavajalikud. Liikumine üksikult üldisele tuli täiesti pragmaatilistel põhjustel lõpuni viia. Kokkuvõtted olid liialt intervjuu nägu ja tegu, et nendest mingigi üldistusjõuga teksti kokku kirjutada. Koostasin kategooriate alla koondatud kokkuvõtete pealt märksõnad, mis rakendusid juba erinevatest intervjuudest pärinevale samalaadsele sisule. Neid märksõnu originaalsisuga kõrvutades uuesti lahti kirjutades valmiski töö empiiriline osa.

---

⁷² HARDING, J. 2013, lk 79, 104

⁷³ METSO, P. 2018 „Raising a Christian or an Orthodox Christian?” *New international studies on religions and dialogue in education*. Martin Ubani (toim.). Münster; New York, Waxmann, lk 14, 15, 24, 27.

Tsitaatide valimisel lähtusin allpool esitatud interpretatiivse piisavuse mõõdupuu usaldusväärsuse nõudest, mille kohaselt peab esitatud tõendite hulk võimaldama lugejal kujundada minu väidete suhtes oma seisukoht. Nii käisin ma analüüsi käigus läbi kogu ettenähtud teekonna üksikult üldisele ja tagasi. Sel viisil kujuneski sisuanalüüs kujul, nagu seda töö empiirilistes peatükkides näha võib. Olles kogunud ja esitanud induktiivsel meetodil empiirilise materjali, kõrvutasin seda varasemate uurimustega kõigi kolme sisuanalüüsi alapeatüki lõppu paigutatud arutelu osas.

Olen küll taotlenud töös teatavat valimi küllastumist, kuid möönan selle problemaatilisust ainsa ja piisava kriteeriumina ning olen kasutanud käesolevas töös mõõdupuuna Christiansi ja Denzini interpretatiivset piisavust⁷⁴, mis seab kriteeriumideks uurimistulemuste usaldusväärsuse, originaalsuse, kooskõla ja kasulikkuse⁷⁵.

---

⁷⁴ vt Lisa 5

⁷⁵ CHARMAZ, K. 2005. Grounded Theory in the 21st Century: Applications for the Advancing Social Justice Studies – *The SAGE handbook of Qualitative research*. – 3rd ed. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (toim.). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 528.

2. Teoreetiline osa

2.1. Statistiline ülevaade üldkogumist ja tugistruktuuridest

2.1.1. Kättesaadavad kvantitatiivsed andmed

Käesoleva peatüki eesmärgiks on paigutada uurimus demograafilisse konteksti ja anda aimu, kui paljusid selle töö tulemusel otsesemalt või kaudsemalt puudutavad. Põhiliste arvandmete osas toetun ma siin Statistikaameti avalikule andmebaasile⁷⁶, kus Rahva- ja eluruumide loenduse (RLE) 2011 andmete selekteerimisel on muutujatena võimalik valida lisaks religioonile ja rahvusele ka emakeelt ja murdeid.

RLE 2011 järgi peab Eestis üle 15-aastastest elanikest õigeusku omaks 176 773, kellest enamik on mitte-eestlased. Eestlasteks peavad end 20 585 nimetatud õigeusklikest. Ema- ja murdekeele küsimustele vastanutest oli eesti emakeelega õigeusklikke 15 881⁷⁷. Viimaste kahe näitaja omavaheline suhe ei ole selge. Võib arvata, et väiksem sisaldub suuremas, kuid kes on need ülejäänud 4704 ja põhiline – kui suur osa neist jagavad eestikeelset õigeusu informuumi – on ebaselge. Küsimus on seotud käesoleva tööga, kuna eksisteerib teatav hulk end eestlaseks pidavaid muu emakeelega õigeusklikke, kellest üks käesoleva töö valimisse sattus ja kelle kuulumine (ka) eestikeelse õigeusu informuumi kinnitust leidis.

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku(EAÕK) liikmete arv tema enda statistika põhjal on 65 koguduse peale u 27 000, vastav Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku (MPEÕK) liikmete arv 35 koguduse peale on u 170 000⁷⁸. EAÕK on arvestanud mõnedes pastoraalsetes tegevustes kogu kiriku peale 1500 lapsega, mida võib võtta kiriklikult mingil määral aktiivsete laste suurusjärguna EAÕK-s⁷⁹. Nende laste emakeel on teadmata, samuti pole teada MPEÕKi vastav arv.

---

⁷⁶ <http://pub.stat.ee> – 9.05.2020.

⁷⁷ Statistikaamet. Rahva ja eluruumide loendus – Rahva ja eluruumide loendus 2011 – Rahvastiku demograafilised ja etno-kultuurilised näitajad http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/07Rahvastiku_demograafilised_ja_etno_kultuurilised_naitajad/09Usk/09Usk.asp – 9.05.2020.

⁷⁸ AU, I. 2013. Statistilisi andmeid seisuga 1.01.2013. https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/statistilisi_andmeid_liikmeskond_vaimulikke_kogudusi_01_01_2013.pdf - 9.05.2020.

⁷⁹ meili teel arupärimine EAÕK kantseleist 1.05.2020 – kirjavahetus autori valduses

Missugused arvnäitajad iseloomustavad usulist sotsialisatsiooni eestikeelsete õigeusklike peredes? EUU 2015 andmetel on õigeusklikest 30% saanud lapsepõlves kodust küllalt palju usulisi teadmisi, 46% on saanud neid veidi. Lapsepõlves täiesti usuliselt sotsialiseerimata pidas ennast 24% õigeusklikest. Teisest küljest on oma lapsed on lasknud ristida tervelt 90% õigeusklikest, milles Soom näeb õigeusu usulise sotsialisatsiooni suuremat edukust luterlastega võrreldes⁸⁰. Kahjuks pole viidatud analüüsis eristatud eesti- ja venekeelseid õigeusklikke. Koduseid vestlusi usulistel teemadel tuleb 25% end kristlastena määratlenud usklikel ette kord kuus või tihemini, 45% juhtub seda mõned korrad aastas ning need näitajad on sarnased nii luterlastel kui õigeusklikel. Viimase tõttu võib oletada samu näitajaid ka eestikeelsetel õigeusklikel.⁸¹

Järgnevalt toon mõned näitajad, mille põhjal võib teha järeldusi traditsiooniliste õigeusu kogukondade suuruse kohta. Statistikaameti andmete põhjal oli 2019. a 1. jaanuari seisuga Setomaa vallas 3280 elanikku⁸². Võib arvata, et kõik setod⁸³ ei ela Setomaa vallas, samuti pole tõenäoliselt kõik sealsed elanikud õigeusklikud. RLE 2011 andmetel oskavad üle 15-aastastest end õigeusklikeks pidanud vastanutest 3173 seto keelt⁸⁴. Kajastamata jääb, kui palju on õigeusklikke setosid, kes seto keelt ei oska ning kui paljud õigeusklikud jäid alla vanusepiiri või kasutasid vabadust küsimusele mitte vastata.

Teise traditsioonilise õigeusu kogukonnana toon Kihnu valla elanike arvu, milleks oli 2019. aasta 1. jaanuari seisuga 687⁸⁵, kihnu keele oskajaid oli 2011. aasta rahvaloenduse järgi 290⁸⁶.

⁸⁰ Mina asjaosalisena näen selle põhjusena paljude õigeusu vaimulike keeldumist võtta eest- ja hingepalvesse ristimata ja teiseusulisi inimeste nimesid.

⁸¹ SOOM, K., JÖKS, E. 2016. Eestimaa ristiusu süda – kristlaste analüüs EUU 2015 põhjal. - *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, lk 74, 78.

⁸² Statistikaamet <https://www.stat.ee/ppe-1167370> - 9.05.2020.

⁸³ Setode nimetamisest ja enesemääramisest vt KALKUN, A. 2015. Setode elav õigeusk. Eelarvamused ja pärimus. – *Mitut usku eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi*. L. Eek (toim.). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 193.

⁸⁴ Statistikaamet. Rahva ja eluruumide loendus – Rahva ja eluruumide loendus 2011 – Rahvastiku demograafilised ja etno-kultuurilised näitajad http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/07Rahvastiku_demograafilised_ja_etno_kultuurilised_naitajad/09Usk/09Usk.asp – 9.05.2020.

⁸⁵ Statistikaamet <https://www.stat.ee/ppe-51192> - 9.05.2020.

⁸⁶ Statistikaamet. Rahva ja eluruumide loendus – Rahva ja eluruumide loendus 2011 – Rahvastiku demograafilised ja etno-kultuurilised näitajad <http://pub.stat.ee/px->

Eestis koguvad populaarsust kristlikud erakoolid. Kuna ligi pooled respondendid mainisid kogemusi nendega, kirjeldan siin ka kättesaadavat statistikat. Eesti Kristlike Erakoolide Liidu(EKEL) andmetel on kristlikes erakoolides õppivate laste arv viimase viie aasta jooksul kahekordistunud, ulatudes õppeaastal 2019/2020 kümne erinevate konfessioonide poolt rajatud Eesti kristliku erakooli (sh lasteaed-põhikoolid) peale kokku 2081 lapseni⁸⁷. Munitsipaalkoolina ei kajastu toodud statistikas samuti kristlikke väärtusi kandev Vanalinna Hariduskolleeegium(VHK), kus 2008/2009 õppeaastal õppis põhikooli ja gümnaasiumi peale kokku 846 õpilast⁸⁸.

EUU 2015 kohaselt käisid kristlikes üldhariduskoolides 0,5% vastanute lapsed⁸⁹. O. Schihalejev leiab oma 2017 avaldatud artiklis *Silent Religious Minorities in Schools in Estonia*, et kristlike koolide õpilastest moodustavad kristlased vähemuse⁹⁰. Niisiis ei saa kristlike üldhariduskoolide mõju õigeusklike seas valdavalt märkimisväärseks pidada.

Kuigi EUU 2015 andmetel peab 90% elanikest oluliseks teadmisi maailma religioonidest ja uskumustest ning 67% elanikest sooviks näha religiooniõpetust vähemalt gümnaasiumi kooliprogrammis⁹¹, siis Schihalejevi 2017 avaldatud artikli andmetel pakkusid avalik-õiguslikest koolidest religiooniõpetust vaid 10%⁹², mistõttu ei saa ka seda enamikele õigeusklikele lastele kättesaadavaks pidada.

2.1.2. Kokkuvõte

Eeltoodu põhjal ei saa välja tuua täpset arvu eestikeelseid õigeusklikke, keda see töö võiks puudutada, küll aga saab esitada teoreetilise miinimumi, millest uuritav üldkogum on kindlasti suurem. Üle 15-aastaste eestlastest õigeusklike

---

web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/07Rahvastiku_demograafilised_ja_etno_kultuurilise_d_naitajad/09Usk/09Usk.asp – 9.05.2020.

⁸⁷ Eesti Kristlik Erakoolide Liit <http://www.kristlik.edu.ee/new/kool/> - 9.05.2020.

⁸⁸ Vanalinna Hariduskolleeegium <http://www.vhk.ee/tutvustus/vhk-arvudes> - 9.05.2020.

⁸⁹ TELPT, E. 2016. Kokkuvõte uuringu „Elust, usust ja usuelust” tulemustest. - *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, lk 66.

⁹⁰ SCHIHALEJEV, O., RINGVEE, R. 2017. Silent Religious Minorities in Schools in Estonia. - Religion, Education and Human Rights. Theoretical and Empirical Perspectives. A. Sjöborg, H.-G. Ziebertz (toim.). Springer International Publishing, lk 6.

⁹¹ Telpt, Eve 2016. Kokkuvõte uuringu „Elust, usust ja usuelust” tulemustest. *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* Eerik Jõks toim. Eesti kirikute nõukogu, Tallinn 2016, lk 65.

⁹² SCHIHALEJEV, O., RINGVEE, R. 2017, lk 6.

arvu põhjal võib arvata, et eestikeelsesse õigeusu inforuumi kuulub vähemalt kui 20 585 inimest ning neile lisanduvad vanusepiirist nooremad ja paljud muudest rahvustest õigeusklikud. Nende jagunemine EAÕK ja MPEÕKivahel ei ole selge, ega oma ka käesoleva töö raames tähtsust. Siia juurde tooksin veel EAÕK-s kirikutes mingil määral aktiivsete laste arvu 1500, kellega vähemalt kogudustel tuleb mingis punktis arvestada.

Seto õigeuskliku kogukonna suhtes pean ma kõige informatiivsemaks Seto keelt oskavate õigeusklike arvu 3173, kuna see ei ole ühegi teise teadaoleva näitajaga otseses vastuolus. Kihnu õigeusklikku kogukonda kirjeldavaks vastavaks arvuks oleks 290.

Kristlike erakoolide mõju uurimise objektiks olevate eestikeelsete õigeusklike seas võib statistika põhjal hinnata väheeks. Selles ilmneb käesoleva töö valimi kallutatuse aktiivsemate õigeusklike poole, kuna valimis kirjeldasid kogemusi kristlike koolidega ligi pooled intervjueritavad. Religiooniõpetuse puudumine enamikes avalik-õiguslikes koolides avaldus ka valimis, kuna ükski lapsevanem ei kinnitanud sellega kokkupuuteid.

2.2. Õigeusu kasvatuse teoreetilised allikad ja nende kättesaadavus

2.2.1. Allikate mitmekesisus ja üks liigitamise võimalusi

Õigeusu vaade laste usulisele kasvatusele väljendub pärimuses, mis kujutab endast süstematiseerimata teateid usklike kogemustest. Kirja pandud osa sellest võiks pidada kõige kontsentreeritumaks ja väärtuslikumaks, kuna keegi mingil hetkel on pidanud seda säilitamise ja edasiandmise vääriliseks. Ometi ei piirdu pärimus suuliste teadete ja säilikutega. Pärimuse olemust näeb õigeusu kirik just selles, et see on elav. Nagu võib lugeda EAÕK kodulehelt, on õigeusu arusaam pärimusest „Ülestõusnud Kristus, kes elab kirikus”⁹³. Õigeusu kirikus annab

---

⁹³ Õigeusu kirik ja pärimus <https://www.eoc.ee/uncategorized/oigeusu-kirik-ja-parimus/> - 8.05.2020.

pärimusele dogmaatilise autoriteedi kirikukogu otsus. Selliselt tunnustatud kasvatusalaseid tekste on peale pühakirja kaanoni vähe. Samas on kirjaliku traditsiooni autorid enamasti kanoniseeritud pühakud ja seega on kirik neile sarnase autoriteedi omistanud. Siiski erinevad kiriku dogmaatilised seisukohad ja pühade isade pärimus olemuselt, kuna esimesed on süstematiseeritud, loogilises kooskõlas ja universaalsuse taotlusega teised aga kujutavad endast erinevate inimeste kogemusi erinevates oludes ja kontekstist eraldatuna esindavad sageli lahknevaid arvamusi. Neil põhjustel on üldkehtiva õigeusu kasvatusarusaama kirjeldamine võimatu ning iga selline katse peegeldab koostaja maitset ja taotlusi⁹⁴. Selliseid kokkuvõtteid muidugi on tehtud. Ühena võib välja tuua M. E. Kotsonise usulise kasvatus uurimuse teoreetilise peatüki⁹⁵. Selle suureks väärtuseks on USA õigeusu religioonipedagoogika akadeemiliste autoriteetide põhjalik kajastamine, mis suures osas eesti uurijale on jäänud originaalis kättesaamatuks. Eestis kättesaadavate allikate põhjal on õigeusu kasvatuspõhimõtteid oma hiljutises magistritöös koondanud K. Kivil⁹⁶, seda küll läbi inimesekäsitlemise prisma, kuid nagu ta töös isegi möönab, kehtivad need ka üldiselt kasvatus kohta⁹⁷. Kuna Kivil on nimetatud töös käsitletud antud teemal kõiki põhilisi eestikeelse õigeusu traditsiooni autoriteete, soovitan seda kõigile huvilistele ega esita siin oma paralleelset versiooni. Käesolevas töös piirdun põgusate näidetega traditsiooni mitmekesisusest ja eri seisukohti esindavate allikate kombineerimise võimalustest. Ülevaade ei ole objektiivne ega täielik,

⁹⁴ vrd. KIVIL, K. 2019. Õigeusklike lapsevanemate inimesekäsitlemise avaldumine nende kasvatusarusaamades. Tallinn, Tallinna Ülikool, magistritöö, lk 18.

⁹⁵ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper, lk 23 – 55.

⁹⁶ KIVIL, K. 2019, lk 29 – 56.

⁹⁷ KIVIL, K. 2019, lk 56 jj.

teisalt on ta konstruktivismi vaimus suunatud väiksele probleemikobarale, taotlusega valgustada seda seestpoolt või vähemalt üsna lähedalt.

Tänapäeva õigeusu usulises kasvatuses allikateseristan siin kolmeerinevat tüüpi:

- 1) piibli kaanon ja kirikuisade tekstid;
- 2) uusaegsed vaimulikud isad (nii kanoniseeritud pühakud kui lihtsalt populaarsed pihisad);
- 3) kaasaegne akadeemiline õigeusu religioonipedagoogika.

Lisaks ja viimasega osaliselt kattuvalt mitmesugused uuringud ja teadustööd.

2.2.2. Pühakiri ja kirikuisade tekstid

Esimest tüüpi allikad on kõige põhjalikumalt uuritud ja üsna hästi kättesaadavad, samas konteksti poolest meist kõige kaugemad ja alati mitte ükstele rakendatavad. Populaarsuselt järgneb siin piibli kaanonile ilmselt püha Johannes Kuldsuu (354–407), mis võib olla seotud tema silmapaistva kirjandusliku produktiivsusega. Ükski õigeusu kasvatuses alane töö ei saa läbi ilma tema sissejuhatava tsitaadita: *Lastega on meile usaldatud suur hool. Kinkigem neile suurt hoolitsust ja andke endast kõik, et Kuri ei saaks neid meilt röövida*.⁹⁸ Järgneb lastevanemate noomimine, et need *kingivad suurt hoolitsust* maisele varale ja jätavad pärija kasvatuses unarusse ega õpeta teda – tsiteerides kohalikke klassikuid – *oma hinge eest hoolt kandma*.⁹⁹ Tütardes soovitab Kuldsuu kultiveerida vagadust, tagasihoidlikkust, rikkuse põlgamist ja ükskõiksust ehtimise suhtes. Poegade kasvatusesmärkideks on tagasihoidlikkus ning silmapaistev kõigutamatus ja kainus¹⁰⁰, mille saavutamiseks tuleks muuhulgas last harjutada piirama uneaega ja suurendama selle arvelt palvetamist¹⁰¹.

Kuldsuult pärineb ka mõjuv sümbol kodust kui väikesest kirikust, mille osaks on palve, pühakiri ja vooruslik elu, samuti osasaamine Kiriku salasustest ja kodused vestlused kirikus kuuldu üle, samuti peaks kodused pidusöögid olema

⁹⁸ CHRYSOSTOM, J. *Homily 9 on First Timothy* - <https://www.newadvent.org/fathers/230609.htm> - 9.05.2020.

⁹⁹ vrd LUTS, O. 1965. *Kevade : pildikesi koolipõlvest*. Tallinn : Eesti Raamat, lk 219. Näib, et Krisostomus on meie kultuuriga mitmekülgsest seotud.

¹⁰⁰ CHRYSOSTOM, J. *Homily 9 on First Timothy*.

¹⁰¹ CHRYSOSTOM, J. 1951 *An Address on Vainglory and the Right Way for Parents to Bring Up Their Children*. Translated by M. L. W. Laistner (tõlk.). – *Christianity and Pagan Culture in the Later Roman Empire*. Ithaca, NY: Cornell University Press, lk9.

kasinad ja kombekad¹⁰². Üldistatult ei tohiks lasta lapsel kokku puutuda millegi sellisega, mida ta ei kohtaks kirikus. Ta manitseb vanemaid tsenseerima sisu, millega laps kokku puutub. Sellistena loetleb Kuldsuu teatrit, ilmalikke laule, kerglaselt riietunud inimesi ja vananaiste loba, samuti soovitab alates 15. eluaastast poistest eemal hoida teenijatüdrukud. Ülalnimetatute on vaid piisk Kuldsuu rohkete õpetuste meres.¹⁰³

Sama ajastu kirikuisa Basileios Suur (umbes 330–379) ei rõhu niivõrd vastandumisele, vaid leiab, et paganlik teadus ja kunst välise tarkusena sobivad suurepäraselt lastele vaimuharjutuseks, et valmistuda kohtuma tõelise, olemusliku tarkusega. Seejuures ei pea neil õppevahenditel tingimata olema ühisosa tõelise eesmärgiga: „*Kui õpetustel on olemas vastastikku mingi sugulus, siis osutub nende tundmine meile soodsaks; kui aga mitte, võib vähemalt nende erinevuse tundmaõppimine, võrreldes neid üksteisega, mitte vähe kaasa aidata parema (õpetuse) kinnituseks.*”¹⁰⁴ Küll ei leia Basileioselt väidet, nagu oleks teater jms tollal populaarsed täiskasvanute meelelahutused lapse hinge harimiseks sobilikud. Ta julgustab noori rakendama oma kriitikameelt, kuna kõik, mis ilmalikelt õpetajatelt tuleb, ei vääri võrdselt tähelepanu ja järgimist.¹⁰⁵ Niisiis on jälgitav erinevate lähenemiste koos eksisteerimine juba varastest kirikuisadest peale.

2.2.3. Uusaegsed vaimulikud isad

Sarnast arvamuste paljusust näeme ka uusaja vaimulike isade – staaretsite ehk vanakeste puhul, muuhulgas kohtab ka sedasama ilmaliku maailmaga vastandumise või vastastikkuse õppimise telge. Staaretsite näol on tegemist kuulsate ja juba eluajal usklike poolt pühadena austatud pihisadega. Õigeusu kasvatuse alases kirjanduses on kaasaegsetest staaretsitest maailmas enim tähelepanu pälvinud püha Paissios (1924–1994), püha Porfirios (1906 – 1991), Ateena püha Epifanius (1930 – 1989), püha Teofan Erak (1815 – 1894), hiljuti

---

¹⁰² CHRYSOSTOM, J. *Homily 20 on Ephesians* - <https://www.newadvent.org/fathers/230120.htm> - 9.05.2020.

¹⁰³ CHRYSOSTOM, J. 1951 *An Address on Vainglory and the Right Way for Parents to Bring Up Their Children*. Translated by M. L. W. Laistner (tõlk.). – *Christianity and Pagan Culture in the Later Roman Empire*. Ithaca, NY: Cornell University Press, lk 24.

¹⁰⁴ BASILEIOS Suur. *Meie püha isa Basileios Suure manitsuskõne noortele, kuidas nad võiksid saada kasupaganlikest teadustest*. K. Kasemaa. (tõlk.). *Looming* 1995/7 lk 980.

¹⁰⁵ Samas lk 979 – 989 jj.

kanoniseeritud püha Sofroni (1896 – 1993) ning rahva seas austatud, kuid kiriku poolt kanoniseerimata Serafim Rose (1934 – 1982).

Palve ja pühakirja olulisus kasvatuses ei ole kahanenud ka uusajal. Püha Sofroni õpetab, et läbi palve siseneb inimene jumalikku, kuna Jumal ise tuleb ja palvetab meie sees, palvetamine on meie võimalus jumalanäolisuseks. Sellesse on kaasatud inimene tervenisti, südame õndsus peab olema kombineeritud mõistuse valgusega, kui mõistus ja keha kaasa ei tule, jääme me poolele teele. Suhted inimese ja Jumala vahel rajanevad vabaduse põhimõttel ja inimese jumalikustumine saab juhtuda ainult inimese vabal valikul. Kristus on andnud meile eeskuju, kuidas ilma igasuguse võimu või sunnita puudutada hingi ja muuta maailma.¹⁰⁶

Tänapäeva staaretsid kirjeldavad kirikuisade õpetust käesoleva aja kogemuses, milles varastest kirikuisadest enam on kerkinud esile soovitus lapsi mitte sundida, vaid mõjutada last eeskujuga¹⁰⁷. Parim eeskuju on pühadus: „*Saage pühaks ja teil ei ole oma lastega mingeid probleeme. Ärge sundige lapsi, parem palvetage.*”¹⁰⁸ Eestipalveid soovitab kasvatusvõttena ka püha Epifanius, iseäranis teismeliste puhul: „*Räägi Jumalale oma lastest rohkem kui oma lastele Jumalast.*”¹⁰⁹

Erinevad vaimulikud isad annavad nõu väga erinevatele inimestele erinevates situatsioonides. Nii näemegi, et püha Porfirios soovitab loobuda igasugusest sunnist, Teofan Erak jällegi, olles üldiselt sama meelt, leiab eeskuju üksi olevat siiski ebapiisava ja peab vajalikuks harjutada lapses oma tahtmisest loobumist ja igal sammul vanemate tahte vermimist lastesse¹¹⁰. Ateena vanake Epifanius võtab selle küsimuse kokku ühe säravaima sententsiga õigeusu kasvatuses: „*Tegelege oma laste kui noorte täkkudega, vahel suiseid pingutades, vahel lõdvaks lastes. Kui täkk perutab, anna käest laskmata ohje järgi, et need ei katkeks. Kui ta on rahulik, pingutame ohje ja viime täku kuhu soovime.*”¹¹¹ Siin on oluline, et

¹⁰⁶ SOPHRONY, archimandrite 1977. *His Life is Mine*. St . New York, Crestwood, Vladimir's Seminary Press, lk 21, 66jj, 100.

¹⁰⁷ *Püha Porfiriose elu ja õpetused*. 2014. R.-M. Blauhut (tõlk.). Tallinn, EAÕK, lk 291.

¹⁰⁸ Samas, lk 284.

¹⁰⁹ EPIPHANIOS, elder - <https://orthodoxword.wordpress.com/2010/11/10/> - 9.05.2020.

¹¹⁰ THEOPHAN, the recluse. 1989. *Raising Them Right: A Saint's Advice on Raising Children*. California, Conciliar Press, lk 34, 53.

¹¹¹ EPIPHANIOS, elder

sümboliks on valitud loom, keda jõuga pole võimalik pidada. Ohjadeks on vanema-lapse suhe, mis võib valel lähenemisel katkeda.

Seraphim Rose esindab kaasaja staaretsite hulgas radikaalsemat suunda, seades samuti prioriteediks laste ümbritsemise püha elu eeskujuga, kuid vastandudes seejuures teravalt sekulaarsele ühiskonnale ja manitsedes vanemaid jälgima ja selekteerima täielikult infot millega laps kokku puutub kooli õpisisust kunsti ja meelelahutusest¹¹². Varastest kirikuisadest on siin enim kokkupuuteid Johannes Kuldsuuga, kuigi, nagu mainitud, ei kehti kummagi õpetused kontekstist lahutatuna.

Viimasega seotult tuleb kaasaegsete vaimulike isade allikatena veel nimetada rikkalikku internetis kättesaadavat meediasisu – intervjuud erinevatel teemadel autoriteetsete vaimulikega, videoloengud, taskuhääling jms – mille laiaast kasutusest ja sellest tulenevast mõjust annab tunnistust muljetavaldav klikkide arv¹¹³. See on ehe näide vaimulike autoriteetide kujunemisest rahva hulgas, mida kirik saab kontrollida vaid sobivusel tagantjäreli staaretsi kanoniseerimisega. Internetis liikuvat meediasisu selekteerib tarbijale majandusliku tulu tootmisele orienteeritud iseõppiv algoritm ja selliste allikate vaatamise statistika ei kajasta sisu kvaliteeti, vaid selle esitamise kasumlikkust, millel on sageli sisu kvaliteedile hoopis negatiivne mõju¹¹⁴.

2.2.4. Kaasaegne akadeemiline õigeusu religioonipedagoogika

Õigeusu religioonipedagoogika uurijad ehitavad sellest mitmekesisest pärandist tänapäeva pedagoogiliste teadmistega arvestavat lähenemist. Üht-teist väärtuslikku sellest vallast, Näiteks öde Magdaleena *Mõtisklusi lastest õigeusu kirikus*¹¹⁵ ja P. Mamalakise *Üles kasvamine*¹¹⁶ on ilmunud ka eesti keeles. Lisaks on Püha Johannese Kooli Sihtasutus välja andnud kogumiku *Mõtisklusi haridusest*

---

¹¹² Fr. Seraphim Rose on Educating Children <http://pravoslavnasrbkinja.blogspot.com/2011/09/fr-seraphim-rose-on-educating-children.html> - 9.05.2020.

¹¹³ Näiteks käesolevas töös intervjueritava poolt juhuslikult viidatud intervjuu vaimulikuga oli kogunud töö kirjutamise ajaks 288 399 vaatamist <https://www.youtube.com/watch?v=xS-mL9Yxs-o> – 9.05.2020.

¹¹⁴ LANIER, J. 2019. *Kümme põhjust, miks otsekohe kustutada kõik oma sotsiaalmeedia kontod*. Tallinn, Hea Lugu.

¹¹⁵ MAGDALEENA, öde. 2004. *Mõtisklusi lastest õigeusu kirikus*. Tallinn, Püha Issidori õigeusu kirjastuselts.

¹¹⁶ MAMALAKIS, Philip. 2018. *Üles kasvamine. Idakristluse põhimõtted laste kasvatamisel*. Tallinn, Püha Johannese Kooli Sihtasutus.

*õigeusu valgel*¹¹⁷, mis tutvustab teiste hulgas ka autoriteetseid vene autoreid. Üldiselt on aga selle valdkonna tekstid Eestis raskesti ligipääsetavad. Palju sellest materjalist on käsikirjaline või ilmunud kohaliku tähtsusega väljaannetes ning pole teadusartiklitenä veebist leitav. Rohkete viidete põhjal kättesaadavates teadustöödes ja muus sellealases kirjanduses võib oletada tohutult rikast varamut, kuid originaalkujul pole need enamasti kättesaadavad.

Üks teadustöödes enim viidatud õigeusu religioonipedagoogika rahvusvaheline koolkond on koondunud ümber Püha Vladimiri Õigeusu Teoloogia Seminari New Yorkis eesotsas Eestis sündinud Alexander Schmemanni, John L. Boojamra, Constance J. Tarasari, Kyriaki K. FitzGeraldiga ja Anton C. Vrame'iga. Selle koolkonnaga paistab olevat kokkupuutepunkte ka eelnimetatud õde Magdaleenal, kelle loengutes ka minul on au olnud viibida.

Akadeemiline Ameerika õigeusu religioonipedagoogika kasvas välja USA Ida-Euroopa õigeusklike immigrantide koguduste probleemidest laste usulisel sotsialiseerimisel. Kuna need kogukonnad olid pärit monokultuursetest õigeusu piirkondadest, ei olnud immigrantide kogukondades alguses (ega kohati praegugi) kultuuriline ja usuline kasvatus eristatavad ja sellega tegeldi koguduste korraldatud usuõpetuse koolides (pühapäevakoolides). Kogeti raskusi sekundaarses sotsialisatsioonis ja täheldati religioosse aktiivsuse järjekindlat langustjärgnevates põlvkondades.¹¹⁸

A. Schmemann kirjeldab kuidas eelneva analüüsita rakendati lääne oludes õigeusu edasiandmiseks protestantlikku pühapäevakooli mudelit, mis kaugendas uut põlvkonda õigeusust veelgi¹¹⁹. Boojamra vastandabki usulises kasvatuses akadeemilise klassiõppe *informeerivat* ja sotsialisatsiooni *formeerivat* mudelit, millest esimene on välja arendatud protestantlike usutunnistuste (võimalik, et ka otseselt reformatsiooni-vastureformatsiooni poleemika) vajadustest lähtuvalt, teine aga on ajaloolisena kasutusel olnud õigeusu kogukondades ja sobib õigeusu teoloogia ja praktikaga, sisaldades nii horisontaalset kui vertikaalset komponenti.

---

¹¹⁷ *Mõtisklusi haridusest õigeusu valgel*. 2014. koost. Irina Pärt. Tallinn, Püha Johannese Kooli Sihtasutus.

¹¹⁸ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper, lk 36.

¹¹⁹ ШМЕМАН, А. 2018. *Литургия и жизнь: христианское образование через литургический опыт*. Москва, Паломникъ, lk 9.

Õigeusu sotsialisatsioon toimib eeskätt ühises liturgia pühitsemises, seejuures mitte eraldatuna üldisest kiriku ja kogukonna elust. Akadeemilise klassiõppe mudeli kriitika võtab Boojamra kokku järgmiselt: „*Kristlik kasvatus sel kujul on miski, mida täiskasvanud teevad lastele, et aidata neil lõpetada olemast laps.*”¹²⁰

Iseendast ei peeta laste teoreetilist harimist negatiivseks, problemaatiline on, et sellega tegeletakse ainsa toimiva õigeusu sotsialisatsiooni kanali – ühise osalemise – arvelt ja sellele pannakse liialt suured lootused. Õde Magdaleena leiab, et teoreetilise õpetuse eesmärk on aidata lastel osaleda pärimuses ja vastata sellest tekkivatele küsimustele, kui neid vastuseid ei saada orgaaniliselt osalemise käigus, moodustades usulise sotsialisatsiooni tervikust suhteliselt väikese osa¹²¹.

Õigeusu religioonipedagoogika väljakutsena nähakse veel diasporaa õigeusklike kalduvust vastanduda ühiskonnale ja klammerduda müütilise „õigeusu ühiskonna” kuvandisse, mille kättesaamatuks jäämine justkui õigustab puudujääke laste usulises kasvatuses. Vrame rõhutab, et sellise monokultuurse õigeusu ühiskonna kasvatusmudeli edukaks kasutamiseks pole enam eeldusi isegi traditsioonilistes õigeusumaades nagu Kreeka, Rumeenia või Venemaa, modernistlikest ühiskondadest rääkimata. Ühiskonna arengut ei saa tagasi kerida ja sektantliku isoleerumise asemel tuleks siseneda uude reaalsusse. Õigeusklikud ei peaks oma äravalitust isekeskis nautima, vaid seadma endale eeskujuks Kristuse, kes „*ei arvanud saagiks, et on ühesugune Jumal-Isaga, vaid olles ise aegadeülene Jumal, ilmus maa peale ja elas inimeste keskel, sai pühast neitsist lihaks, loobus iseenese olust, võttes enesele sulase näo ja sai meie nõdras ihus meie sarnaseks, et teha meid oma aukuju sarnasteks*”¹²² ning elama Evangeeliumit nende keskel, kes seda veel ei tunne.¹²³

---

¹²⁰ BOOJAMRA, J. L. 1981. Socialization as a Historical Model for Christian Integration - *St Vladimir's Theological Quarterly* 25 (4), lk 221 – 222.

¹²¹ MAGDALEN, sr. 2004. *Conversations with Children. Communicating our Faith*. Essex, Patriarchal Stavropegic Monastery of St John the Baptist, lk 138.

¹²² Teenistusraamat. 2014. Tallinn, Eesti Apostlik-Õigeusu kirik, lk 170.

¹²³ VRAME, A. 2009. An Overview of Orthodox Christian Religious Education. – *International Handbook of the Religious, Moral, and Spiritual Dimensions in Education*. M. de Souza, K. Engebretson, G. Durka, R. Jackson, A. McGrady (toim.). Dordrecht, Springer, lk 283.

2.2.5. Kokkuvõte

Käesolevas peatükis loetlesin erinevaid allikaid, liikusin idealiseeritud kirikuisade aegadest tänapäeva kristlaste kogemuseni ja olin tunnistajaks, kuidas püha pärimus sai kaasaegse teaduse valguses taas rakenduslikku kuju. Minu jaoks on ühisosaks kirikuisade, kaasaegsete vaimulike isade kui akadeemiliste religioonipedagoogide arutlustes valikud teemal *osalemine vs õpetamine* ning *eeskuju vs käskimine-keelamine*. Vladimiri seminari koolkond tegeleb küll eestikeelsetest õigeusklikest üsna erineva kogukonna ja ühiskonna probleemidega, aga õigeusklike vähemus ühiskonnas ja religiooni tähtsuse langemine inimeste identiteedis on sundinud teoreetikuid arvestama üha enam meile sarnase keskkonnaga¹²⁴.

---

¹²⁴ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper, lk 9, 20, 68, 82.

3. Empiiriline osa

3.1. Usulise kasvatuse eesmärgid

3.1.1. Ususeemne külvamine ja osalemine usupraktikates

Käesolevas peatükis uurin, kuidas intervjueeritavad kirjeldasid usulise kasvatuse eesmärke. Enamik osalejaid nägi laste usulist sotsialiseerimist kui **ususeemne** külvamist. Tavaliselt toimus see läbi nähtavate või väliste usupraktikate, mille juures usu internaliseerumist loodeti toimuvat hiljem. Mõni kirjeldas ka täpsemalt seda taime, lapse usku, mida seemnest oodati võrsuvat, kuid sealjuures anti endale aru, et see ei sõltu enam neist:

Et nad leiaksid Kristuses ikkagi sellise sõbra, kelle poole käsi sirutada, kui on mure ja kui on rõõm /../ Et ta ei ole lihtsalt mingi filosoofia, vaid et ta on, on käegakatsutav ja tunnetatav asi. Et kui seda kuidagi saab edasi anda, siis see on hästi, kui kuskile see seeme jääb neil... ei tea. (i11MN5/III)

Vanemad saavad seada eesmärgiks vaid juhatada laps Jumala juurde, anda võimalus suhte tekkimiseks:

Side Jumalaga ikkagi. Et selleks on antud võimalus, niipalju kui noh, lapsevanem teha saab. (i10N4/III)

Lisaks tutvustamisele saab lapsevanem ka õpetada pöörduma Jumala poole palves, aga sellega tema otsese sekkumise efektiivsed võimalused ka piirduvad. Mis lapse ja Jumala vahel edasi saab, on juba nendevaheline asi, see on Jumala töö:

See, et nad oskaksid ikka Jumala poole pöörduda. Siis kõik muu on juba noh, Jumala ja nendevaheline nagu.. südameasi. Aga kõik muu.. Kuidas Jumal juhatab. Et noh, ikka kui laps oskab palvetada või palves pöörduda, siis juba Jumal hoolitseb ise kõige eest. (i9N4/III)

Nii mõnedki osalejad väljendasid koguni arvamust, et tõeline isiklik suhe Jumalaga ongi täiskasvanute pärusmaa. Lapsena saab olla eesmärgiks vaid täiskasvanuea isiklikule jumalasuhtele teed sillutada. Viimaseks sobivad hästi nähtavad usupraktikad, usuelu väline külg:

Ja mina ise tulin kirikusse kui ma olin täiskasvanu /../ Ja ma arvan, et kiriku välispoolega on mõtet tutvustada last võimalikult vara, et oleks huvitav. Aga mingisugused kohustused, paastud... No ütleme, teenistuses osalemine, see ei ole laste jaoks. See on pigem nendele, kes asjast aru saavad. (i3N4/II)

Siinjuures ei pidanud osaleja silmas, et lapsi ei peaks jumalateenistusele tooma, nende peres on laste eakohane osalemine jumalateenistustel oluline usulise

sotsialisatsiooni vahend. Pigem ei ole laste jaoks mõeldud teenistuse sisusse täie tähelepanuga süvenemine ja sellega seotud enesedistsipliin.

Ka osaleja, kellel on lapsepõlvest usulise sotsialisatsiooni mälestused, märgivad, et toona pakutud sisu oli ilmselt küll mitmekesisem, kuid meelde on jäänud eelkõige usuelu väline, meeleliselt tajutud külg:

Ei, no ma tean, et mul on enamasti meelde jäänud see selline.. mingis mõttes siis kombestik või see.. Et ilmselt rääkis ta mulle ka ikkagi sellest sügavamast asjast. Et kuidas peaks palvetama ja mingid sellised teemad. Aga mõtlen, et ma toona ei ei salvestanud seda ja ei pidanud seda kuidagi.. Et see, mis, mulle meelde on jäänud, on ilmselt pigem see väline teema.(i8M3/II)

Laste sisulise süvenemise võime piiratusele jumalateenistusel viitavad ka teised osaleja kogemuste põhjal oma lastega. Kuigi laste tähelepanu juhitakse aeg-ajalt ka jumalateenistuse sisule, ei loodeta eelkõige laste sisulisele huvile. Nagu iga uue asja õppimisel, harjutatakse last ka jumalateenistusel osalema eeskätt väliste stiimulite abil ja eesmärgiks seatakse lihtsalt viibimine kiriku ja jumalateenistuse keskkonnas, et ta haaraks midagi alateadlikult ja harjuks üldise kiriku kontekstiga:

Alguses ikka: pakk komme oli taskus, niipea kui rahutuks läheb, siis läks jälle komm suhu. Või siis sai mingi raamat pihku, et no, et ta.. oli kohal. Ta loomulikult ei osalenud sel teenistusel, ta ei kuulnud seda, aga.. aga noh, mingi alateadvusega ikkagi noh, sai siis selle õhustiku endale ./. Aga noh, ega ta seal kirikust ikka niimoodi seista ei jaksa, ja kuulata ka ei jaksa, ta ikka hääbib. Olen ka püüdnud teda suunata, et noh, kuula ikka ka natukene ja nüüd süvene ja vaata, mis seal tehakse ./. Et otsest sündi ei ole, et peaasi, et ta seal olemas on, saab sellist nagu üldist (i3N4/II)

Mida ülaltoodud näites ei mainitud ja millele ma õigeuskliku jaoks enesestmõistetavana ei taibanud ka intervjuudes otsesõnu kinnitust küsida, on laste **osalemine salasuses**(lääne mõistes sakramendis), eelkõige armulaua, aga ka pühas õlitamises jm liturgilistes salasuslikes toimingutes, mis ei kuulu küll klassikaliste seitsme sakramendi hulka, aga mille kaudu usutakse end osa saavat jumalikust energiast. See on osa usuelust, mida intervjuueeritavad ei kirjeldanud välisena. Armulaud leidis selles kontekstis sagedast mainimist, aga märgiti ka muude toimingute, nagu küünalde süütamine ja jällegi – lihtsalt kiriku keskkonna – vaimulikku, transtsendentaalset mõõdet:

Kirik on juba iseenesest pühakoda, ja kui me siia läheme ja kõik meie eelkäijad on ka selles samas kirikus käinud, siis selleks, et Jumal näeks seda meie sidet, siis me paneme küünla põlema ja siis me oleme nagu talle hetkeks lähemal. Läbi selle elava tule.(i12N5/I)

Kirjeldati näiteks püha vee tarvitamist nii hinge- kui ihuhädade vastu:

Meil on kodus ka püha vett pudeliga ja vahel laps palub sealt lonksu, näiteks kui on mingi halb sündmus olnud või haigus hakkab kallale tulema.(i3N4/II)

Seega võib küll öelda, et laps alustab osalemist eelkõige nähtavates usupraktikates ning isiklikku suhet Jumalaga loodetakse välja arenevat hiljem, kuid usutakse, et ei usupraktikate kohene mõju ega kaugemad eesmärgid ei piirdu nähtava maailma ega ka intellektuaalsete ja emotsionaalsete oskuste arendamisega. Usutakse Jumala toimimisse nähtavates usupraktikates ja selles vallas ei nähta täiskasvanutel laste ees eeliseid.

3.1.2. Moraalne kompass

Paljudele lapsevanematele seostus usuline kasvatus ka üldise moraalse kasvatusena ning mõned tõid selle välja kui esmase usulise kasvatuses eesmärgi. Sageli sõnastati seda kui **moraalse kompassi** andmist lapsele:

Noo.. eeskätt, et ma arvan, et neil oleks paigas moraalne kompass Et noh, need nii-öelda kümme käsku, üks ole. Et mitte põhjustada teistele ja endale hädasid.(i5N4/II)

Nõustuti, et moraal ei ole küll üleni kristluse monopol, aga leiti, et kristlus varustab sellealaseid arutelusid toetava kontekstiga ja pakub mõnes osas ka nõ musternäidiseid. Nii leidis kasutust Jumala autoriteet ja kõikenägemine ning ja kirikus nähtud eeskujude üldkehtivate moraalinormide juurutamisel:

Valetamist on aga lapsele läbi Jumala lihtne selgitada – ära valeta, sest isegi kui mina teada ei saa, siis Jumal näeb ja teab ikkagi. Läbi kristluse ehk nt kirikus käimise kaudu näeb laps ka mingeid käitumismalle, mida ta võiks hiljem kristlusega seostada - et kirikus käiakse abiks, tehakse annetusi, seal peab vaikselt olema, teisi lapsi tuleb seal aidata (mitte et ta seda muidu ei teeks, aga seal on see lihtsalt vaikimisi imperatiiv ja seotud jumalateenistuse korra ja koguduse kirjutamata reeglitega). (i3N4/II¹²⁵)

Toodi välja ka moraalinorme, mis võivad tunduda üldinimlikud, kuid mittekristlastele ei pruugi enesestmõistetavad olla. Näiteks toodi kättemaksu ja andestuse küsimus, mille osas suhtumine kultuuriti ja isegi sama kultuuri sees võib radikaalselt erineda:

Ma ise kasvasin üles teadmisega, et kättemaks on magus ././ mina isiklikult vabanesin sellest iseloomujoonest tänu õigeuskude pöördumisele. (i3N4/II)

Enda hiliseid avastusi püütakse lapsele juba nõ emapiimaga edasi anda ka kristluses kogetakse selles suurt tuge.

3.1.3. Transsendentaalsed eesmärgid

Võib öelda, et üldiselt andsid lapsevanemad endale aru oma rolli piiratuses lapse igavikulises vaates ja vähesed julgesid sõnastada kasvatusesmärgidena

---

¹²⁵ Täpsustus saadud hilisema tagasiside korras

kristlase elu lõppeesmärke nagu **hinge pääsemine**. Liialt üldise ja kaugena ei pakkunud need mulle ka intervjueerimisel kuigivõrd huvi ja minu küsimused olid suunatud rohkem mõõdetavatele kvaliteetidele – redelipulkadele millele toetudes Jumala juurde ronitakse. Usu seemne kontseptsiooni juures muidugi mainiti sageli lapse juhatamist Jumala juurde või vähemalt teerajale, mis viib Jumalani. Mõned osaleja siiski kirjeldasid ka kristliku elu nõ absoluutseid eesmärke, nagu elu Jumalas:

Et nad leiaksid kõige tähtsama. See tähendab, et nad teostaksid ennast sellena, kellena me oleme loodud. Jumalaga ühenduses elama.(i11MN5/III)

Sama mõtet kandis ka teise intervjueeritava soov lapse hinge pääsemiseks:

Et nad oskaksid ikka Jumala poole pöörduda. Siis kõik muu on juba noh, Jumala ja nendevaheline nagu.. südamasi. ././ Et saaks hing päästetud.(i9N4/III)

Osaleja, kes oli silmitsi seisnud lapse surmaga, tõi olulisena välja igavese elu ja ülestõusmise lootuse:

Et oleks mingi lootus. Noh, ülestõusmislootus, kohtumise lootus.(0¹²⁶)

Igavese elu koha pealt võib kokkuvõtteks öelda, et otsesõnu mainite seda pigem harva, ent sellele suunatud vihjeid leidsid muude teemade all rohkesti. Üldine arusaam oli, et ainult kasvatusel seda ei saa määrata, vanemate roll on ainult teeots kätte juhatada.

3.1.4. Usuline sallivus, dialoogivõime, autonoomsus ja identiteet

Usulise kasvatusel eesmärgina nähti ka lapse maailmavaatelise **dialoogivõime** arendamist. Dialoog saab tekkida vaid tugevalt aluselt, selleks tuleb kasvatada lapse identiteeti ja kriitikameelt, nii tekib avatus:

Just see kriitikameel ja noh, et teadlikkus, et, et siis sa oledki võimeline dialoogiks. Et noh, seal vähesed teadmised viivadki monoloogini, et sa ei olegi võimeline dialoogi pidama, sest noh, kui sa oled nii endas kinni, samas ka enesekindlusest või ebakindlusest.(i3N4/II)

Dialoogivõime, kriitikameele ja identiteedi seosele viitab ka asjaolu, et need teemad kerkisid üles samades intervjuudes, st kes tähtsustas ühte, vähemalt vihjas ka kahele teisele. Oluliseks peetakse dialoogivõimet nii teiste religioonide esindajate kui ka mitteusklikega:

Jah, kindlasti orienteerumine elus. Näiteks võimalus suhelda teiste, ateistidega ka näiteks. Teiste uskude esindajatega. (i4M5/III)

---

¹²⁶ Siin ja edaspidi: Intervjueeritava tähis on anonüümsuse kaalutlustel peidetud

Kui inimesel on endal usupraktikas osalemise kogemus, oskab ta **delikaatselt** suhtuda teiste usuasjadesse, ka juhul, kui need tema omast erinevad. Lapsevanem kirjeldab, kuidas ta on jälginud oma laste reaktsioone, kui usuteemad on mõne eakaaslase, või ka nende endi puhul tõstatunud ja on rahul laste peenetundelisusega neis küsimustes:

Ma rõõmustan, kui oma tütreid vaatan, et see usuline kogemus, mis nad on kirikust senimaani saanud, on teinud neid kuidagi.. õrnaks või hellaks.. selles mõttes, tundlikuks. Et usuasjad on mingisugune selline teema, mis on nagu tundlik teema. Mis seal, selmet olla mingi alus noh või põhjus, mille järgi hinnata inimesi. Et et kui kellelgi teisel on mingisugused teistsugused väärtused ja siis.. siis nad võtavad seda kuidagi.. suhtuvad leebemalt, leebelt sellesse ././ Siis kui on ka mingisuguseid teravaid situatsioone olnud, siis noh, minu plikad ei ole a'la kaasa naernud näiteks ././ Nad ei lähe seisukohtade eest võitlema, nad ei tunne ennast ka nagu kuidagi, et neid hinnatakse, et nende väärtust on nagu selle võrra midagi vähendatud. Vaid nad lasevad teistel olla. (i6M3/II)

Võttes arvesse, et peenetundelisus usuküsimustes on mitteusklike laste puhul pigem erand, võib sellest näitest tõesti järeldada üpris kindlat **identiteeti**, mille seotust usuga viidatud lapsevanem korduvalt rõhutas. Identiteediga seotult nähti usulise kasvatus eesmärgina veel veel intellektuaalset ja emotsionaalset **autonoomsust**, nii usulises kui üldises plaanis. Usuline, nagu üldiselt haridus annab võime iseseisvalt mõelda:

Igasuguse hariduse üks eesmärk on olla tark ja mitte mõjutatav, aga suuta ise mõelda et mitte alluda ././ mingitele rumalatele mõjutustele. Niimoodi, et sa teaksid piisavalt hästi näiteks ajalugu, kiriku ajalugu ütlemine. Et kui keegi tuleb, ütleb sulle mingi absurdse väite, et noh, näiteks et Jeesus ütles, et homoseksuaalid tuleb risti lüüa, et sa saad aru, et see ei ole tõde. Et haridus annab võimaluse ise mõelda, kriitikameelega mõelda.(i3N4/II)

Ühiskonna arvamusi ei pruugi olla pädevad ja ringleb palju enesestmõistetavaks peetavaid seisukohti, mida tegelikult peaks kahtluse alla seadma. Kasvatuses kultiveeritakse infot iseseisvalt hinnata ja kujundada oma arvamuse:

Üldjuhul räägin ma lastele seda, kuidas asjad tegelikult on, mitte nii, nagu lastele on kombeks rääkida: sh et õpetaja võib olla ebapädev, et inimesed on seotud ühiskondlike stereotüüpide ja hirmudega, et alkohol (teatud east mõistagi) on Euroopa kultuuri fenomen, et nt marihuaana legaliseerimine on põhjendatud (samuti teatud east). Neiu peab ju kursis olema, et kui keegi lubab tellida restoranis šampanjat, siis peab see olema nimelt šampanja, mitte vahuvein. Religiooni puudutavat küsimuste lahkamisel on põhimõte sama. Laps ((10a)) saab hästi aru, usun, et sellistest seletustest on tal tulevikus kasu.(i4M5/III ¹²⁷)

Leidus ka arvamust, et teoreetilisest **kriitikameele** juurutamisest tõhusam on pidev kokkupuude usuliste tekstidega. Siin vihjatakse jälle kogemise ja mõistmise dihhotoomia või vastavale õigele järjekorrale. Kriitikameele arendamist ei tule

---

¹²⁷ See selgitus on saadud meili teel hilisema täpsustusena

alustada tõe kirjeldamisest vaid selle kogemisest, antud juhul kuulmismeele abil. Usuline kasvatus annab universaalse tõe eristamise võime, kuna lapsed puutuvad kokku puhta Tõega:

Ja ma arvan, et see on selle tõttu, et nad kuulevad evangeeliumit ./ Et meil algab iga hommik palvega ./ Et ma arvan, lihtsalt see hea ja halva eristusvõime areneb. Kui sa kuuled puhast head. Aga kui sa kogu aeg selles hulbid siis seda ainult kriitilise meelega ei erista. Et see tõetunnetus tekib ka ikkagi sellise kogemuse pealt.(i9N4/III)

Teise nurga alt väljendas sarnast arusaama lapsevanem, kes nägi, et just osalemine ja usuelu seestpoolt nägemine varustab lapse vaba valikuvõimalusega ja teenib tema usuvabadust. Laps, keda pole usuliselt sotsialiseeritud, on valikust ilma jäetud, sest sellist kogemust tagantjärgi tekitada pole võimalik:

No mul on ikka meeles see, mida preester ütles Dimitri ja Matrjona ((nimed muudetud)) laulatusel. Et tänapäeval räägitakse palju sellest, et kui sa, et kui sa last kirikusse ei too, siis jätad talle nagu valikuvabaduse. Aga et pigem kui sa ta viid kirikusse, siis tal on valida millegi vahel.(i10N4/III)

Sellele väga sarnane on mitmes intervjuus vihjatud mõte et lastele justkui laenatakse oma usku või maailmapilti, kuni nad endale ise sobiva hangivad. Ilma terviklikult toimiva maailmapildita pole võimalik teatud otsuseid langetada.

3.1.5. Traditsiooni edasikandmine

Vähesel määral toodi välja usulise sotsialisatsiooni eesmärkide seas ka traditsiooni jätkumist. Ühel juhul oli tegemist kristliku moraali kui traditsiooni edasikandmisega:

Traditsiooni jätkumine tähendab.. Ütleme, moraalsed väärtused (Ära varasta, ära valeta, ära reeda jm). Kindlasti ka, ütleme.. aktiivne hoiak klassikaliste pereväärtuste kohta (Nt Varro Vooglaiu temaatika: ühest küljest saavad moodustada perekonda vaid mees ja naine. Teisest küljest, homodel on samuti samad inimõigused ning nemad on isiksustena samuti austamist väärt (samasooline perekond ei ole inimõigus))(i4M5/III¹²⁸).

Teisel juhul oli Seto õigeusu traditsioon põhiliseks läbivaks jooneks intervjuueeritava religioossuses ja selle telje ümber koondus ka tema laste usuline sotsialisatsioon, mistõttu arusaadavalt peeti oluliseks sellise traditsiooni jätkumist(i8M3/II). Eriti rikkalikult rääkis selle lahti teine seto lapsevanem, selgitades kuidas õigeusu tähtsus ei piirdu setodele vaid usulise identiteediga, vaid on saatnud nende esivanemaid argielu kõigis komponentides.

Ma soovin, et nad saaksid aru, et see seto kultuur tuleb ./ sadade aastate pikkusest õigeusu traditsioonist. Et see on sellel maal väga-väga kaua olnud ja kõik meie eelkäijad on oma elu elanud, üles kasvanud ja tõekspidamised saanud sellest usukultuurist. Teinud kõik oma kombetalitused , igapäevase elutalitused ka selle õigeusu kultuuriga seondult. Ja just nimelt

¹²⁸ Sulgudes toodud näited on saadud intervjuueeritavalt meili teel hilisema täpsustusena

sellepärast ma tahaksin oma lastele seda kõike edasi anda. Et nad teaksid, kust nad tulevad. Kes nad tegelikult on. Minu meelest annab see väga tugeva seljataguse. Vähemalt mulle endale kindlasti, ma väga loodan, et see on sama minu lastega.(i12N5/I)

Tsiteeritud lapsevanem sõnastas kõige selgemini usulise kasvatuse eesmärgina traditsiooni edasiandmise. Traditsioonilises õigeusu kogukonnas võib täheldada teatavat perspektiivi pöördumist. Kui sadade aastate jooksul olid õigeusklike igapäevaelu ja kombed Jumala kaitse all ja kujunesid vastavalt sellele, siis nüüd justkui on Jumal eluga kaasaskäivate kommete ja traditsiooni kaitse all ja õigeusk võlgneb oma edasiandmise just rikkale traditsioonile. Ka Kihnu esindaja kirjeldab, kuidas õigeusu kirik on kihnlastele muu pärandiga kaasa antud ja selles kontekstis tajutakse seda väärtuslikuna:

Meil on hea meel, et see esivanemate pärand on alles, muuhulgas kuulub sinna kirik (i14N4/II)

Viimasega ei taha ma öelda, nagu Jumal ei oleks ei setodele ega kihnlastele tähtis, pigem võiks öelda, et Jumalat tajutakse teistmoodi. Traditsioonilistes õigeusu kogukondades ei ole rahvausk läbi teinud valgustusaegset pööret ja usu selgitamine ei ole osalemise kõrval tähtsaks saanud. Sellist usku illustreerib ilmekalt seto lapsevanema vastus küsimusele, kas rohketes usupraktikates osalemisel on lapsed ka Jumala kohta küsinud:

Ausalt öeldes ei ole küsinud. Mis tundub mulle hetkel isegi endale täitsa põnev. Et ei ole, see on nagu loomulik. Et kas ta kusagil on.. sellised küsimused nagu jah, mõnikord lapsed, et kus see hall mehike siis istub, millise pilve peal, kui ta taevas on.. Et sellist küsimust ei ole kunagi meie peres üldse olnud.(i12N5/I)

Siin võib tuua paralleeli laste usulise osalemisega, kus usk algab praktikast ja liigub sealt edasi mõistmiseni. Selle mõistmise sõnastamine on nõudnud aga spetsialiseeritud oskusi, mis traditsioonilisele agraarkultuurile ei ole üldiselt omased. Setomaal on olnud muidugi ajalooline ligipääs professionaalsele õigeusule kloostri näol, kuid sõnakeskse usu revolutsiooni ei ole see esile kutsunud. Kokkuvõtvalt saan intervjuude põhjal öelda, et kui traditsioonilise õigeusu kogukonna liige sõnastab õigeusu ja usulise kasvatuse eesmärgina traditsiooni, ei tähenda see tingimata usulise komponendi puudumist.

3.1.6. Oma südamerahu ja Jumala kaitse

Üleüldiselt on arusaadav, et vanemad üritavad anda oma lastele edasi seda, mis neile endile oluline on, olgu märksõnaks siis hinge pääsemine, traditsioon, moraal vms. Mõned osaleja põhjendasid otsesõnu usulist sotsialiseerimist sellega, et nad

ei saa last ilma jätta millestki, mis nende endi jaoks on hädavajalik. Seejuures ei pea seda üldse ainuõigena esitama, pigem, et see toimib lapsevanema jaoks ja laps saab sealt lihtsalt tervikliku usulise maailmapildi kogemuse, mida hiljem omale sobiva sisuga täita. Nii näiteks vastati küsimusele, kas oma usu edasiandmine lastele on vajalik:

No ikka on ju. Et kui sa ise siiralt midagi usud, siis ikka annad seda edasi oma lapsele. Ei ole mõtet eriti mängida seda mängu, et laps, laps ise otsustab, et sa... Kõige laiemas mõttes usuline kasvatus ikka, see maailmavaade, väärtushinnangud ja need tuleb ikka edasi anda jah. Aga lapsele seal detailides või.. seda pole vaja. See on umbes nagu hingamine. Kui sa tunned, et sul on see eluks vajalik, siis sa annad selle, vähemalt teatud mööndustega, edasi. Võid sinna õhuruumi jätta vahele. Et see ei ole nii jäik, onju, ja et see ei ole nii kindel, et täpselt nii on. Aga ma ei.. ma olen ikka vähemalt jah, peenemates usulistes asjades öelnud, et õigeusklikud usuvad nii. Et mina usun. Et jah, sa saad vanemaks ja ise vaatad, kas see on sinu jaoks õige. (i7M4/I)

Teisel juhul põhjendati lapse õigeusklikku kasvatust otseselt oma südamerahuga, mis muidugi oli seotud lapse hea käekäiguga:

Ja võib-olla sellepärast, et noh, endal on tegelikult, endal on hea kindel olla, kui lapsed on mingisuguse kontaktiga kirikus, vähemalt siis ristitud. Et kui ise pead seda õigeks. Et jah, see... just nendel põhjustel loeks ikkagi oluliseks.(i10N4/III)

Mitmed lapsevanemad tõid siin välja ka otseselt laste Jumala kaitse alla andmise. Ootuspäraselt tuli see jutuks seoses lapse ristimisega. Samas laienes see ka üldisele usulisele sotsialisatsioonile, et lapsed oskaksid vajadusel kiriku poole abi saamiseks pöörduda ja valdaksid kristluse pakutavaid vahendeid, näiteks palvet, ise enda aitamiseks.

Minu jaoks on nagu kirik ikkagi võib-olla just selline. Hoidev organ, no ütleme niimoodi või kaitseorgan. Et noh, ma ikka usun, et raskel hetkel nagu kirikust abi. Ja Nojah, võib-olla sellepärast ma lasin ka oma lapsed nagu ära ristida. Et aga mis nad nüüd nagu edasi teevad selle teadmise, et seal.. selles mõttes ma nagu annan neile päris suure vabaduse, et ei sunni neid nagu kirikus käima. Aga neil on see võimalus nagu olemas. Et võib juhtuda, et millalgi nad leiavad selle tee. Aga ma ei forsseeri selles mõttes ././ Ma olen ikka öelnud, et mis iganes, et kui raske on, siis võib kirikus nagu abi saada ja eestpalved. Aga noh, ma ei ütle, et see tihti nagu teemaks on. (i5N4/II)

Jumala kaitse kontseptsiooni puudutati ka seoses palvetamise õppimisega, millest tuleb lähemalt juttu usupraktikate all. Õigeusu kirikus on aga laste kirikuga liitmine sageli otseselt eestpalvega seotud, kuna õigeusu kirikus levinud õpetuse järgi ei peeta paljudel juhtudel võimalikuks kirikus palvetada ristimata inimeste eest. Nii toodi ka intervjuudes välja eestpalvet nii ristimise eesmärgi, usulise sotsialisatsiooni kui kaitsva abinõuna:

Vot siis ma olen ju neile ka selgitanud seda, et see annab mulle palju lohutust ja see annab mulle palju hingerahu. Ja et ma saan nende eest paluda. Et kunagi ütlesin ma oma emale ka, kui ta väga muretses ja ja hädaldama hakkas. Ja ma ütlesin: „Ema sa ei saa mind mitte kuidagi aidata, sa

võid ainult minu meelest paluda.” Ja see teadmine juba, et ema minu eest, palub, see on ka suur asi. Ja võib-olla kui sinu lastel on tulevikus mingid rasked ajad...(i2N5/III)

Kuigi esitasin siin lapsevanemate võrdlemisi egoistlikke või vähemalt endast lähtuvaid põhjendusi, ei toonud need kaasa lapse vajaduste ignoreerimist. Pigem pakuti parema puudumisel lapsele kasutamiseks oma maailma mõtestamise viisi, antud juhul õigeusku, ja elu suured valikud jäeti laste enda teha.

3.1.7. Tulemused ja arutelu

Kasvatuseesmärkide osas jäi põhilisena kõlama usu seemne külvamise kontseptsioon, mis kujutas endast lapsele esmase kontakti võimaldamist Jumalaga nähtavate usupraktikate kaudu, kasutades tema suunamiseks ühist osalemist ja välist motivatsiooni, mis on ka muudes valdkondades lastele uute asjade õpetamisel elementaarne lähenemine. Palju nimetati sisemise usu kujunemist tulevikus, mistõttu usuline kasvatus otsene ja käegakatsutav eesmärk oli lapse ettevalmistamine ja Jumalaga tutvustamine. Eelkõige kasutati selleks nõ väliseid ja nähtavaid usupraktikaid, millele sisu usuti lisanduvat hiljem. Constance J. Tarasar näeb seda pärimusele vastava õigeusu kateheesi vormina: *kogeda ja seejärel mõista*¹²⁹.

Mõned lapsevanemad vihjasid ka arusaamale, et lapse religioossne tajuga ja võimekus jumalasuhteks ei ole veel välja kujunenud ja seetõttu sisulised usulised eesmärgid tuleb edasi lükata. Seda seisukohta leidub ka lapse religioossuse uurimustes, kuid viimasel ajal on leitud, et see arvamus võib olla ennatlik. T. Hart väidab oma 2003. aastal 150 lapse ja 450 üliõpilasega läbiviidud uurimuse põhjal, et kaasasündinud spirituaalsed kalduvused eksisteerivad samaaegselt ebaküpsuse, isekuse ja naiivsusega, ning seda läbi kogu elu, olenemata niivõrd east¹³⁰.

Kivili töös ilmnenu tähtsaim kasvatuseesmärk – lapse suhe Jumalaga – ilmnes käesolevaski töös kasvatuspõhimõtte või kaugema eesmärgina, mille realiseerimist lapseas küll nähti sakramentides, kuid terviklikuna peeti valdavalt täiskasvanute pärusmaaks. Fookuse tõttu kasvatuspraktikatel, ei kujunenud see põhiteemaks, kuna leiti, taas sarnaselt Kivili tulemustega, et suhe eeldab osapoolte

¹²⁹ TARASAR, J. 1981. The Orthodox Experience - A Faithful Church: Issues in the History of Catechesis. ed. J. H. Westerhoff, O. C. Edwards jr. Wilton, Morehouse-Barlow, lk 256.

¹³⁰ HART, T. 2006. Spiritual Experiences and Capacities of Children and Youth. *The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence*. E. C. Roehlkepartain, P. E. King, L. Wagener, P. L. Benson, (toim). SAGE Publications, Thousand Oaks. lk 165.

initsiatiivi ning seda ei saa vanemad lapse eest ära korraldada, küll aga saavad näidata teed ja mõjutada oma eluga nii müstilise väljamõju kui lihtsa ja loogilise eeskujuga.¹³¹

Usulise kasvatuse eesmärgina kirjeldasid mitmed ka lapse moraalsel kasvatust. Enamasti toodi näiteks kuldset reeglit ja kümmet käsku, aga leidis ka sügavamaid arusaamu kristlikust moraalist nagu andestus ja ligimesearmastus teiste aitamisena, mille arendamisel kogeti jumalateenistuse ja kirikuelu positiivset mõju. Sellist mõju on põhjalikult uurinud Jan Reitsma ja leidnud positiivseid seoseid usulise osalemise ja heategevuslike annetuste tegemise ning mõningal määral ka vabatahtlike tegevuste vahel¹³².

Suur osa intervjuudes esinenud arvamusi usulise kasvatuse eesmärkidest puudutas maailmavaatelise autonoomsuse, identiteedi, dialoogivõime, kriitikameele ja usulise sallivuse küsimusi, kus lapsevanemad kirjeldasid usulisele sotsialisatsiooni positiivset mõju loetletutele. Ma näen seda äärmiselt kõneka tulemusena, kuna neid peetakse ka Eesti kooliprogrammides haruldase religiooniõpetuse eesmärkideks ja vähestes asjakohastes koolides on selline mõju ka tõestust leidnud¹³³. Vastava varjatud hüpoteesi sõnastasin ma ka käesoleva töö sissejuhatuses, kuid ei otsinud seda empiirilisest materjalist ekstra ega osanud nii rikast saaki oodata.

Ootuspärasena märgiti traditsioonilistes õigeusu kogukondades usulise kasvatuse eesmärgina ka traditsiooni jätkamist. Ka Kotsonise töös, mis uuris õigeusu diasporaad, ilmnas see tähtsamate kasvatuseesmärkide seas¹³⁴.

Lõpuks tunnistati usu edasiandmise olulisust enda jaoks, kuna nii täidetakse kohust nii lapse, Jumala kui enese ees. Selles põhjenduses esines nii Jumala kaitse alla andmise kontseptsioon kui ka lihtsalt endale olulise maailmapildi komponendi kasutada andmist lapsele.

---

¹³¹ vrd KIVIL, K. 2019. Õigeusklike lapsevanemate inimesekäsituse avaldumine nende kasvatusarusaamades. Tallinn, Tallinna Ülikool, magistr töö, lk 108, 109.

¹³² REITSMA, J. 2007. *Religiosity and solidarity: Dimensions and relationships disentangled and tested*. Nijmegen, Radboud University, lk 36.

¹³³ SCHIHALEJEV, O. 2009. *Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö, lk 186 – 189.

¹³⁴ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper, lk 98.

3.2. Kasvatuspõhimõtted

Käesolevas alapeatükis analüüsitakse tausta, kuhu kodune usuline kasvatus paigutub. Esmalt kirjeldatakse intervjuude põhjal **perede** struktuuri ja suhteid ning nende mõju usulisele sotsialisatsioonile. Uuritakse vanemate kogemusi seoses laste **ealiste iseärasustega** ning **kasvatusstiili** autoritaarsuse-lapsekesksuse teljel. Juttu tuleb ka **kasvatuse vastastikkusest** ning viimaks kirjeldatakse kõige tulemuslikumaks peetud usulise sotsialisatsiooni vahendeid.

3.2.1. Pere.

Umbes pooled intervjuueeritavatest esindasid peresid, kus usulise sotsialisatsiooniga tegeles ainult või eelkõige üks lapsevanem. Nende seas oli üksikvanemaid, kärghperesid ja ka lihtsalt erineva religioossuse või usutunnistusega abikaasasid. **Üksmeelselt** ja võrdselt laste usulisse sotsialisatsiooni panustavad lapsevanemad olid valimis selges vähemuses. Viimane ei pruugi kajastada representatiivselt uuritavat üldkogumit, vaid lähtub minu erihuvist uurijana. Ootuspäraselt oli märgata võrdselt ja pühendunult laste usulisse sotsialisatsiooni panustavate vanemate suuremat edu laste usulises kaasamises. Erinevate osalejate kodused võimalused usu praktiseerimiseks ja laste usuliseks kasvatamiseks varieerusid märgatavalt. Näiteks kirjeldati kaalutlusi, kus tuli valida, kas edastada lapsele usulist sisu või anda üksteist austava pereelu eeskuju ja tagada lapsele arenguks vajalik peremudel :

Kodurahu on sageli tähtsam küll jah ././ teatud situatsioonis on parem, kui jääbki naise nõ ema kasvatajaroll kehtima, kuna seda on lapsele rohkem vaja. (i1M5/III)

Aga kirjeldati ka sundolukordi, kus oma usu praktiseerimine ja sellega kaasnev eeskuju pereringis oli praktiliselt võimatu:

Näiteks ma ju kodus söögipalvet... ma ei loe, vaid... ma ei taha nagu neid ärritada sellega ././ ja muidugi ei ole nad ju mind ka näinud palvetamas.(i2N5/III)

Muidugi avanevadki paremad võimalused peredes, kus vanemad on kasvatuseesmärkide ja –viiside osas ühel meelel. Nagu järgnevas näites, kus intervjuueeritav meenutas karantiiniaja boonuseid:

Et pere on koos kogu aeg, et saame hommikupalveid lugeda, saame õhtupalveid lugeda, saame isegi evangeeliumit, lugesime siin niimoodi pikemalt, mitte lihtsalt ainult ainult kirjakohti.(i11MN5/III)

Koduses usupraktikas tekitab vanemate üksmeel turvalise keskkonna, milles ka lapsed saavad pühenduda usupraktikale, ilma, et nad peaks mõtlema hinnangutele jm kõrvalisele. Ent kirjeldati ka traditsioonilisi usupraktikaid, mida ühel vanemal oleks tunduvalt keerulisem edasi anda:

Ja nii nagu õigeusu kirikus vanaema alati õpetas, et naised lähevad vasakule ja mehed lähevad paremale, siis me alati küünalde panemisel me läheme niimoodi keskelt lahku, et tütreid siis tulevad minuga koos vasakule poole ja pojad lähevad Isaga koos paremale poole küünlaid panema.(i12N5/I)

Üks intervjuueritav kirjeldas kodust olukorda, mida intervjuu andmete põhjal võiks pidada õigeusu ideaaliks – Kõik pereliikmed püüdlevad õigeuskliku elu poole ja toetavad üksteise usu praktiseerimist. Võimalikult sageli käiakse ühiselt kirikus ja ühiselt praktiseeritakse usku ka kodus.

Abikaasa ka ././ püüdleme õigeusu pereelu poole. Palvetame hommikul ja õhtul ja söögi eel ja ja noh, kõik see eluhoiak ././ tavaliselt käime ikka mitu korda nädalas kirikus.(i9N4/III)

Eeltoodule vaatamata ei saa intervjuude põhjal järeldada, nagu määrakski usulise sotsialisatsiooni sügavuse kahe õigeuskliku vanema üksmeel kasvatusküsimustes ja sage kirikuskäimine kogu perega. Õigeusu traditsioon pakub rikkalikke võimalusi koduseks usupraktikaks. Kui vanemal on lapsega **lähedane suhe** ja võimalik igapäevaselt usuelule pühenduda, võib saavutada oma lapse usulises sotsialisatsioonis ka vähese kirikuskäimisega märkimisväärsed tulemused ja seda isegi võitlevast ateistist kasuisa olemasolul. Järgnev lõik pärineb kärgperesse paigutuvalt üksikisalt, kes külastas lapsega jumalateenistusi neli korda aastas, kuid oli koduse elurütmiga ja veetis palju aega koos lapsega.

See sõltub lapse ja vanema kontaktist ././ Kui see on ikkagi väga vahetu ja siiras, siis ta võtab seda hoiakut kuidagi ././ Nooremama palvetasime üsna palju. Meie Isa palve ja siis seal on mingid muud sellised asjad. Ja oma sõnadega. See oli selline nagu praktika, mis vahepeal kujunes väga.. No igapäevaseks.(i7M4/I)

Eelmainitud ateistist kasuisa, tõsi küll, ei elanud samas majapidamises ja laps kohtus temaga vaid ema juures olles, lapsel oli kaks kodu. Niisiis ka toodud näites valitses usku praktiseerivas kodus üksmeel ja igapäevast usupraktikat kodused erimeelsused ei eksitanud. Intervjuude põhjal võib väita, et kui erinevate usuliste vaadetega lapsevanemad elavad sama katuse all, saab lapse usuline sotsialiseerimine olla edukas vaid juhul, kui erinevad maailmapildid ei konkureeri, vaid vanemad toetavad seda, mida teine otsustab edasi anda. Kõige

esimeses näites vihjas sellisele olukorrale isa, alljärgnevalt toon lõigu segaperesse paigutuva ema (isa on budismisugemetega luterlane) kirjeldustest:

Minu aktiivsus jääb peale, sellepärast pole lapsel konflikti ././ Mul ei ole midagi ette heita mehele, kes ei ole minuga sama usku ././ Issi austab seda meie asja, sest ta näeb, et see on minu identiteedi üks osa ././ Ta teab, et issi palvetab meiega koos kui me sööma hakkame ././ Issi ei sega mitte midagi ja mida ta oma kirikust tutvustanud on, see on meelepärane olnud. (i13N4/III)

Kokkuvõtvalt võib intervjuude põhjal märkida, et usuline sotsialisatsioon on tõenäoliselt edukam peredes, kus vanemate usulised arusaamad kokku langevad või puudub vähemalt kodune konkurents vanemate maailmapiltide edastamised lastele. Käesoleva töö valimis ei leidunud näiteid, kus kodune usu praktiseerimine oleks häiritud vanemate erinevate maailmavaadete konkurentsist ja laps oleks siiski märkimisväärselt usuliselt sotsialiseeritud. Pigem leidis kinnitust, et kodune usurahu on määrava tähtsusega ja usuline vastandumine koduseinte vahel mõjub laste usulisele sotsialisatsioonile negatiivselt. Kodune usuline üksmeel ei olnud uuritud peredes seotud vanemate usutunnistusliku kuuluvuse erinevustega.

3.2.2. Ealised iseärasused

Uurisin kõigis intervjuudes, kas joonistuvad välja ka mingid juhtnöörid, kuidas east sõltuvalt usulise kasvatuses sisu ja meetodeid valida. Selles osas lapsevanemad selgeid vastuseid ei andnud. Oma kogemusi eri vanuses laste kasvatamisel küll kirjeldati, kuid üldiselt ei usutud üldkehtivate juhiste mõttekusse, kuna juba ühe pere lapsed on nii erineva arengu ja vajadustega:

Oma pere laste pealt oleme märganud seda mitmekesisust, meelelaadide ja temperamentide ja iseloomude erinevusi. Ja seda, et on teatud lapsed ././ kelle mõõt on justkui suurem, kes justkui mahutavad rohkem seda, mida sa tahad neisse lapsevanemana panna, sellist igavikulist, kõige olulisemat infot ././ Peab kogu aeg justkui kraadima ja mõnikord seal ühe lapsega näiteks, saad lihtsalt rääkida otsesõnu või jutustada lugusid, või midagi olulist, mida sa tahad jagada Piiblist. Aga teisele pead natukene seal võib-olla, kui tahad kristlikult teda kasvatada, siis pead pigem... talle head tegema... mingisuguse materiaalse asja näol hoopiski, et ta tunneks seda armastust. Kristlik kasvatus on mu meelest just selline pidev suhte loomine, armastussuhte. Ja see on väga loominguline protsess. (i11MN5/III)

Selle ja mitme teise intervjuu põhjal võib üldistada, et kasvatusvõtete valikul peeti east olulisemaks konkreetse lapse **isikuomadusi**. Mingeid üldisi eale vastavaid kasvatusjuhiseid ei peetud võimalikuks. Lapse **individuaalsele arengule** vastamist pidasid teisedki intervjueeritavad väga nõudlikuks **loominguliseks** protsessiks. Lapsevanem kirjeldab usulise kasvatuses sisu kohandamist vastavalt eale järgmiste väljenditega:

4-7 eluaastal nõudis see kohati metsikult loovust ././ seegi oleks lahendatav, kuid nõuaks jälle ropult loovust. (i7M4/I)

Eakohaste kasvatusmeetodite juures viidati mõnel korral üldistele arengupsühholoogia seisukohtadele, millel leiti olevat oma koht ka usulises kasvatuses. Selles mõttes väideti, et usuline kasvatus algab imikueast. Mida varem sellega alustada, seda lihtsam on hiljem ja seda kaugemale usulise sotsialisatsiooniga jõutakse. Võime usaldada ja uskuda kujuneb välja väga varakult ja hiljem on selle puudust keeruline kompenseerida.

Tuleb vastata kõigile tema vajadustele ja olla hästi nagu kuulekas lapsele. Et täita kõik tema sellised noh, soovid ja noh, anda talle see kogemus sellest, et talle vastatakse. Et kui ta midagi tahab, üks ole, ja see on, ütleme alla aastane laps tahab põhiliselt süles olla. Ja noh, kui ta midagi nagu nõuab, et siis tuleb talle kohe anda. Et ma usun seda, et inimene, kellele on selline vastatud olemise kogemus... ja kogemus sellest, et et teda oma vanemad kuulevad, panevad tähele või... mõistavad, siis ta tegelikult tõmbab analoogia taevasele Isale ka. Et see religioosne kogemus saab kuhugi siis toetuda, et ta on palju vastuvõtlikum, mulle tundub. (i9N4/III)

Põhilise konkreetse tulemusena kasvatusel ja lapse vanuse seose teemal ilmnes, et (nooremas) koolieas huvi usuliste teemade ja kiriku vastu enamasti väheneb seoses uute teemade aktualiseerumisega. Seda kinnitas enamik vastavas eas laste vanematest. Näiteks:

Poisid on juba sellises eas ((8 ja 10)), et neile, tundub see sihukene ebahuvitav, ütleme nii või..(i8M3/II)

Oli ka lapsevanemaid, kes oskasid sisulise huvi vähenemist usupraktika osas kompenseerida, tulles vastu lapse muudele eakohastele huvidele, näiteks kasvavale tunnustusvajadusele ja soovile end näidata:

Tähendab vanem ((10)) kirtsutab natuke, sellepärast, et ta ei saa tekstidest aru, lihtsalt liturgiast aru. Aga võimalus laulda paistab, et sobib talle.(i4M5/III)

Kui laps pole koolieaks märkimisväärsel tasemel usuliselt sotsialiseeritud, st omandanud sellealaseid meeldivaid ja turvalisi kogemusi, harjunud kiriku keskkonna, jumalateenistustel käimise ja palvetamisega, tutvunud usu sisuga – ja mis kõige olulisem – leidnud sarnase pagasiga eakaaslased ja sõbrad, ei õnnestu suure tõenäosusega talle eriti kiriklikku noorukiiga pakkuda. See võtab üsna hästi kokku ideaalse usulise sotsialisatsiooni eeldused. Samas ei ole alust väita, nagu selline pagas oleks õigeusu jätkusuutlikkuse eeltingimus. Küsitletud jagunesid enam-vähem võrdseteks kolmandikeks, kellest ühed olid kogenud teatavat kiriklikku noorukiiga, teiste jaoks oli see piirdunud lünklike lapsepõlvemälestustega usklikust vanaemast ja kolmandatel puudusid usulise

kasvatuse kogemused lapsepõlvest. Seejuures teist kolmandikku esindav intervjueeritav, suhteliselt regulaarse kirikuskäijana (1 x kuus) luges oma täiskasvanuea usuhuvi põhjuseks ikka vanaema mõju:

Ristimine oli ikkagi vanaema initsiatiiv. Et, vanaema käis peale. Mille üle mul tegelikult, praegu on hea meel. Et kui ma praegu ristimata oleksin, siis ma ei tea, kas ma... läheksin nii-öelda seda... Kas ma võtaksin selle tee nii-öelda jalge alla. Et mul on hea meel, et ma olen ristitud ja oma lapsi tegelikult ma tahaks ka ristida. (i8M3/II)

Veerand intervjueeritavatest ei nimetanud laste **usuhuvi vähenemist koolieas** . Enamikul sellistest juhtudest käisid lapsed kristlikus koolis ja neil oli kujunenud ka kodukirikus eakaaslaste seltskond, kellega nad jumalateenistustel kohtusid. Vaid üks intervjueeritav ei kinnitanud eelkirjeldatud huvi langust ega võimaldanud seda seletada ka kristliku kooli ja eakaaslastega kirikus. Kõnealuse osaleja lapsed olid küll väiksest peale osalenud kiriku perelaagrites ja saavutanud mõningase (mitte igapäevase) kontakti õigeusklike eakaaslastega, kuid üldiselt oli intervjueeritav seisukohal, et lapsed on õigeaegselt usuliselt sotsialiseeritud ja piisavalt tugeva identiteediga, et ka uute teemade lisandumisel osata usku tõsiselt võtta.

Uute teemade ja silmaringi järsu laienemisega tekivad loomulikult ka küsimused kodus pakutava maailmapildi paikapidavuse kohta:

Alguses lapsed võtavad üle lihtsalt vanemate usu. Nad teevad kõike jälgendades nii head kui halba. Ja nad tulevad kirikusse, sest nende vanemad teevad nii. Ja siis ühel hetkel tuleb mingisugune protest. Ja see on ka huvitav, et ta tuleb erinevatel lastel erinevalt.(i9N4/III)

Protestilained võivad tekkida juba varases koolieas, aga saavutavad kulminatsiooni ootuspäraselt teismeeas:

Ja nüüd ei taha ju kuuldagi sellest. Siis kui mul ema sellest rääkis, siis ta on ikka täitsa nii, et kohe ärritunud, vihane, pahane. Et noh, et ära räägi mulle sellest ja, ja ma ütlesin ka, mõtlesin ka, et ära puutu, lase olla.(i2N5/III)

On paratamatu, et **protest** mingil kujul tuleb, see käib identiteedi kujunemise juurde. Lapsest oleks ju rumal alternatiive mitte kaaluda. Protesti kulg sõltub aga väga palju lapsevanemate reaktsioonist ja võib neile olla tõeline alandlikkuse proov. Pedagoog ja kogenud lapsevanem soovitab survestamata ja avatult uurida, mis on protesti vallandanud ning aktsepteerida lapse arvamust, et tema identiteeti tugevdada, sest protest on omaolemuselt eelkõige identiteedi kriis. Laps tunneb ohtu oma enesemääramisele ja sulgub kaitsepositsiooni. See ei ole olukord, kus oleks mõtet teda ümber veenda.

Et kui ta tuleb, võib-olla nooremal lapsel, siis peab hästi rahulikult kuulama, et mis selle taga on. Näiteks võib-olla keegi sõber midagi ütles halvustavat. Aga lastele on eakaaslased tõe kriteerium. Et ikkagi kaaslaste heakskiitu soovitakse võita, ükskõik mis hinnaga sageli. Siis peab lihtsalt tugevdama tema enda sellist identiteeti (tolereerides „ei”-d¹³⁵). Et nad ei ole valmis minema sõpradega vastuollu. Kuidas keegi. Võib-olla jälle mõni on ././ Aga mõnikord võib-olla nii, et sul on ümberringi kõik inimesed, keda sa lähemalt tunnend, et kõik elavad kirikuelu. Ja sa lihtsalt tahad teada, missugune elu on väljaspool seda. Et sul oleks noh, nagu kadunud pojalt see võrdlev kogemus. Et sa pead ikkagi seal neidsigade herneid sööma, et isakodumeelde tuleks ././ Minu lastel tegelikult ei ole olnud sellist noh, suuremat protesti. Sellepärast et võib-olla ma ei ole üldse nagu seda.. nagu rindejoonel lasknud tekkida. Et kui nad on öelnud näiteks, et nad ei taha tulla või neid ei huvita, et siis me oleme kohe andnud järele, pole üldse seda teemat teinud. Aga ma olen näinud sõprade lapsi ja õpilasi küll, kellel on selline väga tugev protest. (i9N4/III)

Teismeea raskused on üldtuntud, aga raskekujulisem protest tuli käesolevas töös jutuks vaid üksikutes intervjuudes, kuigi teismeliste kasvatamise kogemus oli vähemalt pooltel intervjuueeritavatel. Käesoleva materjali põhjal saan põhilise tähelepanekuna ikka viidata eelkirjeldatud huvi vähenemisele või ümberjaotumisele.

3.2.3. Kasvatustiil

Kuna eelkõige mõjutati lapsi eeskujuga ja nad enamasti lihtsalt vanemate elu osana said usulist sotsialisatsiooni, ei kogunenud viiteid laste otsesele **survestamisele** vastu nende tahtmist. Küll mainiti **sunni puudumist**, mille põhjustena toodi välja ebasoovitavate reaktsioonide võimalust, mis võiks lõppkokkuvõttes vastupidise tulemuseni viia:

Ei tohi väga reaktsiooniliseks minna ././ see võib tuua tagajärgi, mida sa ei suuda ohjata. Kasvatus võiks mingil moel karuteene osutada. (i1M5/III)

Veel leidis hinnanguid, et lapse sundimiseks pole tarvidust, kuna laps pole niikuinii küps usulisteks kohustusteks. Kohustusi ja enesepiiramist sisaldav usuelu on täiskasvanute pärusmaa, lapsele ei ole see sellisel kujul niikuinii arusaadav:

Lapseas kirikuga tutvumine peaks olema rohkem nagu mänguline, mitte mingil juhul keelud-käsud, piirangud ././ mingisugused kohustused, paastud ././ Laps ei pea piiratud olema ././ Inimene peaks Jumalani jõudma siis, kui on küps. Laps ei ole küps. (i4M5/III)

Laps ei ole küll küps täiskasvanutele mõeldud usupraktikaid täies mahus järgima, kuid see ei tähenda, et ta ei võiks imiteerimise mõttes neid mänguliselt kaasa teha. Sealjuures ei ole alati selge, kas ja kui palju laps ise oma osalemist mänguliseks peab, kuna ka tal on soov olla tõsiseltvõetav. Laps, eriti nooremas eas, soovib loomuldasa vanemaid imiteerida ja nende tegevustes osaleda. Nii ilmnes ses osas survestamist just negatiivses suunas, piirati usupraktikat. Mitmed

---

¹³⁵ Täpsustus saadud hilisema tagasiside korras.

lapsed on sattunud õhinasse Suurest Paastust ja soovinud seda täies ranguses kaasa teha, mida vanemad ei ole nende tervise ega usu seisukohast soovitavaks pidanud. Järgnevas näites päädis küsimus sellega, et ema otsustas lapse huvides ka ise tõsisest paastumisest loobuda:

Ma ei paastu ise, sest nii kui mina hakkas paastuma, hakkab tema ka. Sest talle meeldib tulla kaasa selle asjaga, mis ma teen. Näiteks selle aasta neljakümnapäevase paastu ajal ta ütles: „Oota, siis ei tohi seda süüa, siis ei tohi seda süüa,” ta oli vaimustuses sellest asjast ja ta otsustas sellega tegelema hakata ./ Peaasi, et teha midagi kaasa selle meile nii tähtsa asja, selle kiriku seaduse järgi midagi. Aga kui ta nägi minu hoiakuid, siis ta sai aru nagu, et ei ole õige aeg. (i13N4/III)

Usulise osalemise piiramist vanemate poolt kirjeldati ka teistes intervjuudes. Järgmises näites vähendas isa ühist kodust usupraktikat, et laps ühiskonnaga kontrasti ei satuks:

Ta läks vist isegi liiale, sest ma tundsin, et olid ikka mingid hetked, kus ma ise tõmbasin tagasi, mõtlesin, et nüüd läheb liiga käest ära. No ilmselt just seda, et ühiskond on nii teistsugune ./ et ta ikka ühiskonda sobituks. ./ et tal ei oleks mingit kukkumist ja selliseid... Mitte liiga järske... Et kõik oleks pehme, ilus.(i7M4/I)

Võibolla siinkohal oleks laste endi vaade asjale erinev, kuid vanemate hinnangul esines positiivset survestamist vaid ergutamise kontekstis. Kerge utsitamisega aidati lastel unisusest või laiskusest võitu saada, et nad ei jääks ilma sellest, mida nad tegelikult naudivad:

Ütleme niimoodi, natukene karmimalt: ”Voodist välja ja nüüd lähme. Pärast on hea.” ./ proovime ära tajuda, et kas ta tõesti ei taha tulla, või ta seal praegusel hetkel on lihtsalt unine. Et kui ta siin hambad ära peseb, siis tal on juba energiat ja ta tegelikult tahab tulla ./ Nooremate lastega oleme proovinud kokkuleppe sõlmida, et kahekesi koos ei jää koju. Aga kui üks tahab koju jääda, et siis võib jääda.(i11MN5/III)

Näite teises pooles kirjeldati olukorda, kus survestamise komponent oli tuntavam, kuigi otseselt räägiti kokkuleppest. Lapsele jäeti valik jääda üksinda koju või tulla koos perega kirikusse, kus teda ootasid eakaaslased. Võib arvata, et kui laps vähegi jaksas, kaldus kaalukauss kiriku poole. Ka vanemad möönsid antud näites, et sellist kojujäämise võimalust kasutati hämmastavalt harva.

Pühapäevahommikune olukord lahendati pereti erinevalt. Peredes, kus kirikus ei käidud igal pühapäeval, olid valikud mitmekesisemad ja üht ei peetud teisest paremaks. Näiteks kui vanematest oli kirikuinimene ainult isa, said lapsed valida, kas veeta pühapäevahommik isa või ema moodi:

Ma mingit sundi ei ole küll rakendanud, et see käib tegelikult täpselt samamoodi ((nagu oma lapsepõlves)). Kui on jumalateenistusele minek, siis ma olen laste käest küsinud, kas nad tahavad

tulla, nad otsustavad ise. Mõnikord nad tahavad tulla, teinekord tahavad hoopis pannkooke süüa pühapäeva hommikul. (i8M3/II)

Lisaks tegutsemisvabadusele austasid vanemad laste mõttevabadust. Üldiselt mõisteti, et avaramad võimalused usuliseks kasvatuseks lõpevad eelkoolieaga ja edaspidi jääb lapsevanema osaks eestpalve, diskreetne jälgimine ja laste **soovidele vastamine**. Eriti oluliseks peeti hoida madalat joont, kui on näha, et laps elab läbi protesti või muidu raskeid aegu.

Siis ega peale palve suurt midagi ei jäägi ././ Et teha seda kaasa temaga niimoodi vaikselt. Aga oma veenmisjõudu ma väga harva söandan kasutada, sest sellesse mul ei ole erilist usku. (i9N4/III)

Teismeeas on see ilmselt ainus võimalus säilitada kontakt lapsega. Ka rahulikel aegadel prooviti lastele **ruumi jätta**, ega soritud nende hingeelus:

Ei, ta on üldse väga kinnine. Ma ei kujuta ette ././ Ei ole tekkinud sellist õhtut, sellist õhtut, et: „Poeg, räägime nüüd, mida sa arvad?” ((naer)) (i10N4/III)

Oli ka juhtum, kus intervjuueeritav, kelle enda laps tundis tugevat protesti kiriku vastu kaitses oma ristitütart (õetütar) selle vanaema usulise survestamise eest:

Kui mul ema sellest rääkis, siis ta on ikka täitsa ärritunud, vihane, pahane. Et noh: „Ära räägi mulle sellest!” Ja ma ütlesin ka, et ära puutu, lase olla. (i2N5/III)

Vähesel määral leidis ka arvamusi, et **lapsekeskne lähenemine** on seotud laiemate ühiskondlike arengutega ja seega **ajastuspetsiifiline** nõue. Tänapäeva laste arvamusega peab varasemast tõsisemalt arvestama. Kõlab küll aksiomaatiliselt, kuid leidis kinnitust üllatavalt väheste lapsevanemate poolt, kuigi provotseerisin seda küsimust kõigis intervjuudes. Enamasti küsisin, kas tänapäeval on laste suhtes seoses usulise kasvatusega varasemast erinevad ootused. Kindla arvamusega vastuseid sain selles osas vaid veerandilt küsitletutest ja enamik neist puudutasid lapse suuremat rolli oma maailmapildi konstrueerimisel. Kui varem varustasid vanemad last nende maailmapilti kujundava infoga, või vähemalt omasid kontrolli selle üle, siis nüüd on see muutunud:

Praegu ju noorem põlvkond loob oma identiteedi paljuskimbi meedia järgi. Mul ei ole võib-olla aimugi, kus saididel nad käivad ja mis tegelikult loob nende maailmapildi. ././ Selles mõttes on ikka muidugi muutunud jah praegu see pilt. Lastel on suurem valikuvabadus igas mõttes. (i5N4/II)

Kui ülaltoodud näide puudutas eelkõige muutusi lapse jaoks, siis alljärgnev võtab hästi kokku, mida see tähendab kasvataja ehk lapsevanema jaoks. Siinkohal

väärib märkimist, et lapsekesksust ei sea eesmärgiks vaid lapsevanemad oma nõutuses, vaid ka vaimulikud isad, kelle juures lapsevanemad käivad nõu saamas:

Kindlasti ma arvan seda, mida ka kaasaegsed staaretsid õpetavad – staarets Porfiiri või staarets Paissios – et tänapäeva lastega peab olema väga järeleandlik. Ma olen ise ka ümber õppinud /../ Ma olen ikkagi pidanud noh, võib olla loomult kärsitu inimesena, õppima väga palju kannatlikkust. Ja noh, leplikkust ja järeleandlikkust. Ja noh, ütleme ka oma mõistusest loobumist.(i9N4/III)

3.2.4. Vastastikune kasvatus

Ülaltoodud näite valguses on igati sobiv keerata objektiivi ja heita pilk lapsevanema arengule, mis kõige selle taustal paratamatult toimub. Vanemad annavad endast parima, et lapsele eluks vajalik edasi anda, kuid sealjuures ei ole alati selge, kes keda rohkem kasvatab. Vanemad arenevad lapsega tegeledes kõige laiemas mõttes. Kõik lapsevanemad teavad, et nad on omandanud midagi sellist, milleni ilma lasteta ei jõuta. Arenetakse emotsionaalselt, aga targemaks saadakse ka täiesti konkreetsetes küsimustes. Omaenda usu alustalasid nähakse uues valguses. Mistahes oma seisukoha sõnastamine avab uusi vaatenurki, aga laste puhul tuleb öeldav tõlkida ka lapsele arusaadavasse keelde, mis paneb proovile oma mõistmise sügavuse. Teoloogiat õppinud lapsevanem kirjeldas, kuidas ta jõudis omal ajal õpitud teadmiste täieliku mõtestamiseni alles siis, kui pidi neid asju lapsele selgitama.

See ei ole nagu teadlik, sest vaata, see on.. lapse kasvatus kasvatab mind ka /../ Üldsegi, kui tema neid küsimusi küsis, siis see pani mind mõtlema, kuidas need.. mis värk üldse on. Väga palju ennast õpetas. Kuidas lapsele öelda ja siis lihtsalt sai palju neile mõeldud. Lapsele on palju raskem vastata nii, et ise ka usud seda. Mulle oli hästi oluline, et ma ise ka usuks seda, et ma jään vastusega rahule /../ Sest ma ei võta alati ju seda peegeldusena teise silmadest, et ta ei saa aru. Et see on nii, et ma saan ise lapseks ja ütlen lapse keeles, siis ma ise ei saa aru sellest.(i7M4/I)

Lisaks suuremale **selgusele oma arusaamades**, tutvutakse ka täiesti uue, **laste pakutava, sisuga**. Kasvatus on teekond, kus lapsevanem ei pruugi olla mitte niivõrd teejuht kui teekaaslane. Sest see tee koos lapsega on ka lapsevanemale uus, tema avastab samamoodi. Tuleb olla tänulik, kui laps sind oma maailma pühendab ja esitleb nähtusi, mille peale ise ei tuleks ja millesse kalduks ehk üleolevalt suhtuma. Lapsel on vaja need asjad ära proovida ja läbi elada ja parim variant on kui lapsevanem saab sel ajal tema kõrval olla, kaasa elada. Nii on võimalik lapsi paremini mõista ja vajadusel toeks olla.

Praegu mul on murdealised tütreid suured tik-toki fännid /../ Seal ka lisaks tantsimisele eksponeeritakse oma väärtusi ja noh, maailmavaadet. Ja ma oleks väga rumal, kui ma ütleks, et võeh, nad ((seal)) on põmmpead või midagi sellist. Vaid, ma jälgin seda huviga. Et ma teen need

asjad koos nendega läbi, niivõrd kui nemad mind sellesse pühendavad ./ See kõik tuleb nagu läbi elada koos. (i9N4/III)

Lisaks eelkirjeldatud emotsionaalsele ja intellektuaalsele arengule, mainiti ka laste usulise kasvatuses **distsiplineerivat** mõju lapsevanemale. Ootuspäraselt tõstatus see teema seoses usulise osalemise ja eeskujuga. Kui lastega jumalateenistustel osalemine intervjuueeritavate hinnangul kahandas nende endi usulise kogemuse kvaliteeti tõsiselt, siis küsimusele, kas sama kehtib ka koduse usuelu kohta, sain vastuseks:

Minu näitel on koduse osas just distsiplineeriv mõju. (i10N4/III)

Tahtes pakkuda lastele parimat, on lapsevanemad hakanud juurutama igapäevast palverütmi, milleni ainult enda huvides sellel eluperioodil ei jõutaks:

Ma olen aeg-ajalt püüdnud, teinud selliseid abituid katseid, et nüüd ma olen hea ja kristlik ema, et umbes, et palvetan õhtul koos või midagi sellist, aga noh, siis seal natukene aega ma jälle suudan järke pidada siis ma jälle kuidagi hälbinud. (i3N4/II)

Vanemate eeskujust ja sellest, kuidas nad võimaldavad lastele usupraktikates osalemist, tulebki juttu järgnevas alapeatükis.

3.2.5. Osalemine ja eeskuju

Valdav osa intervjuueeritavaid leidis, et tõhusaimaks, kui mitte ainsaks vahendiks oma usu edasiandmisel on lapsevanemate eeskuju ja osalemine vanemate usuelus, sh erinevates usupraktikates. Sarnane rõhuasetus oli läbiv ja iseloomustas ka lapsevanemaid, kes kasutasid aktiivselt ka muid usulise sotsialiseerimise viise, sh sõnalist usuõpetust. Mõned lapsevanemad rõhutasid eelkõige eeskujut:

Me ei ole just niimoodi arutanud, neid asju omavahel. Ikkagi, ma arvan, et lapsevanem ise oma eeskujuga, mina oma käitumisega, on tegelikult kõige suurem mõjutaja. (i5N4/II)

On ka arusaadav, et osalemine, erinevalt eeskujust, ei ole ainult lapsevanema teha ja sõltub laste huvist. Huvi omakorda on seoses varem käsitletud ealiste iseärasuste ja varasema usulise sotsialiseeritusega. Enamikel juhtudel pandi rõhku nii eeskujule kui osalemisele, viimasele isegi rohkem. Küsisin intervjuueeritavalt, kelle lapsed kõige sagedamini kirikus käisid, kuidas näeb välja usuline kasvatus nende peres. Sain vastuseks:

Ei, ma arvan, et tuleb lihtsalt elada oma elu. Noh, nii loomulikult ja hästi-halvasti kui see välja kukub. Midagi ekstra ei anna teha. Sest loeb ikkagi see, kes ise tegelikult oled. Ja noh, kõik see eeskujut jutt. (i9N4/III)

Muidugi eksisteerivad kõik siinsed liigitused ja kategooriad ainult sarnastes uurimustes ja on oma olemuselt kunstlikud. Päris elus neile ei mõelda ja nad sageli polegi üksteisest eristatavad. Sõnaline usuõpetus võib olla nii eeskuju kui usuline kogemus, usupraktikas osalemine:

No näed, see on nii intiimne teema, et sellest rääkimine ise on juba religioosne kogemus. Et sa oma lapsega räägid ((usulistel teemadel)). Et see on nagu üks. See ongi sama asi. (i7M4/I)

Piir eeskuju ja osalemise vahel ongi tinglik. Ka on eeskuju hindamine väljastpoolt problemaatiline. Antud materjali põhjal on mõtet süveneda rohkem seal, kus eeskuju saab osalemiseks. Kuna laps elab mingi vanuseni paljus vanemate elu, saab määravaks, mida nende elu sisaldab. Kui vanemad otsustavad laste sündides „panna oma usuelu ootele,” jäävad lapsed kõige tõhusamast usulisest sotsialisatsioonist ilma. Teisalt kui vanemad üldse usuelus **järeleandmisi** ei tee, võib tulemuseks olla trots ja armukadedus:

((Tütar, 12a)) on ärritunud, et miks ma käin kogu aeg kirikus ././ Ka vanem tütar ((28a)) on seda ütelnud umbes nii, et minu jaoks ei ole sul kunagi aega nädalavahetustel ././ Laupäeva õhtul lähen kirikusse, olen kaks tundi, pühapäeva hommikul lähen kirikusse, olen poole päevani, kui kohvilauda jään. Et et vaat siin nagu pere hakkab kõrvalt.. Noh, pigem on vastuseis, mitte see, et me tunneks huvi, et me tuleks ka ja nii, et me oleme sinuga koos.. Vaid pigem nagu see armukadeduse moment tekib.(i2N5/III)

Üks teine laulja tegi kogudusega juba algusest peale selgeks, et temaga lapse kasvatamise ajal täie eest arvestada ei saa ja teenis kaasa siis, kui laps seda võimaldas. Lapse võimaldamine sõltus jällegi suuresti sellest, kui põhjalikult ema teda ette valmistas. Lapsevanem kirjeldas, kuidas viieaastane laps osales ja nautis ka pühadeaegseid neljatunniseid teenistusi, kui ta teadis, mis teda ees ootab. Muidugi tuli ette ka ebaõnnestumisi, aga üldiselt saadi siiski väga palju koos osaleda:

Me oleme reeglikult teinud, et me pühapäeval lähme kirikusse, aga tingimata ei lähe laulma iga kord ././ Temaga saab koos teenida, ta oskab endale mängu leida. Aga on olnud ka kordi, kus temaga ei saa koos teenida, ja täitsa ilma põhjuseta. ././ Aa, kõige tähtsam lapse juures – ettevalmistus. Kui ma valmistan ta ette, et nüüd tuleb see asi, see näeb välja nii ja kestab nii ja nii kaua, kas sa tahad tulla? Kui ta tahab, siis ta teeb täpselt nii nagu jutt oli.(i13N4/III)

Suuremat edu laste kaasamisel usuellu võiski täheldada peredes, kus vanematel oli võimalik lastega usku praktiseerida algusest peale ja teha seejuures järeleandmisi, kui see lapsele koormavaks muutus:

Või et noh, kui ta on ikkagi öelnud, et ta tahab ära minna, siis me lähme ära. Et ma ei ole teda sundinud. Aga no kuna me käime ka seal suhteliselt harva ((1,5x kuus)) ja praegu tal seal oma väike sõpruskond juba tekkinud ja kõik suhtuvad temasse nii hästi ja et noh.. talle tegelikult

meeldib seal ././ Väga harva käin üksi. Et see, kui ta on haige ikkagi nagu päriselt, siis ma tulen üksi. Aga, aga ei, me käime alati koos.(i3N4/II)

Üks intervjuueeritav lasterikkast kogudusest kirjeldas **enda osalemise** võimaluste arengut sõltuvalt lapse eest. Pered tulid lastega jumalateenistusele, lapsed mängisid suure osa ajast kiriku hoovis ja tulid sisse tähtsamate momentide ajaks:

Kellel on väiksemad lapsed, nemad ei saa ju õuest ise ära tulla. Kui meil olid lapsed väiksemad, siis ma olin ka nendega seal õues passimas. Ja siis vaikselt hakkad ikkagi hiilima sinna kirikusse sisse. Ja siis saab natuke kauem olla, ja siis veel natuke kauem. Noh, niiviisi orgaaniliselt.(i9N4/III)

Nagu eelnevas näites, tõid ka teised intervjuueeritavad välja, et laste osalemine usupraktikas toimub vanemate harjunud usuelu arvelt ja eeldab lapsevanemalt teatud **eneseohverdust**. See on kõrgema taseme askees, vaimulikust eduelamusest loobumine laste nimel:

Esimestel aastatel küll, et sellist teenistusel otsast lõpuni istuda.. Jah, et niimoodi sügavuti sisse minna teenistusse.. et lapsega on see välistatud muidugi. Aga see siis sõltub jälle emast, et mis sulle oluline on. Et kas see, et sa istud seal silmini siis teenistuses või see, et sa ikka aidad last kaasa jumalateenistuses natukene olla. Et mina olen otsustanud, et minu jaoks on oluline see, et ma olen lapsega koos seal. Aga võimalik, et on emasid, kes tahaksid, et nad ise seal süvenevad või siis keegi samal ajal tegeleb lapsega. Ma olen valinud teise tee.(i3N4/II)

Osalemist ja eeskujulist kasvatust pole võimalik üle hinnata ja vanemate eneseohverdus võib kanda siinkohal rikkalikku vilja. See, mida laps kogeb vanematega koos usupraktikas osaledes, ei ole ühegi teise vahendiga edasiantav. Laps kogeb, et tema autoriteet kummardab Jumala ees:

Jah, kus ei ole sellist sundust vaid nad ise lähevad ja kummardavad kellegi ees.Mitte see,et mina olen ja mina vaatan su üle,kuidas sa käitud kirikus, vaid ma olen ise Kristuse ees kui armu saaja. Ja see on oluline, mida lapsed peaksid nägema.(i1M5/III)

Lisaks tõhususele, on osalemine ja eeskujulist kasvatust ka võrdlemisi käepärased usulise kasvatuse vahendid. Kui teoloogilised ja moraalsed arutelud lastega nõuavad põhjalikumat ettevalmistust ja koguduste lastesõbralikkus on erinev, siis eeskujulist ja lastega usupraktikates osalemine on **kättesaadavad** kõigile, kes sellega ise tegelevad. Üks intervjuueeritav jutustas, kuidas tema suurim usuline mõjutaja oli peaaegu kirjaoskamatu vanatädi:

Selleks oli mu vanaisa õde. Päris palju ma olin temaga kahekesi ja peale Jumala ma teda peangi põhiliseks põhjuseks, miks ma olen õigeusklik ././ Ta oli praktiliselt kirjaoskamatu ja oli selline, kes oleks, noh, praegustes oludes kindlasti abikoolis käinud. Aga sellise igapäevase eeskujuna. Et lugesime õhtupalveid koos ja vedas mind kirikusse ././ Kõige rohkem mäletan manitsust, mis oli kümneaastasele suhteliselt ükskõik, et „siis sa saad hästi kerge surma endale,” ei ole pikalt, haige. See tegelikult ei veennud, aga seda ta rääkis kõige rohkem, see oli, mis ta sõnaliselt nagu edasi

andis. Tal ei olnud arsenali, et kuidagiviisi midagi selgitada. Ta oli ühe raamatu elu jooksul läbi lugenud. Noh, ütleme, et ta ei olnud nagu selline suurem asi teoreetik.(i10N4/III)

Toodud näites on jälgitav, kuidas vanatädi edastas lisaks eeskujule ja osalemisele ka usulist sisu, kuigi pedagoogilises plaanis ebaadekvaatselt. Selline adekvaatsus aga ei olnudki relevantne, sest laps omandas usu teiste meetoditega. Asjakohatu sisu ka ei seganud last ammutamast usku eeskujuna ja osalemise kaudu. Pole ka võimatu, et antud näites rakendus sõnaline õpetus hoopis eeskujuna, et vanatädil on kindlad usulised arusaamad ja ta on valmis neid jagama. Antud näite põhjal võib öelda, et ebapädev sõnaline usuõpetus ei pruugi teha kahju, kui eeskujuna ja osalemine toimivad. Kõnealune intervjuueeritav jõudis ebaadekvaatse sisu, usukehtilise pere ja ühiskonna ning ebasoodsa eeskiuste osalemise ja eeskujuna mõjul kristlase identiteedini ja laskis end teismelisena (16a) ristida. Sõnalist usuõpetust käsitlen põhjalikumalt edaspidi, siin piirdun sedastusega, et eeskujuna ja osalemist pidasid lapsevanemad olulisemaks.

3.2.6. Tulemused ja arutelu

Kokkuvõtvalt võis intervjuude põhjal järeldada peresuhete suurt mõju laste usulisele sotsialisatsioonile. Seejuures pere struktuuri iseseisvalt ei saa oluliseks teguriks pidada, kuid sellega seotud peresuhted ja vanemate maailmavaateline sättumus võisid eri kombinatsioonides laste usuelule suurt mõju avaldada. Soodsaim variant oli ootuspäraselt mõlema vanema usuliste vaadete kokkulangevus ja ühine panustamine lapse usulisse kasvatusse, sh ühine usupraktikate harrastamine. Negatiivseks äärmuseks oli konkurents vanemate maailmavaadete vahel, sarkasm ja hinnangud ühe vanema usuelu aadressil, mis muutsid primaarse usulise sotsialisatsiooni koduse usu praktiseerimise ja eeskujuna kaudu võimatuks või ebakohaseks. Sellistes peredes ei olnud ka lapsed kuigivõrd usuliselt sotsialiseeritud. Erinevalt näiteks P. Metso Soome õigeusklike usulise sotsialisatsiooni uurinud tööst, kus põhilise takistusena primaarses sotsialisatsioonis kirjeldati segaabielse konteksti ja teiseusulise abikaasa ning temapoolsete sugulaste mõju¹³⁶, olid käesoleva töö valimisse sattunud peredes tugevamad erimeelsused õigeusklike abikaasade vahel ja mitteõigeusklike

¹³⁶ METSO, P. 2018 „Raising a Christian or an Orthodox Christian?” *New international studies on religions and dialogue in education*. Martin Ubani (toim.). Münster; New York, Waxmann, lk 24.

abikaasade tuge just kiideti. Kuna käesoleva töö valimis puhtakujulisi segaperesid oli ainult kaks, ei julge ma empiirilise materjali põhjal viidatud erinevuste põhjuste üle spekuloida. Vahevariandina esines lapse märkimisväärtset usulist sotsialiseeritust perekondades, kus olenemata pere struktuurist või koosseisust, ei esinenud koduseinte vahel negatiivseid hinnanguid usupraktikatele.

Ealiste iseärasuste osas märgiti, et see algab imikueast ja enamikel juhtudel kinnitati laste usulise osalemise huvi langust koolieas. Seda seostati lapse maailma järsu mitmekesisitumise ja tähelepanu ümberjaotumisega. Mainiti ka laste tutvumist erinevate, sh mitteusklike maailmapiltidega ja raskusi enda positsioneerimisega nende seas, mis võis pöörduda protestiga vanemate maailmavaate vastu. See nähtus langeb kokku vähemusgruppidele omase sekundaarse sotsialisatsiooni valulikkusega, mida on täheldatud muuhulgas uuringutes Soome adventistidega ja mida P. Metso omistab ka sealsetele õigeusklikele¹³⁷. Kirjeldatud protesti kulgemises omistati vanemate reaktsioonile määrav roll. Neil juhtudel peeti õigeks toetada lapse identiteeti, aktsepteerides tema seisukohta, nii ei lasta rindejoonel tekkida.

Ühes suurimas Ameerika teismeliste religioossust uurinud C. Smithi ja M. L. Dentoni uuringus *Soul Searching* tulemuste põhjal võib sarnaselt väita, et religioonide meeleparanduse ja sisemise muutuse komponent teismeliste usuelus rakendub harva ning need noored, kes on kiriklikult aktiivsed, näevad kristluse keskmiselt õnneliku elu, hoitud olemist ja vastatud vajadusi¹³⁸, mistõttu surve või kohustusele rõhumine ei pruugi nende religioossuse struktuuriga sobida.

Üldisi eakohaseid kasvatusjuhiseid ei peetud võimalikuks, arvestati pigem lapse isikuomaduste ja individuaalse arenguga, millele vastamist peeti väga loominguliseks protsessiks.

Kasvatusstiilis eelistati valdavalt lapsekeskset lähenemist ja last survestati usuliselt väga vähesel määral, seejuures paljudel juhtudel hoopis tõmmati pidurit, kui laps usupraktikatest vaimustusse sattus. Sellise piiramise põhjustena viidati lapse tervisele ja sobitumisele ühiskonda. Rõhutati ka lapse mõttevabaduse austamist ja ei uuritud nende hingeelu otseste küsimustega. Mõned leidsid, et

---

¹³⁷ Samas, lk 18.

¹³⁸ SMITH, C.; DENTON, M. L. 2005. *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*. New York: Oxford University Press, 2005, lk 149.

lapsekesksus on tänapäeva paratamatu nõue, kuna niikuinii vanemad ei saa kontrollida, mis info põhjal lapsed oma maailmapilti konstrueerivad.

Sageli kirjeldati usulise kasvatuse vastastikust toimet, mida on täheldanud ka varasemad uurijad nii Ühendriikides kui Euroopas¹³⁹. Lapsevanemad kogesid emotsionaalset arengut teise inimese austamise, empaatia ja alandlikkuse osas. Intellektuaalses plaanis kirjeldati nii oma teadmiste ja usuliste veendumuste sügavamalt mõtestamist, kui tutvumist täiesti uue, lapse esitletud sisuga. Peale selle nähti laste distsiplineerivat mõju koduste usupraktikate harrastamisele, kui taheti lastele pakkuda kvaliteetset eeskujut ja osalemise võimalust.

Sarnaselt varasematele välis-¹⁴⁰ ja kodumaistele¹⁴¹ uurimustele, peeti tõhusaimateks usulise kasvatuse meetoditeks eeskujut ja ühist osalemist usupraktikas. Enamjaolt kaasnes lapsevanema suurema usuline aktiivsusega lapse sagedasem osalemine usupraktikas, kuna nad lihtsalt olid sel ajal koos. Jumalateenistuse kontekstis mainiti lapse osalemise negatiivset mõju lapsevanema usulise kogemuse kvaliteedile, ometi teadvustati lapsevanema eneseohverduse vajalikkust ja usuti, et lapse võit on neil puhkudel oluliselt suurem kui vanemate kaotus. Tasakaalustuseks tunnustati lapse positiivset mõju kodustele usupraktikatele, mida harrastati eeskujut huvides tavalisest rohkem. Sarnaselt Kivili uurimuse tulemustele kirjeldati usulise kasvatuse vastastikkust mõju ka mitmetes teistes valdkondades¹⁴². Iseäranis suuri arenguid kirjeldati dogmaatikas ja muus teoreetilisesmas usu sisu mõistmises, mille selgitamine lapsele sundis vanemaid sageli neid asju esimest korda elus põhjalikumalt läbi mõtlema

Otseselt oli jälgitav usulise sotsialisatsiooni suurem edukus juhtudel, kus lapsevanemad said oma usupraktikas teha lapsest lähtuvaid järeleandmisi. Viimane leid selgitab veidi kummastavaid Madalmaades saadud uuringute tulemusi, mille kohaselt määrab ema usupraktikas osalemise sagedus lapse usulise osalemise noores eas, kuid sellel on hoopis negatiivne mõju täiskasvanud lapse hilisemale valmisolekule lüüa kaasa vabatahtlikes tegevustes, mis on suurem

---

¹³⁹ VERMEER, P. 2014. Religion and family life: an overview of current research and suggestions for future research. *Religions*, 5(2), lk 410.

¹⁴⁰ VERMEER, P. 2014. Religion and family life: an overview of current research and suggestions for future research. *Religions*, 5(2), lk 404.

¹⁴¹ KIVIL, K. 2019. Õigeusklike lapsevanemate inimesekäsituse avaldumine nende kasvatusarusaamades. Tallinn, Tallinna Ülikool, magistritöö, lk 88

¹⁴² Samas, lk 109.

peredes, kus ema on enim väärtustanud laste usulist kasvatust¹⁴³. Intervjuude põhjal võib öelda, et lapsevanema intensiivne usupraktikates osalemine, mis ei lähtu lapse vajadustest, võib tekitada lastes tõrke sarnaste vabatahtlike tegevuste vastu, millega sageli pereelu arvelt tegeldakse. Seda ka juhul, kui laps noores eas alternatiivide puudumisel on kogu vanemausupraktikates osalemise kaasa teinud.

Kõigis käsitletud teemades jäi kõlama suur usk vanemate eeskuju ja ühise usuelus osalemise toimesse. Lisaks tõhususele ilmnes ka eeskuju ja osalemise hea kättesaadavus kõigile lapsevanematele, kes ise usku praktiseerivad.

3.3 Usupraktikad

Järgnevalt käsitletakse kasutusel olevaid olulisemaid usulise sotsialiseerimise viise intervjuude andmete põhjal. Loetelu pole kindlasti täielik, sisaldades vaid selliseid, mida intervjuueeritavad pidasid laste usulise kasvatuses osas olulisemateks ja mida rikkalikumalt kirjeldati. Seejuures võisid mainimata jääda mitmed praktikad, mida loomuliku elu osana sooritati. Nagu hindas intervjuueeritav:

Ma arvan, et neid asju on veel ././ mis on nii nagu harjumuslikuks saanud, igapäevaseks. Siis ma pean nagu mõtlema, et mida ma teen teisiti kui naabrimees. (i7M4/I)

Käesolev alapeatükk koosneb kolmest osast. Esimene kirjeldab lapse osalemist jumalateenistusel, teises tuleb juttu kodustest usupraktikatest ja kolmas keskendub usulistele aruteludele lastega. Lapsega kirikuskäimine on paigutatud eraldi jaotusse eelkõige ülevaatlikkuse huvides vastava materjali rohkuse tõttu. Sisuliselt võiks seda käsitleda koos teiste usupraktikatega, kuna lapse osalemise määrab ka siin eeskätt lapsevanema panus.

3.3.1. Lapsega kirikus

Ootuspäraselt oli kõige populaarsemaks usulise sotsialiseerimise meetmeks lastega jumalateenistusel osalemine. Jumalateenistusel olid lapsega viibinud kõik intervjuueeritavad, kuigi vastav sagedus varieerus suurel määral. Oli peresid, kelle jaoks **igapäevane** kirikuskäimine kogu perega oli loomulik harjumus:

---

¹⁴³VERMEER, P. 2014, lk 414.

Kirikust me ei ole nende aastate jooksul jätanud ühtegi nädalat vahele. Tavaliselt käime ikka mitu korda nädalas kirikus. Nüüd ((koroonaepideemia)) on esimene kord praegu. Ei ole meeldiv kogemus. (i9N4/III)

Võib arvata, et igapäevapäevastel kirikuskäijatel võis pealesunnitud kodune pühapäevahommik ebameeldivat võõristust tekitada.

Leidus ka tagasihoidlikuma, kuid siiski **regulaarse rütmiga** kirikuskäijaid, kes valmistasid hoolega, seostasid lapsele teenistuse sisu ja tähendusi ning läksid alati nõ kindla peale välja, et mitte üle doseerida ega tüdimust tekitada.

Käime kirikus, umbes korra kuus. Üldiselt püüan selgitada, et mis, mis pühapäev siis see on ././ me käime alati koos ././ Olen ka püüdnud teda suunata, et noh, kuula ikka ka natukene ja nüüd süvene ja vaata, mis seal tehakse ././ Kui ta on ikkagi öelnud, et ta tahab ära minna, siis me lähme ära. (i3N4/II)

Tsiteeritud lapsevanemale paistis olevat lapse teenistusel viibimise kvaliteet olulisem igapäevapäevastest kohalkäimisest. Viimasega ei taha ma öelda, et igal võimalusel jumalateenistustel käivatel peredel kvaliteeti napiks. Inimeste elud on erinevad ja näiteks ainsa uskliku vanemana lapsega last usuliselt sotsialiseerida on koormavam ja jõuvarusid tulebki ettevaatlikumalt planeerida.

Harvem kirikus käivates peredes oli lastel pühapäevahommikusteks tegevusteks mitmeid variante, mille vahel valida ja need ei pruukinud olla aktiivses konkurentsis. Järgnevas näites käis kirikus vaid isa ja lapsed said pühapäeva hommikul valida kahe auväärse traditsiooni vahel :

Siis nad otsustavad ise. Mõnikord nad tahavad tulla, teinekord tahavad hoopis pannkooke süüa pühapäeva hommikul.(i7M4/I)

Valimisse sattus ka näiteid, kus lapsed pärast väheseid katsetusi polnud nõus kirikusse tulema:

Nooremat last ((12a)) ma olen püüdnud kirikusse tuua paar-kolm korda vähemalt ././ Ta väsis ära. Ta tüdib ära. Tal on külm. Ühesõnaga ei leia mitte mingisugust muud tegevust, või noh, et vaataks ikoone või kuulaks muusikat, laulu või. Või prooviks ise natukene ka, väike laps, natukene kaasa laulda või midagi. Ei, absoluutselt ././ Aga kirikusse ikka ei tule.(i2N5/III)

Toodud näites oli ema kirikus hõivatud laulmisega ja tema võimalused lapsele teenistuse ajal tegevust pakkuda, vajadusel lahkuda või muul viisil mahedat harjumist võimaldada, olid piiratud. Sealjuures isa töötas pigem vastu, naeruvääristas ema usuelu ja laps sattus olukorda, kus pidi poole valima. Intervjuu põhjal võib järeldada, et lapsel ei õnnestunud hankida turvalisi ja meeldivaid kogemusi kirikuga. Isa eeskujul tekkis vastandumine, mis **armukadeduse** mõjul kasvas eale iseloomulikuks **protestiks**. Armukadedust mainis intervjuueeritav

intervjuus korduvalt nii otsesõnu kui vihjeliselt. Ilmselt pole siin nimetatud kõiki põhjuseid, kuid areng iseenesest tundub loogiline. Protest siinjuures oli suunatud üsna kitsalt kirikule ja ema panustamisele kirikus, lapsel oli emaga lähedane suhe ja ta otsis ja sai emalt pidevalt tähelepanu ja lähedust:

Olgugi, et ta ikka jah tuleb minu kaissu ja magab ikka minu juures. Et issi on tema voodisse saadetud, komandeeritud. Emmekas on ikka.(i2N5/III)

Teismeliste regulaarne osalemine jumalateenistustel tundus üldiselt intervjuude põhjal olevat midagi sellist, mis ei juhtu iseenesest. Kuigi otsene protest oli pigem harv, käisid igapäevapäevaselt kirikus kirjeldatud teismelistest vaid sellised, kellel kirikuskäik toimus pere ühise väljasõiduna ja kel oli lootus kirikus kohata eakaaslast. Ka kirikusse tulnuna ei osaletud nendel juhtudel täies mahus liturgias, vaid kombineeriti liturgia tähtsamaid hetki seltskondlike tegevustega kirikuõuel. Kirjeldati ka teismelisi, kes aeg-ajalt külastasid jumalateenistusi koos vanemaga või omapead ja ainsa omasugusena. Viimased olid enamasti lapsepõlves põhjalikult usuliselt sotsialiseeritud.

Eelnevalt käsitleti põhjusi ja tingimusi, millest oleneb kas ja kui palju laps jumalateenistusele satub. Mündi teine pool on, mida jumalateenistusel lapsele pakutakse. Kõik uurimuses osalenud lapsevanemad, kelle lapsed käisid regulaarselt jumalateenistustel tõid teadliku ohvri enda palveelu arvelt, et laps omandaks kirikuga seoses turvalisi ja eakohaseid kogemusi, et tema küsimused ja vajadused saaksid ka kirikus kohase vastuse, ühesõnaga, et lapsel oleks seal tore:

Enda kirikuskäimise kvaliteeti tõmbavad lapsed küll ilgelt alla. aga ikka on elus asju, mille kvaliteeti kohustused alla tõmbavad ././ Suure tõenäosusega nad ei käi sinuga igal pühapäeval kirikus sinu elu lõpuni.(i10N4/III)

Lapsele pakuti teenistuse ajal tegevusi, võimalusel julgustati teiste lastega mängima. Kui lapse jaoks asi ei töötanud, mindi vajadusel ka koju, et teinekord paremini proovida. Ühesõnaga, osaleti vastavalt lapse **vastuvõtuvõimele**:

No mingit tegevust jah, et, et ta väga ei piinleks seal ././ Või et noh, kui ta on ikkagi öelnud, et ta tahab ära minna, siis me lähme ära. Et, et, et ma ei ole teda sundinud. Aga no kuna me käime ka seal suhteliselt harva ja praegu tal siin Aleksandrites oma väike sõpruskond juba tekkinud ja kõik suhtuvad temasse nii hästi ja et noh.. talle tegelikult meeldib seal.(i3N4/II)

Lastega käiakse kirikus ringi, tutvustatakse pühi esemeid, konteksti, selgitatakse jumalateenistusel kogetavat ja seostatakse igapäevaeluga:

Noh, käime vaatame ikoonid üle, mis ikoonid on kuskohas, mille jaoks nad on seal? Vaatame ././ ikonostaasi. Igas kirikus on need erinevad natukene. Mis ja kes seal on, et tekiks seosed

mingisugused, et ei vaata lihtsalt mingisugust kultuuriväärtust. Sest igal asjal on oma lugu seal taga, eetilise, moraali lugu ja nii edasi.(i6M3/II)

Võimalusel prooviti lapsi **kaasata** teenistuse toimumisse. Eriti kasulikuks peeti lapse võimalust kaasa teenida – panustada ja saada ka tagasisidet:

Hästi oluline on lapsel, et ta saaks osaleda, saaks eduelamuse. Muidu saab ta kirikus õnnestuda vaid sellega, et on vait ././ No see ei ole ju mingi kingitus. Aga kui tal on mingi funktsioon ja kogukond arvestab ka ja tõesti annab talle mingi ülesande, siis võib oodata enamat.(i13N4/III)

Kasulikkuse või **eduelamuse** osa usupraktikates rõhutasid ka teised lapsevanemad. Seejuures vanematele lastele, kes vajasisid jumalateenistusel osalemiseks juba mitmekesisemaid argumente, võis selline panustamine edasise kirikuskäimise suhtes kaalukeeleks osutada. Näiteks kirjeldas lapsevanem kümneaastase tütarlapse osalemise motiive kirikus, kui ilmnes, et teenistuse sisu ei ole osalemise argumendiks sobiv või piisav:

Ühesõnaga et midagi oleks kasu ././ kirikus lilledega töö ././ kirikus koristas viimati ja laulis, müüis küünlaid mitu korda. (i4M5/III)

Lasterikkamates kogudustes said lapsed endaga suures osas ise hakkama, eriti, kuna neil oli võimalus vabalt liikuda kirikusaali ja -hoovi vahel. Vanemate osaks jäi ühiselt tagada minimaalne järelvalve ja anda märku jumalateenistuse tähtsamatest hetkedest, et nad neist osa saaksid.

Nad on ikkagi õues põhiliselt. Kiriku ümber on õnneks väga ilus aed, kus on mänguväljak ja kiiged ja väga-väga palju lapsi. Nende jaoks tegelikult see kirikuelu on praegu rohkem mingisuguse sellise indiaanlaste suvelaadset. Formaadi poolest... Nad ikkagi jooksevad ümber kiriku. Ja nüüd nad on suuremad, nad ajavad juttu. Ja nad tulevad sisse noh, enne armulauda. Mõned vene perekonnad on rangemad, seal lapsed tulevad Evangeeliumi ajaks ././ kuidas keegi. Aga meie oleme pidanud kinni preestri soovitusel mitte sundida ja mitte liiga vara tuua. (i9N4/III)

Selline *indiaanlaste suvi* varustab lapsed ilmselt hindamatute turvaliste mälestustega kirikuelust. Samas ei saa sel kujul osalemisest loota ulatuslikku **usulise sisu** omandamist, mille eest kõnealuses peres hoolitseti teiste meetoditega. Ka võib loodetud liturgias osalemise kogemus puudulikuks jääda, kui seda täiendavalt ei suunata, näiteks jälle kaasamise teel. Sama koguduse teine lapsevanem näeb asja järgmiselt:

Ikkagi päris kõrge vanuseni nad kasutavad võimalust välja minemiseks. Ja seal on hea õnn paljudel peredel, et lapsed on hakanud kooris laulma, mistõttu siis seal kuskil kaheksateistaastaselt nad juba laulavad, osalevad liturgias niimoodi. (i11MN5/III)

Lasterikkad kogudused ja läbimõeldud võimalused laste osalemiseks on pigem harv nähtus ja pole enamikes geograafilistes piirkondades **kättesaadav**. Intervjuude ja vaatlusandmete põhjal võib märkida selliseid võimalusi

eestikeelsetele peredele eelkõige Tartu ja Tallinna mõnedes kogudustes. Mujal saab laps kirikusse tulles loota vaid oma eestkostja vaprusse ja loominguisusele. Lapsega kirikusse tulemine võib olla paras vägitükk ja seda mitte eeskätt laste tõttu. Koguduseliikmete (ja ka vaimulike) **suhtumine lastesse** jumalateenistustel võib olla väga erinev.

Õnneks nii seal kui ka siin koguduses suhtutakse lastesse hästi positiivselt. Et ei vaadata viltu kui seal keegi ringi jookseb ja vahel võib-olla kilkab natuke../Aga Uspenskis oli küll niimoodi, et kui me seal käime, siis ta on ainus laps. Ja kui ta seal vanasti natuke rohkem ringi jooksis, siis ikka kortsutati ((kulmu)). Noh meil ei palutud küll lahkuda, aga kulmu kortsutati küll. Ja väga ebameeldiv oli.(i3N4/II)

Siin tuleb ära märkida, et mitte kõik lapsevanemad ei pidanud vajalikuks seista laste tegutsemis- ja liikumisvabaduse eest kirikus. Eriti just traditsioonilistes kogukondades peeti vajalikuks õpetada lastele sakraalse ruumi eripärasid:

Kiriku ukse peal löövad risti ette ../ välja tulles täpselt samuti. Nii et see on nagu nendele kujunenud selliseks loomulikuks tegevuseks, pühakotta sisenemisel ja väljatulemisel ../ Tütred siis tulevad minuga koos vasakule poole ja pojad lähevad isaga koos paremale poole ../ See on lihtsalt selline koht – kirik on juba iseenesest pühakoda.(i12N5/I)

Ja sama kasvatuseesmärgina:

Et siis nad oskavad ../ kirikus olla. Et ei ole sihukest drillalla trulla laad (sellega mõtlesin ikka seda, et kirik on koht , kus on vaja osata olla, kus on vaja teada mõningaid spetsiaalseid käitumisreegleid, mitte et see on mingi suvaline koht¹⁴⁴) ja et nad teavad, et mis mille jaoks on. (i8M3/II)

Ka teises suuremas traditsioonilises õigeusu kogukonnas ei peeta sakraalruumi reegleid paindlikuks. Sealjuures, lohutuseks põletavate pilkude all kannatanud lapsevanematele, ei kingita eksimusi ka auväärsetele kogukonna liikmetele. Kihnu lapsevanem kirjeldab, kuidas kirikulised kõige kuulsama kihnlase vale sammu peale reageerisid:

Kihnu kiriku traditsioonis ../ kui sa seal mingi asja vastu eksid, mingi vea teed seal, kas liikumises ei olemises, käitumises või riietuses ../ No siis ütleme nii, et seda on kuulda. Mitte lihtsalt ei vaadata ((viltu)) vaid et seda isegi kuulda. ../ Näiteks Virve on meil kõige kuulsam kihnlane ../ Kui minnakse matustele ja kirst on seal keset kirikut, siis keelatud on läbi lõigata, teekonda altari ja surnu vahel, vaid minnakse kõrvalt mööda ../ Virve suudab sealt läbi minna näiteks ja siis kõik teevad valjusti AAAAH!!! (i14N4/II)

Ka ülejäänud intervjuu põhjal võib öelda, et ei laste rolli suurendamist ega muid muutusi jumalateenistusel vähemalt Kihnu kirikus ei kaaluta ja lapsevanemad ei saa seal sellise asja peale isegi tulla

---

¹⁴⁴Kommentaari saadud hilisema täpsustuse korras.

Vähem traditsioonilistes kogudustes pidasid lapsevanemad lapse osalemist siiski niivõrd pühaks, et kritiseeriti distsiplineerivaid vihjeid väljastpoolt. Eriti heideti ette vanemale põlvkonnale, et need idealiseerivad nõukogudeaegset lastevaba kiriku kuvandit ja takistavad uskliku järelkasvu tekkimist:

Kui laps ei tunne ennast kirikus mugavalt, no et kust siis neid uusi inimesi ikka peale tuleb. Et mingi hetk jälle tuleb neid vanureid juurde, aga...(i3N4/II)

On kogetud, et paljude koguduseliikmete jaoks laps ja jumalateenistus ei kuulu kokku. Õpetajast lapsevanem, kes on oma isikliku lapsega kõigis vanustes jumalateenistustel osalenud, kirjeldab klassiga kiriku külastamist kui kurioosumit:

Läksime ükskord Helgel Nädalal lastega kirikusse inimeseõpetuse tunni ajal, ././ olles sinna helistanud ja meie tuleku kokku leppinud ütles mingi tädi, et see on väga halb aeg küll lastega kirikusse minna, sest seal on kogu aeg teenistused sel nädalal.(i10N4/III)

Viimase näite puhul väärrib mainimist, et juhtum leidis aset Ida-Virumaal, venekeelses ja õigeusu identiteediga ühiskonnas, kus võis eeldada, et kogudus suhtub koolilastesse kui „omadesse.” Näitega illustreeriti oma lapsega eestikeelsetes kogudustes saadud kogemusi.

Niisiis esines intervjuueeritavate seas erineva kirikuskäimise stiili ja sagedusega peresid. Lastega kirikuskäimise sagedust mõjutasid mitmel puhul perekonna struktuur ja pereliikmete usuline sättumus, aga ka laste vastuvõtuvõime. Tingimused lastega teenistustel osalemiseks, seejuures kaasavate ja paralleelsete tegevuste võimalused erinesid koguduseti suurel määral. Laste jumalateenistusel osalemise kvaliteet sõltus suuresti lapsevanema võimalustest ja valmisolekust teha oma usuelus lapse vajadustest lähtuvaid järeleandmisi. Sageli esines erimeelsusi lapsevanemate ja vanemate koguduseliikmete vahel laste teenistusel osalemise osas.

3.3.2. Kodused usupraktikad

Koduste usupraktikate all käsitletakse siin kõiki usulisi tegevusi, mis leiavad aset väljaspool kirikut. Olulisimana neist nimetatipalvetamist. Võib ka öelda, et usu praktiseerimise või usulise osalemise teemal toodigi põhiliselt välja lapsega kirikus käimist ja kodust palvetamist, kuigi viimast mitte alati. Ülejäänud usu ilmingud nagu ikoonide austamine, usulise kirjanduse lugemine jms tulid välja enamasti lisaküsimuste abiga.

Kuidas laps jõuab palvetamiseni? Kogu pere regulaarsete **ühiste palvehetkede** olemasolul juhtub see eeskuju ja osalemise kaudu loomulikult ja märkamatuks. Kui ühine palvetamine on häiritud või puudub, on selleks vaja eraldi päästikut. Oluliseks motiiviks õhtupalvete praktiseerimisel nimetatilaste **hirmu** või ärevust, millele saadi abi palvest:

Tal on uinumisega, raskusi olnud ja ta on hirmu tundnud. Siis ma olen talle nagu rääkinud ././ et see rahustab, kui sa loed näiteks magama jäädes Meie Isa palvet. Siis me oleme seda koos niimoodi lihtsalt lugenud.(i2N5/III)

Teadaolevalt pakuvad rituaalid lastele turvatunnet ja nad võivad neisse väga kiinduda. Eriti soodne pinnas selleks on õhtul magamamineku eel. Ilmselt sel põhjusel on usklikes peredes õhtupalvete traditsioon ikka au sees olnud. Ka käesolevas töös kinnitasid mitmed intervjuueeritavad laste sooja suhtumist kord juba sisseviidud õhtupalve rütmi:

Õhtune magamaminemise rituaal on pikka aega ././ Kui öeldakse Jeesuspalve, siis meil on Jeesulaul. See on neile oluline olnud läbi aastate kogu aeg ././ Kui magama lähme, küsib, et kas me ikka laulame ka?(i6M3/II)

Teises näites harjutati lapsega sisse igaõhtune palverütm, kuid kooliea saabudes see jäi harvemaks. Isa hinnangul olid vähenemise põhjuseks tema enda hirmud lapse ühiskonda sobitumise osas, kuid muster sobib ka teistes intervjuudes kinnitust leidnud tähelepanu ümberjaotumisega koolieas. Taas väärib märkimist turvatunde defitsiidi puhul lapse pöördumine varasema armsaks saanud palverütmi järele:

Nooremana palvetasime üsna palju. Meie Isa palve ja siis seal on mingid muud sellised asjad. Ja oma sõnadega. See oli selline nagu praktika, mis vahepeal kujunes väga... No igapäevaseks. Ja siis hiljem, kui ta oli ärevil või mingi muu jama, siis ta ise tahtis.(i7M4/I)

Palvetamine seostus mitmetele uskliku vanaema pärandiga, mis oli intervjuueeritavatele jätnud kustumatu mulje ja eeskuju. Selliste intervjuueeritavide igapäevaelus oli palve tähtsal kohal ja nende järeltulijad said sellest regulaarselt osa.

Aga tema ja vanaisa olid väga usklikud. Vanaema palvetas. Ja see, missugune ta oli, selline hästi helge, tasane, sellise nagu vaikse rõõmuga ././ Alati ma käisin talle ütlemas kui oli mingi suur kontrolltöö või eksam. Et vanaema, palveta, et ma saan viie! Ma sain alati viie. (i9N4/III)

Kohtasin ka juhtumit, kus ühes lauses võeti kokku kolme põlvkonna usulise sotsialisatsiooni tuum:

Ikka õhtupalveid lugesime ((pojaga)), et mida ma praegu vist lapselapsega teen – samamoodi nagu vanatädi ((minuga)) tegi.(i10N4/III)

Lisaks muidugi teadvustati, et regulaarne palverütm on käib õigeuskliku elulaadi juurde ja seda püüti võimaluste piires juurutada. Arusaadavalt oldi mõnes peres selles osas edukam kui teises. Edu pandiks võib pidada kogu pere üksmeelset taotlust:

Abikaasa ka. Ja noh ././ Püüdleme õigeusu pereelu poole. Palvetame hommikul ja õhtul ja söögi eel ja ja noh, kõik see eluhoiak.(i9N4/III)

Sama kehtib ka vastupidi. Kui lapsevanemad üksteise usulisi tõekspidamisi kahtluse alla seavad, ei ole usklikul vanemal võimalik isegi enda jaoks rahus oma usku praktiseerida, rääkimata laste usulisest sotsialiseerimisest:

Näiteks ma ju kodus söögipalvet ei loe, vaid ././ ma ei taha nagu neid ärritada sellega. Et ma näen ja tean, et nad ei võta seda nagu kuidagi hästi vastu. Et noh ././ hea, et nad lepivad sellega, et ma käin ((kirikus)). Ja muidugi ei ole nad ju mind ka näinud palvetamas. Valin selleks oma aja või midagi ja kasutan ikkagi kirikut selleks rohkem. (i2N5/III)

Pakuti ka helgemaid noote selle teema kokku võtmiseks. Usulisele sotsialiseerimisele palvetamise õpetamise abil omistati ka originaalsemaid tähendusi. Nimelt selgus, et palve õpetamine võib olla hästi teeniv vaimulik investeering – pensionisammas – kui võtta, et surmaga saabub vaimulik pensioniiga, kus ise enda eest kosta enam ei saa ja peab lootma teiste panusele¹⁴⁵. Palvetades meenub üsna tõenäoliselt see, kes omal ajal mingi konkreetse palve õpetas. Ja kui juba palves ollakse, poetatakse hea sõna ka õpetaja eest:

Kuna tädi oli õpetanud Meie Isa Palve natuke teistmoodi, siis tavaliselt kui kirikus loetakse, torkavad need väiksed erinevused ära ja tädi tuleb meelde. Ja ka võõrkeeles Meie Isa kuuldes kirikus kuidagi inertsist. Ühesõnaga – kui kirikus loetakse Meie Isat ükskõik kus maal – väga harva, kui tädi meelde ei tule. Mis sa ikka kirikus teed, kui keegi lahkunu meelde tuleb, üks ole ((aga muidugi palvetad tema eest!)). Ja mõtlesin, et küll tal on tegelikult vedanud, et ta kellelegi õpetas Meie Isa ja niimoodi kirikus meelde tuleb nüüd lahkununa. Tahaks ka! Suur asi ikkagi.(i10N4/III)

Peale õhtuse palvetamise esines **usulise kirjanduse** ettelugemist õhtujutuna, kuigi oodatust vähem. Võiks ju arvata, et õhtune lugemine sobib samadel põhjustel nagu õhtupalvegi magamamineku rituaaliks, aga on oma neutraalsema tähenduse tõttu lihtsamini rakendatav. Etteloetava kirjanduse hulgas olid populaarseimad möödunud jõulude ajal EAÕK lastele kingitud *Lood Jeesusest*¹⁴⁶

¹⁴⁵ Selline solidaarsus on õigeusus tugevalt juurdunud ja hingepalveid hinnatakse kõrgelt. Vrd *Õige-ussu kirriku Pühha Tallituste Ramat*. 1884. Rija linnas. Trükitud Mülleri trükki kojas, lk 187 jj.

¹⁴⁶ *Lood Jeesusest*. 2019. Tallinn, Eesti pibliselts.

ja *Piiblilood*¹⁴⁷, aga ei peetud paljuks tutvustada lastele ka Evangeeliumi ennast lahjendamata kujul. Teravalt tajuti sobiva õigeusu kirjanduse defitsiiti ja mitmed pered ei pidanud kohaseks seda kompenseerida protestantlike väljaannetega:

Me ei ole kasutanud ((ette lugemiseks)) usulist kirjandust, sest suurem osa kristlikust lastekirjandusest on protestantliku taustaga. Küll ainult palvetekste lisaks Evangeeliumile ja Apostlile.(i9N4/III)

Selles peres ei jäänud tüvitekstid küll käsitlemata, kuna Evangeeliumi ja Kirjasid loeti kogu perega regulaarselt ja lapsed käisid õigeusu kristlikus koolis. Evangeeliumi lugemist mainiti teisteski intervjuudes, viidates lisaks sisu ka muudele põhjustele:

Setokeelset Evangeeliumi lugesime, et seda keelt saada. See oli ka meie mõlema jaoks. Ma tahtsin seda keelt õppida ja siis oli jah ikkagi Evangeelium ja.. Jah, see keele kõla ja see.(i7M4/I)

Oli muidugi ka peresid, kus *Piiblilugusid* õhtuti ette loeti, selle sobivuse kohta ent leidis kriitikat sealgi:

Raamatutest lugesime ühe Soome pildiraamatu ja põhjaliku piltidega Lastepiibli. See läks lõpu poole, Mäejutlusest alates, juba lapsele keeruliseks.(i4M5/III)

Protestantlik või mitte, ilma lapsevanema selgitusteta ja kommentaarideta seda lastele ei esitatud niikuinii. Alati kommenteeriti etteloetud sisu ja seostati igapäevaeluga. Loo iseseisvasse toimesse üldiselt ei usutud. Oli kogetud, et lugu ükski ei seostu ega jää meelde, sealt ei loe mõtet välja.

Kõik need piltidega piiblid, noh need on olnud sellised ././ et noh, ülimalt lühendatud, ülimalt lihtsustatud, mis jätavad hästi palju küsimusi õhku././See lugu ükski, see kaob. Sul ei teki seos, sul ei teki tähendust ././Mingid kommentaarid peaksid seal juures olema.(i3N4/II)

Torkab silma, et vastupidiselt i4M5/III hinnangule (alates Mäejutlusest liiga keeruline), heideti siin ette liigset lihtsustatust. Ühel juhul tekkisid küsimused keerukusest, teisel juhul liigsest lühendatusest ja lihtsustatusest. Tulemuseks olid mõlemal juhul lapsevanema täiendavad selgitused. Võib-olla tasukski selle valguses kaaluda Evangeeliumi ettelugemist, nagu seda praktiseeriti mitmes peres? Et ei peaks vaeva nägema kommentaaride kommenteerimisega. Ometi toodi ka välja lihtsasti jälgitava süžee kristlike lugude vajalikkus:

Talle meeldib, et sellest on jutt. Et ei ole mingi pooleldi impersonaalne jumaluse kujutamine ././vaid et on lugu ja ta teeb midagi. See on väga vajalik, need Jeesusest kirjutatud lood ja Vana Testamendi lood, need on väga head lood ././ Sest lapsel on ikka lugu vaja ka. (i13N4/III)

---

¹⁴⁷ *Piiblilood*. koost. B. Arapovitš, V. Mattelmäki. Stockholm, Piiblitõlke Instituut, 1992.

Enamik intervjueeritavaid mainis **ikoonide austamist** usulise praktikana, kuigi sageli kiriku kontekstis. Siiski oli küllaldaselt ka neid, kellel ikoonid koduses usupraktikas olulisel kohal olid ja muidugi ka lastele mingit mõju avaldasid, kuna

Ikoonid t e k i t a v a d lastes küsimuse, need on teistmoodi pildid. (i10N4/III)

Vastav mõju varieerus erinevates peredes lihtsalt küsimuste tekitamisest ja arutelude inspireerimisest teadliku ja süvenenud ikoonide austamiseni.

Meil kodus sellist nii-öelda ikooninurka ei ole. Jällegi puhtalt lihtsalt sellepärast, et pole jõudnud. Ja nüüd on, nüüd on ka küsimus, et kus ta panna? /../ Mul on küll endal kodukontori töölaua juures väiksed, paberi peal ikoonid. Või siis mõni ka toekam, sihuke miniikoon. Et nende kohta nad on küsinud ja mis ma oskan rääkida, nii palju ma olen rääkinud. Et umbes, et üks nendest on minu ristimisel antud. (i8M3/II)

Intervjueeritav oli enda jaoks iseseisvalt taasavastamas traditsiooniga päritud õigeusku ja see otsis tasapisi kohta tema pereelus. Ikoonid – antud juhul pühasenurk – justkui markeerivad väliselt õigeusu positsiooni inimese elus. Intervjueeritav otsis pühasenurgale kohta nende vastvalminud majas. Esialgse koha leidis ta nii õigeusule kui ikoonidele oma privaatsfääris. Niipalju kui pereliikmed huvi tunnevad, saavad need laieneda ühisesse ruumi. Peredes, kus usulise sotsialisatsiooniga oli tegeletud algusest peale, oli lastel ikoonidega isiklikum side:

Tal ((10a)) on omad väiksed ikoonid. Siis olen ikoonidest rääkinud, et mis need ikoonid on ja kuidas nendega käituda. Ja noh ikoonidega on tal hästi selline isiklik side, mul on tunne. On nüisugune mõnus vahetuside. Et noh, mul on nagu tunne, et ta oskab suhtuda neisse. (i3N4/II)

Paistab, et ikoonid on õigeusklikel laialdasemalt usuelu olulisuse **markeriteks**. Ema kirjeldab, kuidas ta on jälginud poja hingeelu aegadel, kui selle kohta otse küsida ei olnud kohane:

Tal ((22 a)) on alati mingi ikka, ka mingisugustel keerulisematel teismeaegadel, on alati kuskil, kirjutuslaua nurgas mingi ikoonikene. Seni kuni tal on kirjutuslaua nurgas, mingi ikoonikene... noh, võid edasi ise aimata. (i10N4/III)

Kõnealune noormees oli lapsena üpris mitmekülgset ja põhjalikku usulist kasvatust saanud, aga sellest hoolimata saabus aeg, mil ikoon kirjutuslaua äärel jäi emale ainsaks kontaktiks poja usueluga. Ja emal jagus piisavalt taktitunnet, et see ikoon on seal siiani.

Seto lapsevanem kirjeldas ka traditsioonilist pühasenurka¹⁴⁸, kodualtarit, kus asusid pereliikmetele olulised ikoonid jm *pühased*. Pühasenurk oli argimööblist eraldatud, markeeritud pühaserätiga, sellel põletati pere- ja laiendatud koosviibimiste ajal küünlaid ning kodakondsed ja külalised suhtusid sellesse erilise austusega.

Me paneme põlema alati küünlad seal, kui ./ kes sealt mööda astub, selleks, et tupp saada, peab sellest riulist mööda astuma – et siis, kes lööb ristimärgi ette, kes mitte. Kes kuidas. No aga lastest, see noorem ((14a)) on mul see kõige suurem ristimärgi kasutaja. Et tema ka ikka aeg-ajalt teeb.(i12N5/I)

Palvetamist ei mainitud, aga Jumala ja esivanematega seostati kodualtarit küll. Üleüldse hoiti selles peres õigeusku müstilisena ja usuti, et Jumal on ligipääsetav traditsiooni ja rituaali kaudu, mitte niivõrd sõnades või arutelus.

Usulistest praktikatest enim nimetati palvetamist, usulise kirjanduse lugemist ja ikoonide austamist. Harvem mainiti koduse usulise praktika osas veel erinevaid Seto rahvausu traditsioone, mille kohta on mitmed näited toodud järgnevas alapeatükis usuliste arutelude juures, ja ka kirikulaulu kuulamist ja laulmist.

3.3.3. Usulised arutelud lastega

Suurimaks väljakutseks lapsevanemale oli intervjuude põhjal usu sisu üle arutlemine lastega. Üle kolmandiku intervjuueeritavatest olid rohkemal või vähemal määral õppinud teoloogiat, lisaks oli kolmel lapsevanemal pedagoogiline taust, seega kompetentsi justkui jaguks. Ootuspäraselt võiski täheldada paremat orienteerumist usu sisus kirjeldatud ettevalmistusega intervjuueeritavide seas, kuid ei saa väita, et see oleks taganud edu sisu edasiandmisel lastele:

Et eks ma püüa neist asjadest rääkida ja ma arvan, et on oluline. Aga noh, asi takerdub ka sinna, et ega ma ei oska. Et jube raske nagu rääkida sellistest väga rasketest asjadest nii lihtsalt, et laps saaks aru.(i3N4/II)

Mööndi, et usuelu elamiseks pole teoloogiliste postulaatide korrastatus tingimata vajalik, lapsele selgitamiseks aga küll:

Ma ise võin elada lahti mõtestamata paradokside ja segaste dogmade maailmas, aga lapsele püüan neid asju sõnastada nii, et midagi ei jääks kripeldama. Parema vähe ja täie veendumusega, kui palju ja poole jalaga.(i7M4/I)

---

¹⁴⁸ Intervjuueeritav pidas oluliseks täpset terminit *PÜHASEPOOLKA*, st ikooniriit, mis ei asetse nurgas. Käesolevas töös piirdun arusaadavuse huvides üldisema terminiga. Vt täpsemalt: *Pühäsenulgad – Icons and sacral art in Seto homes*. 2019. koost., tekstid: T. Puustusmaa. Tallinn, Printon.

Sisulised arutelud kerkisid elusituatsioonidest ja laste küsimustest, harva mainiti mõne teema tõstatamist lapsevanema poolt.

Lapse enda küsitud küsimused tunduvad kõige olulisemad, natuke nagu pühad või nii. Aga siis on veel ühiselt kogetud välised impulsid ja minu programmilised või hetkel tähtsana tunduvad teemad. Kui initsiatiiv tuleb minu poolt, vaatan, kuidas ta vastu peegeldab, kuidas haakub. Kui laps kaasa ei tule, püüan teisiti sõnastada. Eriti elulistes küsimustes, nendes, mis vahetult lapse meelsust ja käitumist mõjutavad, jätkan seni kuni tuleb. 4.–7. eluaastal nõudis see kohati metsikult loovust. Praegu on justkui lihtsam. Võibolla seepärast, et saab juba täiskasvanulikumas keeles arutada, mitte ainult emotsioonide, piltide ja sürride näidetena, või siis seepärast, et varem sai alus alla pandud.(i7M4/I)

Üldiselt olid laste küsimused elusituatsioonide pealt tõstatunud, selliste olukordade sisu aga omakorda tingitud **lapsevanemate valikutest** elus. Mida rohkem lapsevanem usku praktiseerib, seda rohkem tekib lapsel usulisi küsimusi. Kunstlikult või programmiliselt usuliste küsimuste juurde ei pöördutud. Sama kehtis ka muude, üldhariduslike küsimuste kohta – käsitleti elu enese poolt püstitatud teemasid. Enamik kirjeldatud aruteludest olid seotud populaarseima usupraktika, jumalateenistusel osalemisega, neist oli juttu eespool. Aga muidugi kerkisid küsimused ka kodustest usupraktikatest:

No kui nad küsivad midagi, siis me ikka räägime. Meil on sealsamas, kus me magame, on hästi suur see ((Ristiija)) Johannese ikoon. Mulle just meeldiski lapselapse ((küsimus)), kui seal Johannes on nagu elusana, ja siis samal ajal ikooni peal on tema ((maharaiutud)) pea ja siis me rääkisime sellest sellest ajatusest, et ikooni peal on nagu kõik ajad koos. Et ta on nagu elus ja siis ta on nagu surnud. Kusjuures ma isegi ei tea, kas see on teoloogiliselt korrektne. Aga et praegu mõtlen, siis ma olen ilmselt rääkinud siis, kui lapsed on küsinud. Aga noh, ikoonid t e k i t a v a d lastes küsimuse, need on teistmoodi pildid. Aga sihuke siin mingeid piiblilugemisi, selliseid küll ei ole. Ja süstemaatilisi mingisuguseid rääkimisi. Aga ma arvan, et ma ka niimoodi loodusest ei räägi lastele süstemaatiliselt, et istume nüüd maha ja vot, räägime, miks lehed lähevad sügisel kollaseks, aga me räägime sellest nagu siis, kui neil tekib küsimus. Et selles mõttes ei ole religioon, kuidagi ././ ei käsitleta teistmoodi ülejäänud eluavaldustest.(i10N4/III)

Kui kodus lastega ei palvetatud ja ikoonidega palvenurka näiteks polnud, võrsus usulisi arutelusid traditsioonilistest usupraktikatest. Näiteks esitasid lapsed, inspireerituna traditsioonilisest kääpa peal käimisest Setomaal, küsimusi lahkunute praeguse seisundi kohta ja intervjuueeritav tunnistas, et jäi vastusega hätta:

Nojah, eks ma siis olen midagi posisenud, et siis ma ei tea või ././ või et nad on siis ühe arvamuse kohaselt seal ja teise arvamuse kohaselt on nad seal ././ No põhiselgitus on ikkagi see, et mäletada ja mälestada neid, kes on meile lähedased ja kallid olnud. Jaa. Ja justkui neil siis külas käia või ././ või ma ei teagi, kuidas. ././ Et ikkagi mälestada ja hoida seda teadmist, et nad on olemas olnud.(i8M3/II)

Tsitaadis on näha ilmne kimbatus, kuna suurt selgust pole endalgi. Teisal selgitab i8M3/II , et ta ei ole endas suutnud religioosset ja loodusteaduslikku

maailmapilti ühildada ja seetõttu ei oska ka oma usulisi arusaamu lastele edasi anda, kuigi tahaks ju jagada endale olulist. Ebakindlusest hoolimata leidis selles peres käsitlemist võrdlemisi lai ring usulisi küsimusi, sh maailma ja elu tekkimine, loodusteaduse piiratus, palvetamine, jumalateenistus ja kirikus käitumine, kirikupühad, ikoonid, Petseri klooster ja selle tähendus setode jaoks.

Teise pere sarnases kogemuses käsitletakse samu teemasid, kuid laste küsimused arenevad võrdlemisi detailseks, ja seda üsna pragmaatilistel põhjustel:

Nii et see alatine traditsiooniline haudade külastamine ja see ühine söömaaeg kadunud inimestega. ././ Nendele alati ka siis igaihele konkreetset kuuinlapõlemapanek, et ta tunneks, et me oleme tema juures, et ta näeks seda valgust ja saaks seda tunnet, et teda tuldi ././ temaga koos tuldi söömaaga pidama. Ja siis seal, ilmselt jälle setode komme, et siis igale lahkunule antakse ju ka, korgitääs viina valatakse enne kui söömaaeg peale hakkab. Viimasel ajal mu noorem poeg ((14a)) tahab alati ise, et tema on see, kes igale ühele siis korgitääe viina annab. Ja kuna Irboska surnuaial on meil näiteks maetud väga palju lapsi, kes on lapsena surnud, siis tekkis üks kord küsimus, et kas lapsele võib ka siis selle korgitääe viina anda? Et laps ju ei joo viina? Ja ma ei teadnud vastust, ma ei osanud midagi öelda, ma jäin täitsa hätta.(i12N5/I)

Vanemad olid sageli selgitusi andes kimbatuses, kuna tundsid kohustust anda pädevaid vastuseid. Samas oli usulise kasvamise protsess endal käimas¹⁴⁹ ja selgust polnud kusagilt võtta. Üks intervjuueritav ületas probleemi alandlikkusega:

Ma nagu väga mingile kindlusele ei rõhu. Sest, eriti sellistes asjades, ma ei ole väga kindel, kui palju me ise targemad oleme. Mul ei tule neid momente ette, aga mõnikord, just nagu Jumala kohta, on lastel kuidagiviisi palju loomulikumat tähelepanekud. Ega ei söanda väga nagu teha mingit propagandat lastele. Rääkida, et sellise ikooni peal on niimoodi kujutatud: Nad ise arutavad sealt edasi, nad tulevad mingi palju targema asja peale. Et ma ei usu, et ma oleksin nagu mingi tohutu enesekindlusega mõnele lapsele hakanud midagi rääkima sel teemal././ Jah, laps võib olla teoloogiliselt haritum kui mina – noh, käis katoliku koolis ja käis ka pühapäevakoolis. Mida ma üldse nii väga mõlisenud oleks.(i9N4/III)

Oma ebakindlus ei tähenda, et ei võiks lapsele sel teemal vestluspartner olla. Ühises arutelus saavad niikuinii mõlemad targemaks:

Peale lapse reageeringu jälgimise, on oluline see, kui veenvalt ma iseenda jaoks kõlan. Kas ma seisan täiega oma sõnade taga././ Tulemus võib olla nii ja naa, kuid igal juhul see muudab midagi minus. (i7M4/I)

Vestlusi arenes ka kirikukalendri ja pühade tähistamise pinnalt. Seostati kirikus kuuldut-kogetud kalendri ja pühaderingiga:

Üldiselt püüan selgitada, et mis, mis pühapäev siis see on, kui on mingi, kui on mingi püha. Või noh, mingid suuremad pühad, et kui on see Jumalaema Rõõmu kuulutamine või, või Jumalaema uinumine, et siis seda nagu mainin ära. Siis no ühesõnaga, neid kiriku suuremaid pühasid üritame meeles pidada. No eriti ülestõusmispühade eel, vaiksed nädalad ja need suuremad sündmused siis. Neid oleme rääkinud, et mis seal toimub, mis see tähendab. (i3N4/II)

¹⁴⁹ vt 3.2 kasvatus vastastikkune mõju

On kogetud, et üsna väiksed lapsed tõesti omandavad arusaama kirikuaastast, suhestuvad pühadega ja oskavad nendega seotud usupraktikaid oodata. Viimast eriti juhtudel, kus lapsel on olnud positiivselt tagasisidestatud kogemusi kaasa teenimisest neis usupraktikates. Järgnevas näites väljendab 5-aastane laps ootust üpris spetsiifilise ja üldse mitte keskse jumalateenistuse, püha õlitamise salasuse suhtes, mida alati Suure Nädala rohketes teenistustes hulgas toimetatakse ja milles ta varasematel aastatel oli abiks olnud küünalde jagajana, ning näitab üles pettumust, kui selgub, et see sel aastal eriolukorra tõttu ära jäi:

„Kuule, nüüd peaks ju olema see õlitamisteenistus?” Ta teadis, tal oli see meeles! /../ Ma ütlesin, et see jääb seekord ära. Ta ütles: „Ah! See oli ainuke, millel ma kindlasti tahtsin osaleda!” (i13N4/III)

Tundub, et kirikukalender ja pühad on eeltoodu valguses küllalt lapsevanemasõbralik teema, kuna tõstatub tihti seoses kõige erinevamate elu valdkondadega (aastaaeg, vabad päevad, kombed, jumalateenistus) ja selle sisu suhtes ei pea end tingimata maailmavaateliselt positsioneerima. Näiteks loetleb intervjuueeritav õigeusu ja rahvakalendriga seotud traditsioone, mida lapsed ootavad ja mis usulisi teemasid tõstatavad:

Kui on munaloomkad /../ või kui on väike Maarjapäev ja külatsässonas on teenistus, siis nad saavad sellest ju osa. (i8M3/II)

Seto traditsioonis on tähtsaid pühasid rohkem kui mujal, kuna kõikide Setomaal asuvate pühakodade nimepäevasid tähistatakse suurejooneliselt. Kirikupühad seostuvad lastele erinevate paikade ja inimestega. Kui külastatava kiriku surnuaial leidub sugulaste haudasid, lisandub ka traditsiooniline mälestussöömaaeg hauakääpal.

Usulisi teemasid käsitleti ka koolis õpitava sisuga seoses, näiteks kirjeldati ka arutelusid erinevate religioonide ja konfessioonide teemal. Selgitati, et inimesed usuvad erinevalt ja positsioneeriti sealjuures ka enda usulised vaated. Õpetati nägema erinevusi hinnanguid andmata. Järgnevas näites tasakaalustab õigeusklik lapsevanem luterlikus kooli õpisisu:

Et et kuna oli tal koolis kogu aeg, räägitakse seda, et luterlus, see on nii ja naa ja et see on nagu ainuõige. Et siis ma nagu /../ vastu ühesõnaga rääkida: meie teeme teistmoodi ja see ei ole halvem. Luterlased ka ei ole halvad aga teevad teistmoodi. Et lihtsalt ta nagu teaks seda seda erinevust. (i3N4/II)

Enda usuliste vaadete positsioneerimine teiste suhtes ei tähendanud tingimata vastandamist. Kui ka iseendal tajuti eelarvamusi, prooviti last nendest säästa.

Teisi usulisi liikumisi kirjeldades tutvustas mõni lapsele võimalust, et tema usulised vaated võivad tulevikus vanemate omadest erineda:

Olen püüdnud mitte vastanduda maailmaga, isegi mitte ilmtingimata eristuda. Ise võin ju mõelda mida tahan, kuid lapsele pole mu meelest õige eristumist kinnistada ././ Meenuvad mõned korrad, kui olen otse öelnud, et vaata, poiss, mina usun nii. Sina vaata ise, kasva ja mõtle ja vaata.(i7M4/I)

Muidugi näitas kristlik moraal end olevat lahutamatu osa kasvatuses ja seda toodi välja ka vestluste kontekstis. Mitmel juhul ei olnudki võimalik eraldada intervjuueeritava jutust kristlikku ja üldist kasvatust. Küsides usulise kasvatuskohta, anti kohati vastuseid, mida oleks võinud kirjeldada ka mitteusklike perede kasvatust. Samas saadi üldises moraalses kasvatuses tuge kristlikust traditsioonist ja Jumala autoriteedist. Mitmed nimetasid kuldset reeglit, millest õpetati juhinduma inimsuhetes. Käsitleti ka valetamist Jumala kõikenägemise taustal ja kasutati taas kirikukalendri võimalusi sobivate teemade tõstatamiseks:

Valetamist on aga lapsele läbi Jumala lihtne selgitada – ära valeta, sest isegi kui mina teada ei saa, siis Jumal näeb ja teab ikkagi ././ Täna just ütlesime, et nii, nüüd, hakkab suur paast, nüüd proovime mõlemad vähem vihastada. Nii sina kui mina. Vaatame ((kui)) kaua.(i3N4/II)

Samuti on jutuks tulnud ka kristlik vaade intiimsuhetele. Teema tõstatus jälle kooli õpisisuga pinnalt reaktsioonina terviseõpetuse tunnis räägitule, mida peeti kohati ühekülgseks ja kristlaste kogemustega mittearvestavaks:

Me oleme ikkagi rääkinud neile, et kui te tunnete, et soovite ennast paljudest asjadest hoida, et siis teil on õigus.(i9N4/III)

Lastega tuli jutuks ka Jumala kaitse ja abi eluraskustes. Lapsed kogevad vahetevahel hirmu- või ärevushoogusid, mille peletamiseks õpetatakse neid Jumala poole pöörduma. Järgnevas näites elas laps ja ägedat protesti ja armukadedust seoses ema kirikuskäimisega. Jumala kaitse otsimisel see takistuseks ei saanud ja lapsega oli võimalik neil hetkedel vestelda palvest, ristimise mõttest, Jumala hoolitsusest ja kaitsest, kaitseinglist jms.

Ta on hirmu tundnud. Siis ma olen talle nagu rääkinud, et tegelikult sa ei pea üldse hirmu tundma. Et sul on ju kogu aeg kaitseingel sinuga, sa oled ristitud ja Jumal ju kaitseb kogu aeg.(i2N5/III)

Sama intervjuueeritav kirjeldab, kuidas ta ei leidnud pikka aega sobivat võimalust teismeikka jõudnud ristitütart usuliselt sotsialiseerida. Lõpuks avanes võimalus, kui see palus endale sünnipäevaks kirju saata. Ristiema saatis talle kirja, kus selgitas lahti Meie Isa palve ja seostas seda eluliste situatsioonidega:

Kirjutasin, mida see tähendab, iga rida, kuidas sa seda läbi elu võid võtta. Sellest saad lugeda palju asju välja. Et meie igapäevane leib ei ole ju ainult, see oli laua peal. See on kõik, see on kõik meie tervis, kõik, mis meil on võimalus üldse, et me saame kas või teenida oma igapäevast leiba. Et meil on katus pea kohal, kõik meie vajadused. Et või, või noh, igasugused muud kõik. Et nii nagu meie andeks anname oma võlglastele – et see ei ole nagu lihtsal mingi lihtsalt võlg, vaid sa andestad lihtsalt kõigile. Et noh, kui sa tunned, et keegi on sinu vastu nagu eksinud või, kuidagi. Sellepärast, et siis annab ka Jumal üks kord sinule andeks sinu eksimused. Et me ei ole mitte keegi eksimatud. Inimesed korjavad oma sisse kibestumist, kättemaksuhimu. Või siis ütleme, sellist parastamist või sellist, noh. Et seda kui keegi on kellelegi halba teinud, et siis seda peetakse väga meeles ei anta andeks ei lasta lahti. (i2N5/III)

Nii leidis intervjuueritav viisi, kuidas survestamata anda edasi oma usku, andes ristitütrele pidepunkti, mille abil see võis tulevikus ise Jumala poole pöörduda, kui teda peaks kunagi mingid eluraskused tabama. Üldse võib intervjuude põhjal öelda, et iseäranis Jumala kaitse ja abi olid need teemad, millega läheneti vähese usulise sotsialiseeritusega lastele. Arusaadavalt kerkib just põgusamates suhetes üles küsimus, mis kasu sellest saadakse. Usust vähem huvitatud laste pöördumist Jumala poole eeldati ikka eelkõige eluraskuste kohtamisel. Näiteks kirjeldab teismelisena ema initsiatiivil ristitud poiste ema:

No seda ma olen ikka öelnud, et mis iganes, et kui raske on, siis võib kirikus abi saada ja eestpalveid. (i5N4/II)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et enamjaolt võrsusid usulised vestlused eluliste situatsioonide pinnalt vastavalt usulise komponendi esindatusele pereliikmete elus. Sellistena nimetati erinevaid usupraktikaid, iseäranis rahvausuga seotuid, ja usulist sümbolikat, millega kodudes kokku puututi. Lisaks kirjeldati üldist moraalipuudutavaid arutelusid, milles kristlikust kontekstist tuge saadi, aga ka usupraktika pinnalt tõstatunud kasvatuslikke vestlusi. Usulisi arutelusid esines ka Jumala abi ja kaitse teemadel, mis laste poolt algatati seoses nende hirmu või ärevusega, iseäranis uinumise eel. Vanemate poolt toodi see teema sisse seoses eluraskustega, milles lapsi julgustati kiriku ja Jumala poole pöörduma.

3.3.4. Tulemused ja arutelu

Eelkõige räägiti usulise sotsialisatsiooni meetodina lastega kirikuskäimisest. See on kooskõlas õigeusu kasvatusarusaamaga, mis peab osalemist Pühas Liturgias kogu kasvatusel aluseks¹⁵⁰. Kui Kotsonise uurimuses Ameerika õigeusklike seas hinnati liturgia mõju laste usulisele sotsialisatsioonile võrreldes

---

¹⁵⁰VRAME, A. 2009. An Overview of Orthodox Christian Religious Education. – *International Handbook of the Religious, Moral, and Spiritual Dimensions in Education*. M. de Souza, K. Engebretson, G. Durka, R. Jackson, A. McGrady (toim.). Springer, Dordrecht, lk 278.

muude meetoditega liig harvaks ja väheks¹⁵¹, siis käesolevas töös kirjeldati seda põhilise usulise sotsialisatsiooni viisina. Viimast mõjutas arvatavasti ka põhimõtteline erinevus valimis, kuna Kotsonis taotles teatavat representatiivsust, käesolevas töös olen otsinud informatiivsemaid näiteid, mis sageli olid äratuntavad just lastega jumalateenistusel osalemise järgi. Paljudes kogudustes ei ole vanem põlvkond laste osalemisega harjunud ja esineb rohkem ja vähem teadvustatud konflikte ja viltuvaatamist osalevate laste ja nende vanemate suunas. Sarnaselt näiteks Soomega¹⁵² sõltub lasterikaste eestikeelsete õigeusklike kogukondade ja nendega seotud nn lastesõbralike kirikute kättesaadavus Eestis geograafilisest asukohast, olles mingil kujul olemas vaid Tallinnas, Tartus ja mingis *pop-up* vormis ka pühade ajal Setomaal. Koguduse lastesõbralikkus avaldus igas vanuses laste mõtestatud kaasamises jumalateenistusse ja lastele paralleelsete ajaveetmisvõimaluste tagamises kiriku juures. Viimasel juhul tehti muudel aegadel täiendavaid pingutusi lastele liturgilise konteksti edasiandmiseks, sh eraldi teenistused lastele ja kodused pühakirjalugemised. Enamikel juhtudel sõltus laste jumalateenistusel osalemise edukus lapsevanema võimalustest teha järeleandmisi oma usupraktikas.

Kodustest usupraktikatest nimetati kõige sagedamini lapsega palvetamist, mille regulaarsus ja sagedus varieerus igapäevastest õhtupalvetest sagedama palvetamise perioodide ning üksikjuhtumiteni. Peredes, kus ühine palvetamine ei olnud algusest peale igapäevane reegel, jõuti selleni sageli reaktsioonina laste hirmuhoogude või ärevuse vastu. Sarnase turvalise rituaali rollis esines ka õhtust usulise kirjanduse ettelugemist, mille juures viidati eestikeelse õigeusu kirjanduse defitsiidile. Protestantlike lasteraamatute kasutamise suhtes oldi erineval arvamusel. Küllalt sageli loeti lastele ette ka lihtsalt Evangeeliumit.

Oluline roll koduses usupraktikas oli ka ikoonide austamisel. Kirjeldati nende kasutamist palvetamisel ja laste isiklikku sidet ikoonidega. Huvitava nüansina ilmnes ikoonide funktsioon usutunnistuse või usuelu markeritena, nagu kristluses üldisemalt on levinud kaelaristi kandmine. Ikoonide eksponeerimine enda jaoks

---

¹⁵¹ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper, lk 95.

¹⁵² METSO, P. 2018 „Raising a Christian or an Orthodox Christian?” *New international studies on religions and dialogue in education*. Martin Ubani (toim.). Münster; New York, Waxmann, lk 26.

oli lähedastele märgiks, et õigeusku peetakse tähtsaks. Oluline oli ka ikoonide osa usuliste arutelude inspireerimisel.

Vestlustes lastega käsitleti eelkõige igapäevaelus üles kerkinud küsimusi, mis näib olevat valdav praktika õigeusklike seas ka mujal. M. E. Kotsonis kirjeldab sarnast lähenemist uuringus Ühendriikide ja Kreeka õigeusklikega¹⁵³. Usuliste arutelude sagedus sõltub seega otseselt usupraktikate ja usulise sümbolika esinemisest perekondade igapäevaelus. Peale ikoonide kirjeldati vestluste tekkimist kirikukalendri, traditsiooniliste usupraktikate ja koolis kerkinud religiooni-või moraaliaalaste küsimuste pealt. Kirjeldati ka arutelusid teaduse ja religiooni suhetest ning muidugi reflekteeriti kõigi kogetud usupraktikate üle.

Intervjuudes oli kohati jälgitav lapsepõlves usuliselt sotsialiseerimata lapsevanemate kimbatus, kus nad olid täiskasvanueas hakanud huvi tundma usuliste või vaimsete teemade vastu ja võisid sealjuures üsna aktiivsed kirikulised olla, aga neil on täiesti puudu keel ja mõttekonstruktsioonid, milles religioosset kogemust enda jaoks seletada või kirjeldada. Samas oli selline kogemus nende igapäevaelus olulisel kohal ja nad pidasid seda loogiliseks ka lastega jagada. Nende puhul ei ole niivõrd täheldatav Blaise Pascali *jumalakujuline tühimik*¹⁵⁴, vaid vaid nende ellu oleks justkui ootamatult sattunud Jumal, kelle saabumisega polnud arvestatud ja kellele sobiva koha leidmine võis valmistada tõsist peavalu.

Minu jaoks oli üllatav, kui vähe mainiti käsitletud rubriikides väljaspool salasusi igasuguseid pühi esemeid ja substantse, mida õigeusu kirikus rohkelt leidub – pühakute säilmed, mürr, püha õli, püha vesi, pühakutega seotud muld, puit, tekstiilid jm maagilise komponendiga esemed. Kui märkasin, et neist ei räägitud, hakkasin seda intervjuude lisaküsimustes spetsiaalselt küsima ja hankisin seda teemat silmas pidades koguni lisanduva intervjuu, aga tulemused piirdusid napi teatega püha vee tarvitamisest ihu ja hinge hädade vastu. Kuna sedalaadi pühi esemeid on õigeusu kirikutes, kloostrites ja vastavates poodides palju liikvel, võib arvata, et need leiavad sagedasemat tarvitamist muukeelsete usklite poolt

---

¹⁵³ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper, lk 94.

¹⁵⁴ PASCAL, B. 2002. *Pensées*. W. F. Trotter (tõlk.). Michigan, Grand Rapids, lk 65 (lõik 425).

3.4. Sekundaarne sotsialisatsioon ja perekonnavälised tegurid

3.4.1. Kiriku pakutav tugi

Eelpool käsitleti lapsevanema panust lapse kirikuskäimisel, siin tuleb lähemalt juttu, mida kirik saab ja võiks ses osas pakkuda. Kuna järgnevalt esineb kriitikat nii vaimulike kui koguduserahva aadressil, olen paljudes tsitaatides intervjuueeritava tähise peitnud.

Nagu eelnevalt juba ilmnes, on parim, mida intervjuueeritavate sõnul kirikud saavad pakkuda, iganädalased **jumalateenistused**, eeskätt Jumalik Liturgia. Võimalused, kuidas laps saab neil teenistustel osaleda, erinevad koguduseti. On kogudusi, kus nii vaimulikud kui koguduseliikmed pakuvad igas vanuses lastele võimalusi jumalateenistustel **kaasa teenida**. Õigeusu jumalateenistus annab selleks iseenesest rohkeid võimalusi. Lapsed on jumalateenistustel hoolitsenud küünalde eest, laulnud, aidanud altaris ja löönud kella. Lapsevanem kirjeldab, kuidas laps on saanud osaleda jumalateenistuse läbiviimises ja milline mõju sellel on:

Mõlemast ((varasemast õlitamisteenistusest)) võttis ta osa küünlaid põlema pannes ja küünlaid kustutades ././ talle see nii kohutavalt meeldis ././ Tal on oma osalus väga oluline ././ kui inimesel on eesmärk kindlalt oma laps kirikuga ühendada kuidagi, siis otsi talle võimalikult palju seda ././ eduvõimalust, et ta saaks õnnestuda kirikus mingis asjas ././ siis võib loota enamat.(i13N4/III)

Selline laste kaasateenimine on võimalik ainult täiskasvanud koguduseliikmete harjunud palverütmi ja esteetilise elamuse arvelt ja alati mingilt maalt sellega piiratud. Vastav piir loksab kogudustes paika koguduserahva ja kleeuse dialoogis. Kirjeldati ka lasterikast kogudust, kus kaasateenimise lattu oli kõrgemal ja mainiti vaid hilisteismeliste osalemist lauljana. Samas tagati rohkele lastele kvaliteetsed ajaveetmise võimalused kiriku hoovis:

Kiriku ümber on õnneks väga ilus aed, kus on mänguväljak ja väga palju lapsi.(i9N4/III)

Sellisel juhul viibisid lapsed jumalateenistusel vaid olulisematel hetkedel, mil nad pidid joonduma täiskasvanute esteetika järgi. Õues mängivate laste järgi vaadati ühiselt.

Tsitaadis käsitletud **füüsilised olud** kiriku keskkonnas võivad laste osalemist mõjutada mitmel viisil. Kiriku hoovi mänguväljaku rajamine pole igale kogudusele jõukohane, aga takistusi laste kaasamisel on kogetud ka palju elementaarsemate tingimuste osas:

Tal on külm ./ ta on ju teismeline ((12)) ja selline, kes värvib ennast ja tahab ilus olla ja kes ei taha sinna kirikusse üldse tulla, sest seal on ju tõesti külm. Et meie ise oleme seal niimoodi nagu noh, ära pakitud.(i2N5/III)

Kui kogudustel pole võimalik lastele soodsaid tingimusi osalemiseks või paralleelset ajaveetmise võimalust pakkuda, on suureks abiks seegi, kui suudetakse luua õhkkond, milles laps saaks turvaliselt koos oma vanemaga jumalateenistusel viibida ja kirikulised ei lase end lapse käitumisest häirida.

Kogu selle õhkkonna loob hästi oluliselt see, et kuidas koguduse rahvas suhtub lastesse ./ siin koguduses ma tõesti ei ole näinud, isegi kui mõni laps hüsteeriasse läinud ja seal röökinud ja karjunud, et mitte kunagi ei ole keegi tulnud ja öelnud, et minge ära. See lihtsalt neelatakse alla, inimesed laulavad kõvemini ja teenistus läheb edasi.(i3N4/II)

Paistab, et rindejoon täiskasvanute elamuse ja laste osalemise vahel pole staatiline ja lapsevanemad sooviksid siin vaimulikelt suuremat tuge:

Vaimulikud võiksid lastega kirikus käimise osas eeskuju näidata ja tuua oma lapsed kirikusse mitte lähtuvalt sellest, kas on parasjagu piiskop või punt teisi preestreid teenimas. Vähe sellest, et see näitab nende endi suhtumisest tont teab mida, kannab ka implitsiitset sõnumit vanamuttidele ./ vaimulikud võiksid jälgida, et vanamutid, kes on ehk terve nõuakaaja harjunud, et kirik on mutikeste monopol, lastele ja vanematele liiga ei teeks. Arvestades ka seda, et vanamutid suhtuvad vaimulike lastesse loomulikult ka teistmoodi kui muusse. Ja olen näinud tõesti kui haavatavad on lapsevanemad kurjade pilkude ja repliikide poolt.(i0)

Lisaks emotsioonile sõnastas intervjuueritav siin üsna selged ootused koguduse vaimulikele. Mahlakaid kirjeldusi laste suhtes ebasõbralikest kogudustest ja ootusi vaimulike abile esines teisteski intervjuudes.

Peale otsese osalemise jumalateenistuse läbiviimises tegeletakse kirikus aeg-ajalt, iseäranis suuremate pühade aegu, mitmete **paralleeltegevustega**, mis lastele osalemiseks võimalusi pakuvad. **Olmetööde** – koristamise, pidulaua ettevalmistamise ja kiriku kaunistamise kõrval võetakse aeg-ajalt ette ka **meelelahutuslikke** tegevusi. Kõik need on leidnud tänulikku kasutamist laste usulises sotsialiseerimises. Järgnevalt loetleb respondent paralleeltegevusi, milles tema laps on osalenud ja hindab nende mõju usulises kasvatuses:

See on nagu eluviis, tema jaoks on see üks selline seltskond, et seal me käime siis abiks ./ Ta teab, et seal tuleb koristamas käia ja siis seal revisjoni teha, see on kõik nagu hästi loomulik tema jaoks ./ Need tegevused ei peagi olema niivõrd pedagoogilised ./ kõik need tegevused, kui me just ei ole käinud jalkat mängimas, seal tõesti seda teoloogiat on väga raske sisse tuua ./ aga muidugi ikkagi tuleb see teoloogia seal sisse, et mõnikord värvime mune või ./siis jälle keegi midagi seal räägib ka. Kuna need tegevused enamasti ongi kas kirikus või kiriku õues, siis ikkagi on see ./ õigeusu mõjutused on seal kindlasti sees.(i3N4/II)

Mainitud *õigeusu mõjutustena* toodi välja lisaks ülalnimetatud *teoloogiale* ka moraali jm maailmapildi komponente. Näiteks hinnati kõrgelt kirikus kohatud eeskuju ühisest panustamisest ja teiste aitamisest.

Kõrgelt hinnatud osalemise ja eeskujule lisandub ideaalis ka õpetamine. Õigeusu traditsioonis on õpetamise rollkoguduses preestril ja tema läbiviidav **katehhees** võib võtta erinevaid vorme. Puudust tunti preestrite antavast õpetusest nii lastele kui täiskasvanutele, mis mõlemad mõjutavad otseselt laste usulist kasvatust. Intervjuudes küll kirjeldati preestrite antavat katehheesi, kuid toodi välja selle ebakohasust:

Kogudus tahab ju oma küsimustele vastuseid saada. Ja ta ei taha jah, loenguid saada. Et sa ei pea rääkima ühest ./ mungast või pühakust. Hästi, pikalt ei pea rääkima, vaid inimesed tahavad päris elust näiteid. Hästi paljudel teemadel, näiteks matuste teemadel ./ Need elulised asjad, mis on igapäevased. Või siis kas või seesama ristimised või pihlkäimised, kuidas need käivad.(i0)

Toodud näites tegeles preester küll põhjalikult katehheesiga, kuid paistis lähtuvat rohkem enda pädevusest kui koguduse vajadustest ja intervjuueeritava väitel ei olnud ka staažikamatel koguduseliikmetel elementaarseid teadmisi ei enda osalemiseks ega lastele edasiandmiseks.

Ka traditsioonilistes kogukondades tunti puudust teoreetilisest katehheesist. Kihnus ja Setomaal kogeti sakraalruumi reegleid üsna rangena ning vastavate teadmiste puudumisel kardeti kirikusse minna. Seda nähti ka laste ja noorte vähese kirikuelus osalemise põhjusena. Peale selle kirjeldati lihtsalt liturgia arusaamatust lastele:

Jah, see ongi see probleem, et ei ole ammu olnud sellist head usuõpetust, ei ole neid asju seletatud eriti. Lapsed ei saa aru liturgia olemusest ja põhjustest ja üldse sellest asjast. (i14N4/II)

Kui eelmine näide puudutas eeskätt täiskasvanute katehheesi, siis järgnevas näites kirjeldatakse lastele selgitamise vajalikkust ning keerukust ja mööndakse, et see polegi kõigile jõukohane, nõudes erilist annet ja ettevalmistust:

Tegelikult mulle meeldiks küll, kui oleks keegi, kes vähemalt aeg-ajalt lastele midagi niimoodi lihtsalt selgitaks. Sest mina ise sellega hakkama ei saa ./ Ma olen kuulnud mõnda meie preestrit lapsele asju selgitamas viisil, mis ei jõua lapsele kohale. Nagu näiteks see näide, et mul oli üks laps kaasas ja mul oli vaja selgitada Issandamuutmise kirikus, et mis kast see siin on nüüd. See ((betoonist)) kast on see, kus on püha Platoni säilmed. Ja siis preester ütles, et siin uinub püha Platon. Noh, laps, kes oli teist korda elus kirikus, läks täiesti hüsteeriasse, et teeme lahti, laseme ta välja.. et miks nii, miks te panete ta siia kinni? No et uinumine tähendab ((magamist)). Ühesõnaga, tegelikult hästi raske on nagu lastele ./ Ega ta ei saanudki lõpuks aru, et miks see mees seal kinni on ja mille eest ta suri. „Et ta ei loobunud oma usust” – No see ei ütle lapsele midagi.(i0)

Pädevamas vormis lastele usulise sisu edasiandjana mainiti **pühapäevakooli**, enamasti küll soovi, mitte reaalsusena. Paaril korral mainiti täiskasvanute pühapäevakooli, aga eestikeelne õigeusu pühapäevakool lastele näis olevat haruldus. Intervjuudes leidis teateid vaid igakuistest eestikeelsetest

pühapäevakoolitundidest EAÕK katedraalkirikus, kus käisid lapsed ka teistest kogudustest, sh väljastpoolt Tallinna:

Vanem laps osaleb Tallinnas pühapäevakoolis, käib seal üks kord kuus. Ja sealne tegevus on rohkem nagu mänguline ka. Joonistamine ja kleepimine, sellised asjad.(i0)

Käesoleva töö raamesse ei mahtunud täieliku ülevaate tekitamine eestikeelse pühapäevakooli teenuse kättesaadavusest ja sinne info põhineb intervjuudel ning pistelistel vestlustel erinevate vaimulikega. Ka on see pilt on üsna muutlik, olles näiteks 10 aasta eest palju rikkalikum. Intervjuudes viidati pühapäevakooli toimumisest lähiminevikus mitmes koguduses, kuid intervjuu toimumise ajal seal seda ei pakutud. Järgnevalt nimetab intervjuueeritav koguduse poolt pakutavaid kateheesi vorme, aga nende seas oma lastele sobivat ei leidu:

Isegi pühapäevakooli meil ei ole. Sellepärast, et pühapäevakool, noh kirikus oli ././ üle nädala on venekeelne, siis eestikeelne täiskasvanutele. Jah, aga noortele lastele eestikeelset ei ole. Ja vot niisugusest toetusest on küll suur puudus, et seda on väga-väga, väga-väga olen igatsenud.(i11MN5/III)

Huvitava nüansina võis täheldada igatsust puuduva pühapäevakooli järele eelkõige luterliku minevikuga konvertiitide seas. Ainult õigeusu kogemusega lapsevanemad, kui nad pühapäevakooli mainisid, paigutasid selle ühte ritta teiste paralleeltegevustega kirikus:

No Siimeonis on regulaarselt nüüd see pühapäevakool, paar korda me oleme seal käinud, kui me oleme Tallinnas olnud. Ja noh, Aleksandrites, mitte nüüd nii organiseeritud ja nii tsentraalselt. Aga seal on üks ja teine ema ikka aeg-ajalt võtnud initsiatiivi ja ././ Ja noh, seal on selline laste seltskond. Et no need ei ole küll pedagoogilised tegevused, aga vähemalt mingid ühistegevused, et ikka tullakse kokku, värvitakse mune või mängitakse jalkat või mida iganes. Et sellist ühistegevust on seal küll lastele suunatud.(i3N4/II)

Erinevate paralleelsete ühistegevuste järele tunti laialdasemalt puudust, olgu need siis pühapäevakooli, lastelaagrite, kontsertide vms kujul. Eriti just vanemate laste vanemad pidasid väga oluliseks kokkupuutepunkte teiste koguduste ja laiema ühiskonnaga ja tundsid muret nende puudumise pärast:

Igasugune üritused ././ meil ju ei tohi, mitte mingisuguseid kontsertegi korraldada. ././ Kui ta oleks seotud rohkem selle muu maailmaga või eluga ka, et ta ei oleks nii eraldatud. Et seda sidet nagu ei ole ja võib-olla, kui preester oleks... ühiskondlikult aktiivsem././ Aga meil on väga isoleeritud ja siis tundubki, et on täiesti teistsugune. Nagu jah ././ kinnine.(i0)

Korduvalt mainiti kiriku **lastelaagreid**, kus veedetud aega hinnati laste usulises sotsialisatsioonis väga kõrgelt. MPEÕK kogudusse kuuluv lapsevanem kirjeldab koguduse regulaarseid lastelaagreid ja leiab, et sarnaseid üritusi võiks olla rohkem ja ka kogudusteüleselt:

Et on laagrid ja siis teiste kogudustega suheldakse ja vot sellisest asjast olen ma puudust tundnud. Kuigi ././ meie kiriku preester teeb ka laagreid noortele mis on. Ja meie lapsed on, on ka nendes iga aasta osalenud ja see on selline väga ././ kulla alusel olemine alati seal.(i11MN5/III)

Tsiteeritud lapsevanem avaldas teisel kahetsust, et muidu lasterikkas koguduses ei leidu tema lapsele **eakaaslasi**, mis annab tausta tema soovile kaasata laagritesse ka teiste koguduste lapsi. EAÕK on pikka aega korraldanud ülekirikulisi igasuviseid perelaagreid, mis on leidnud hea vastuvõtu. Osalenud laste vanemad näevad nende kasulikkust ja sooviksid neid veelgi rohkem:

Mul mõlemad lapsed osalesid laagrites. Noh, suvelaagrites. Ja see ongi mõttekas teema, et iga-aastaselt laagrit teha, või võib isegi mitu korda aastas.(i4M5/III)

Ka teised EAÕK lapsevanemad märkisid kiriku perelaagreid ja laste kontakte õigeusklike eakaaslastega. Geograafilise distantssi tõttu pole need kontaktid enamasti igapäevaseks saanud, aga eriti vanematele lastele on suureks abiks teada teiste omasuguste olemasolust ja soovi korral nendega suhelda. Intervjuudes ei esinenud märke, et kirjeldatud EAÕK ja MPEÕK lastele suunatud tegevustes kirikutevaheliselt osaletaks.

Viimaks varustab kirik usklikke hädavajaliku **kirjanduse** jms materjalidega. Selles vallas, erinevalt lastele suunatud tegevustest, ei olnud piir eri kirikute pakutava vahel tuntav. Intervjuudes mainiti nii vanematele suunatud kasvatuslikku kirjandust¹⁵⁵ kui lastele mõeldud väljaandeid. Kiriku välja antud või levitatud usuline kirjandus, sh perioodika ja tutvustavad brošüürid, leidsid tänulikkude kasutust. Näiteks loetleti ühes intervjuus kasutatavana ette järgemööda kõik EAÕK lastele mõeldud väljaanded:

Kalendrid, siis on kirikukeskuse poolt välja antud mängud. Lapsed tegelesid. Preestrite riided oli üks, teine oli paberist kiriku ehitamine. Kolmas oli vist mingi ././ Noa laeva teemaline. Midagi veel oli vist. Siis siis viimane kingitus oli raamat Jeesusest. Nad ikka lugesid ka.(i4M5/III)

Viimasena nimetatud *Lood Jeesusest*¹⁵⁶ oli lapsevanemate seas leidnud sooja vastuvõtu ja seda kiideti mitmes intervjuus. Kahjuks laiemat kasutust leidnud õigeusu lastekirjandus suuresti sellega piirduski. Enamik lapsevanemaid märkis eestikeelse õigeusu lastekirjanduse defitsiiti, mida mõned kompenseerisid

---

¹⁵⁵ nt MAMALAKIS, Philip. 2018. *Üles kasvamine. Idakristluse põhimõtted laste kasvatamisel*. Tallinn, Püha Johannese Kooli Sihtasutus. ; *Püha Porfiriose elu ja õpetused*. 2014. R.-M. Blauhut (tõlk.). Tallinn, EAÕK.

¹⁵⁶ *Lood Jeesusest*. 2019. Tallinn, Eesti pibliselts.

protestantlikku päritolu materjalidega. Kuid puudust ei tundud ainult otsesest usulisest kirjandusest:

Sedalaadi kirjandust, sellest on väga suur puudus ././ isegi need lood, mida lapsele lugeda ette, või anda lugeda. Et ega need ei pea olema kõik otsesõnu Jeesusest rääkivad. Nad ././ veel parem oleks, kui oleks ka niisugune nii-öelda raamatukogu olemas, kust sa saaksid võtta raamatut, ilukirjandust, mis oleks kantud sellest vaimust. Näiteks Venemaal on seda väga palju, aga meil eesti keeles ei ole. Isegi muinasjutte ././, mis kannavad kas kristlikke väärtusi või kristlikku vaimsust ././ neid ma leidsin, noh niimoodi vähekeene. Et vot sellisest kirjandusest, ja muuseas ka filmidest ma tunneks ka ((puudust)).(i11MN5/III)

Ka teises intervjuus kinnitati kristlikku **tausta loova** kirjanduse vajalikkust ja esitati isegi vastav bibliograafia, mis sisaldas suures osas elementaarseid Eestis kättesaadavaid lasteraamatuid ja leidis need olevat sobivad kristliku väärtusruumi tutvustamiseks lastele. Järgnevalt mõned rõhuasetused:

Harry Potter on seeria millega neil päris varakult kokkupuude oli, meie, lapsevanemate arust asendas see väga edukalt tervet portsu kristlikku kirjandust. Keerulised moraalsed valikud läbi eluliste näidete mitte ninnu-nännu või käskude-keelamise. (i6M3/II)

Puudust tunti ka eestikeelsest **õigeusu meediasisust**, mida vanemad erinevates võõrkeeltes üsna palju tarbisid, aga mis keele tõttu ei ole lastele iseseisvalt ligipääsetav.

Et oleks eestikeelseid materjale, selliseid, mida ././ Või kas või inglisekeelseid. Et ma saan aru, et mul on palju lihtsam olla õigeusklik kui mu järeltulevatel põlvedel lihtsalt sellepärast, et mul on kättesaadavad venekeelsed materjalid. (i10N4/III)

Siinjuures pani intervjuueeritav südamele, et öeldut ei võetaks ulja üleskutsena eestikeelsetele vaimulikele. Selles vallas oli juba harjutud maailmatasemel kvaliteediga ja intervjuueeritav leidis, et vähemalt EAÕK vaimulike praeguse taseme juures peaks sisu avalikust levitamisest pigem hoiduma.

Niisiis kirjeldati kiriku toena eelkõige Jumalikku Liturgiat ja erinevaid võimalusi, mida kirik pakub lastele selles osalemiseks. Kõige väärtuslikuma võimalusena nähti laste kaasa teenimist ja kiriku juures paralleelsete eakohaste ajaveetmisvõimaluste tagamist teenistuse ajaks. Enamikes kogudustes sellised võimalused puudusid ning raskustena lisandusid külm kirik ja koguduse tõrjuv suhtumine laste osalemisse.

Lisaks jumalateenistusele kirjeldati laste osalemist kõikvõimalikes koguduse ühistegevustes alates koristamisest ja lõpetades pühapäevakooli ja lastelaagritega. Väljendati vajadust rohkemate paralleelsete tegevuste järgi, mille kaudu loodeti

tekkivat kontakte teiste koguduste ning ühiskonnaga, et lastele eakaaslased ei võõrastaks kirikut.

Lõpuks väljendati rõõmu kiriku välja antud kirjanduse üle ja kurdeti selle vähesust. Puudust leiti olevat nii otsesest usulisest kirjandusest kui ka kristlikku tausta loovast ilukirjandusest. Olulisena toodi välja ka võõrkeelne õigeusklik meedia, mis oli suureks toeks lastevanematele, keele tõttu aga kättesaamatu lastele.

3.4.2. Kristlikud õppe- ja lasteasutused

Arvestades Eesti ilmalikku ühiskonda, on veidi üllatav, et ligi poolte intervjueeritavide lapsed olid käinud kristlikus eralasteaias või -koolis. Samuti väärrib märkimist, et ükski intervjueeritav ei kinnitanud usundiõpetuse olemasolu avalik-õigusliku kooli programmis, kuigi enamasti sai seda intervjuudes küsitud. Enamike uuritud perede lapsed ei olnud ka gümnaasiumiealised, ja nooremas kooliastmes kohtabki koolides religiooniõpetust vähem. Ka võib arvata, et religiooniõpetust pakutakse enam suuremates linnades, kus on olemas ka kristlikud erakoolid ja usuliselt aktiivsemate perede lapsed käivad just sellistes. Kristlikes koolides ja lasteaedades käivad lapsed jagunesid enam-vähem võrdselt õigeusu, katoliku ja luterlike õppeasutuste vahel. Käesolevas töös ei analüüsita kristlike koolide õpisisu, küll aga käsitletakse järgnevalt õigeusklike lapsevanemate arvamusi nende mõjust laste usulisele kasvatusel.

Kõigi kristlike koolide osas oli kogetud laste avatuse soodustamist usuliste teemade suhtes. Kuna kristlus oli vaikesäte ja usuteemasid käsitleti ka õpisisus, olid õpilased altimad iseseisvalt eakaaslastega usuliste küsimuste üle arutlema. Õigeusu koolis käivate laste isa kirjeldas olukorda järgnevalt:

Nende laste jaoks on usu küsimused elu loomulik osa ja nad ei karda nendega tegeleda. Ei teki sellist ebamäärasuse ja tundmatuse tunnet, kui nende teemadega kokku puututakse. (i11MN5/III)

Sealjuures kirjeldati mitmes intervjuus avatust, millega lapsed käsitlesid endast erinevaid veendumusi ka siis, kui need võisid kummalised tunduda. Lapsevanem meenutas, mida poeg oli rääkinud katoliku koolis asetleidnud aruteludest:

Mulle meeldis, pojal oli koolis niimoodi, et nad nagu avatult arutasid neid asju. Et keegi kolmandas klassis avastas, et jumalat ei ole olemas. See võis olla kolmas-neljas midagi. Et siis nad olid, noh, arutanud seda nagu kurioosumit, et vaat, näe, selline vaade. Väga avatult. (i10N4/III)

Mitmetest intervjuudest sain kinnitust, et kristlik kool ei lükka probleemi edasi isoleerides lapsi sekulaarsest ühiskonnast ja sellega suhestumise küsimustest. Nagu mainitud, on erinevus avatuses, millega õpilased neid küsimusi käsitlevad. Järgnevas näites kirjeldatakse ülaltoodud arutelusid õigeusu koolis:

Seista ja mõtestada seda tuleb igal juhul aeg-ajalt. Niimoodi ka oma klassi sees. Kui oma, noh, klassikaaslane ././ väidab täielikult, et see kõik on jama, mida meil siin räägitakse. Et siis mingil hetkel nad peavad selle ikkagi enda seest läbi laskmine mõtestama siis, mis on mis.(i11MN5/III)

Positiivsena toodigi selle juures välja, et kristlikes koolides õppivad lapsed oskavad vastavaid teemasid avatult käsitleda ja nende käigus kujunevad valikud on seetõttu vabamad, kuna kaaslased ei dikteeri nõ „õiget” otsust.

Kui eakaaslaste mõju hinnati valimisesindatud kristlikes koolides avatuks ja toetavaks, siis usuõpetuse osas väljendati kohati rahulolematust. Seejuures ei langenud lapsevanemate hinnangud kokku. Tartu Katoliku kooli puhul kurtis üks lapsevanem õpisisu pealiskaudsust:

Ma tegelikult lootsin sellest enamat, et see oli nagu ükskord nädalas üks tund. Ja minu arust see ei olnud, nagu ././ nad võtsid seal ././ okei mingisuguseid neid piiblilegende ././ noh, mitte eriti asjalik, ütleme niimoodi. Ma ikkagi lootsin, et seal tutvustatakse erinevaid religioone või noh, et mitte ainult siis Piiblit, vaid üldse sellist ././ Noh, natuke sügavamalt seda ka kristlikku elu või midagi sellist.(i5N4/II)

Palusin 6-8 aastat varem samas koolis õppinud lapse emalt selle kriitika kohta arvamust. Vastuseks sain vaid kiidusõnu:

Mulle ei jäänud tegelikult sellist muljet... Mingi usuõpetuse ülesanne oli seal üsna algklassides, et nad joonistavad käe. Käsi. Et mida käsi saab teha. Mäletan, et mulle sümpatiseeriski tegelikult just see ././ selline hästi vaba lähenemine. Küsimus, mida käsi saab teha? Tundub mulle küll nagu usuõpetuse küsimusena ././ Käsi saab hoida relva näiteks. (i10N4/III)

Vahe võis tuleneda ka sellest, et esimesel juhul ei tegelenud lapsevanem ise väga intensiivselt laste usulise sotsialiseerimisega ja võis panna ses osas suuremad lootused kristlikule koolile. Teises näites käidi lapsega iganädalaselt kirikus ja pühapäevakoolis ning palvetati kodus, mistõttu ema võiski oodata kristlikult koolilt tasakaalustuseks üldisemat lähenemist.

Tartu Peetri Luterlik Kool pälvis õigeusklikult lapsevanemalt kriitikat seevastu vastupidises suunas. Intervjueeritav koges kooli usuõpetuses liigset konfessionaalsust ja sellega kaasnevaid vastupidiseid hinnanguid teistele usutunnistustele:

Noh, ma ei ütleks, et seal päriselt tehakse ajupesu, aga noh, esimese-teise-kolmanda klassi õpilastele rääkida reformatsioonist toonis, et ainult luterlik usk on väga õige ja kõik see, mis seal

enne Lutherit, on väga halb.. Ja anda lastele kodutööd, et palun sõnasta, mis sinu meelest on teistes religioonides halb ja luterluses hea...(i0)

Kuna intervjuuerisin vaid õigeusklikke, ei saa siin pakkuda võrdluseks teiseusulise hinnanguid õigeusu koolile. Intervjueritud õigeusklikud väljendasid ootuspäraselt rahulolu Püha Johannese Kooli kristlust puudutava usulise õpisisu osas. Kolme intervjuu materjali põhjal võib väga üldistavalt öelda, et katoliku kooli usuõpetust kogeti konfessiooniülesema ja avaramana võrreldes luterliku kooli omaga, mille konfessionaalset sisu kodus peeti vajalikuks korrigeerida. Olenemata kristliku kooli konfessioonist kirjeldati neis kõigis sobivat üldist õhkkonda ja usuliste teemade loomulikkust õpilaste suhtluses

3.4.3. Sekulaarne ühiskond

Pöörasin intervjuerimisel tähelepanu ka usklikke perede kogemustele laste sekundaarsest sotsialisatsioonist ja ühiskonna rollist lapse usuliste tõekspidamiste kujunemises. Otsest tagakiusu ei maininud keegi ja mitmel puhul leiti, et ühiskond on muutunud usu küsimustes avatumaks. Näiteks võrdleb 8-aastase poja isa oma lapse keskkonda ajaga, mil ta ise kirikuga liitus:

No mingi viisteist aastat tagasi oli jah tuntav ühiskondlik selline nagu.. jah, vastutöö või tõrge või. Nüüd ma laialt ühiskondlikult üldse ei taju seda. Võib-olla sellepärast ka, et ma elan metsas, aga ././ Mõne lähikondlase jah, no selle võõrasisaga ././ Laiemalt ühiskondlikke takistusi pole. Lõvidele ju toiduks ei heideta. Tuleb vaid oma kohta tunnetada. (i7M4/I)

Viimasena mainitud konteksti tajumine on oskus, mida teisedki lapsevanemad hindasid ja lastes juurutasid. Eakaaslaste suhtumine usuasjadesse võis väliselt olla naeruvääristav, kuid usklikel lastel tuleb mõista, et sellega kommunikeeritakse arusaamatust ja ebakindlust, mis ei ole enamasti laste endi valikute tagajärjed. Järgnevas näites peab intervjueritav oma laste sekundaarse sotsialisatsiooni edukuse põhjuseks just laste peenetundelisust usuküsimustes:

Et kui kellelgi teisel on mingisugused teistsugused väärtused ja siis ././ nad võtavad seda kuidagi ././ suhtuvad leebemalt sellesse ././Nad ei lähe nagu seisukohtade eest võitlema, nad ei tunne ennast ka nagu kuidagi, et neid hinnataks, et nende väärtust on nagu selle võrra vähendatud. Vaid nad lasevad teistel olla.(i6M3/II)

Kui üldistes hinnangutes täheldati ühiskonna avatumat suhtumist, siis teise muutusena ühiskonnas toodi välja kasvanud infovälja survet. Leiti, et lapsed peavad iseseisvalt orienteeruma infoväljas, mis veel põlvkond tagasi oli vanemate kontrolli all ja on oma maailmapildi konstrueerimises üsna üksi:

Et praegu ju see noorem põlvkond loob oma identiteedi paljuskki nagu mingi meedia järgi. Et mul ei ole võib-olla aimugi, kus saitidel nad käivad ja mis tegelikult loob selle nende maailmapildi. Et see on nagu paratamatus. Ma võin lihtsalt rääkida sellest nendega. Aga ma ei tea, kui suur osatähtsus mul on, nagu selle kujundajana.(i5N4/II)

Mõnel juhul tajuti ka religioosse maailmapildi ühitamatust sekulaarsete arusaamadega, mis levivad meedias, kooli õpisisus ja inimeste arvamustes. Vastuolu ühiskonnaga tajuti rohkem valdkondades, mis on olulised nii usklikele kui mitteusklikele, näiteks kosmagoonias ja moraaliküsimused. Mõnel juhul tunti vastuolu enda sees ja seetõttu oldi hädas ka nende asjade selgitamisega lastele. Loodusteadusliku taustaga lapsevanem tunnistab:

Mind segab see sihukene... loodusteaduslik taust selle uskliku elu juures. Või et mul on kaks arusaama. ./ Ma ei saa öelda, et need on konfliktis, aga.. Või ikka jah ./ Ütleme, et see teadmine, mis mul on, see räägib ühte ja see, mis ma tunnetuslikult kuidagi võib-olla mõtlen või endale ette kujutan, et see on natuke teine. Et siis on jah see, et nad ei.. neil ei ole sellist päris ühisosa. (i8M3/II)

Oli ka näiteid, kus inimesel olid nii enda jaoks kui lastele selgitamiseks olulised küsimused läbi mõeldud ja vastasseis tekkis teistsuguse maailmapildi esindajatega, kes kasvatasse sekkusid. Järgnevas näites keelab keemikust pereisa laste vanaisal jutlustada tütrele teaduslikus mõttes savijalgadel seisvat Suure Paugu teooriat, kuna soovib vastuolulisi teemasid ise vastavalt lapse arengule mitmekülgsest selgitada:

Vanaisa üritas rääkida, et maailm tekkis Suurest Paugust, aga ütlesin, et.. ((Raputab rusikat, naerame. Palusin žesti selgitada.)) Üritame reguleerida seda ./ ma kipun seletama paljusid asju reaalsus-positivistlikust seisukohast. Ma näen, kust alates religioon ja teadus ühtivad, konstrueerides ühtse maailmapildi. Ma saaks lapsele seletada, et kaasaegne relativistlik termodünaamika postuleerib, et iga materiaalne süsteem on teatud mastaabist suletud, suletud süsteemis aga iga energia üleminek tekitab entroopia kasvu (lapsele arusaadavalt: iga pauk võib midagi hävitada, mitte aga luua). Siit aga, kasutades mulle teadaolevat filosoofilis-füüsikalist aparaati, järeldan ma, et maailm sai loodud väljastpoolt enda materiaalsust. Vanaisa on hea inimene, kuid ta kasvas ja elas ajal, kui usk oli põlu all ./ Üldjuhul räägin ma lastele seda, kuidas asjad tegelikult on, mitte nii, nagu lastele on kombeks rääkida: sealhulgas et õpetaja võib olla ebapädev, et inimesed on seotud ühiskondlike stereotüüpide ja hirmudega, et alkohol (teatud east mõistagi) on Euroopa kultuuri fenomen, et nt marihuaana legaliseerimine on põhjendatud (samuti teatud east) ./ Religiooni puudutavate küsimuste lahkamisel on põhimõte sama. Laps ((10a)) saab hästi aru, usun, et sellistest seletustest on tal tulevikus kasu.(i4M5/III)

Üks intervjuueeritav ei selgitanud täpsemalt kodust lähenemist neile teemadele, kuid möönis, et vastuolu on olemas ja see kujutab endast probleemi laste jaoks:

No mingis faasis on neil kindlasti pudru ja kapsad. Ja neil on ikkagi ka probleem. Et kas ma siis olen ahvist või ma siis ei ole ahvist? (i0)

Mitmed intervjuueeritavad jällegi ei näinud kosmoloogilistel aruteludel üldse suuremat mõtet. Järgnevalt toon 22-aastase poja ema vastuse küsimusele, kas laps koges mingis faasis teaduse ja religiooni konflikti:

Ega mina ei ole tema hinges nii väga sobanud et ./ Ma võin otsida ka hiljem üles, ma hiljuti kuulasin mingit vene pappi¹⁵⁷, kes ütles, et kui inimesel tekitab loomislugu ja evolutsiooni lugu mingit vastuolu, siis ta kas ei ole piisavalt teadusest aru saanud või ei usu piisavalt Jumalat. Et noh, et sealt kindlasti ei pea nagu mingit vastuolu välja rebima, kui just ei taha ju. (i10N4/III)

Toodud näide illustreerib ka varem käsitletud võõrkeelse õigeusu meedia rolli õigeusklike lapsevanemate elus. Ilmselt ei ole küll lihtne tulla mõttele, milles ei saa toetuda mõne vene papi videoloengule ühismeedias, kuid elementaarse kriitikameele puhul leitakse üpris kvaliteetset sisu. Nagu nähtub i4M5/III tsitaadi teisest poolest ja varasemalt kasvatusesmärkide all käsitletust, hindasid vanemad kriitikameele rollilaste orienteerumisel ühiskonnas väga kõrgelt ja püüdsid erinevates kontekstides seda neis juurutada.

3.4.4. Õigeusklike kogukonnad ja usuliste mõjude mitmesuunalisus

Mitmed lapsevanemad avaldasid muret usulise kasvatus ühesuunalisuse osas sekulaarses ühiskonnas. Mitmel juhul oldi oma suhtlusringkonnas ainus õigeusklik ja kardeti, et lapsel võib jääda mulje, et õigeusk on vaid tema vanema(te) veidrus, mis kõigile ülejäänutele arusaamatuks jääb. Kõige sagedamini saadi sellele abi kogudusest, eriti kui seal oli võimalik lastega osaleda mingites lisategevustes, kuid seegi võis jääda liiga ühekülgses. Näiteks leiab intervjuueeritav (kes muuhulgas nimetas usupraktika eeskujuna ka sõnumite vahetamist ristiemaga), et usulisele kasvatusel võiks lisamõõtmel anda **ristivanemad**, võttes endale aktiivsema rolli laste kasvatuses:

Kuna mul perekonnas tõesti rohkem õigeusklikke ei ole siis, siis neist asjadest väga ei räägita ./ Ristivanema roll peaks olema siis oma ristilapsele selle usulise kasvatus andmine muuhulgas ka. Et kuna seda usulist kasvatust ilmselt tegelikult antakse ikkagi suhteliselt vähe, ka kristlikes perekondades, siis see võiks panna nagu eriti suure rolli ristivanematele. Aga mul on tunne, et meie kultuuriruumis on see roll täiesti ära kadunud. ./ Jah vaat selle järgi ma tunnen ka puudust.(i3N4/II)

Ristivanemat usulise kasvatus andjana intervjuudes ma kusagil ei kohanud, see-eest ristivanema sotsiaalse rolli märkimisväärset elujõulisust kinnitati küll. Kihnu osaleja kirjeldas Eestis täiesti omanäolist traditsiooni, kus ühel lapsel on tavapäraselt mitu kuni mitukümmend vaderit, kelle aktiivsus varieerus paarist

¹⁵⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=xS-mL9Yxs-o> , 25. minutil

tähelepanuavaldusest elu jooksul kõikide tähtpäevade meelespidamiseni. Iseäranis huvitavana ilmnes ristilapse-vaderi suhte kahesuunalisus, kuna vaderi elu lõpul saab aktiivse rolli ristilaps:

Ristivanemaks olemine Kihnus on jah suur au ././ kui laps sünnib, eriti esimene laps, ja suur rõõm ja suured pidustused korraldatakse siis ././ Ja siis tavaliselt kutsutakse kõik olulised sugulased ././ tähtsamad sõbrad ja olulised kogukonna liikmed vaderiks. Niimoodi võibki olla, et ongi kolmkümmend ristiema, kolmkümmend ristiisa. Näiteks minu noorim laps jällegi ././ temal oli juba märksa vähem, tal on viis ristiema, viis ristiisa. ././ peavaderid on kõige tähtsamad, kes lähevad kirikuraamatusse kirja, need, kes tegelikult ristimisel hoiavad teda süles ja osalevad seal, teised seisavad kõik ümberringi ././ iga kord, kui on midagi nende elus olulist, nagu kooli lõpetamine ././ tuuakse kingitusi ././ kui sul tulevad pulmad, siis ristivanemad lähevad kõik appi ././ Inimese eluringi lõpul kui sa jääd vanaks ja hakkad valmistuma suremiseks ././ valib välja oma lemmikristipoja, kes on sulle kogu elu kõige südamelähedasem ././ temast saab sinu matustel näiteks ristikandja. See on järgmine suur au. (i14N4/II)

Siinkohal ongi sobilik usulise kasvatuses perevälise toena kirjeldada eestikeelseid **õigeusu kogukondi** erinevates piirkondades ja asulatüüpides, kus pered tundsid õigeusu mõjude mitmesuunalisust. Linnakeskkonna vastavaks näiteks võib intervjuude põhjal tuua Püha Johannese Kooli ja MPEÕK Nõmme Ristija Johannese kogudusega seotud kogukonna (millel, eelkõige kooli kaudu, kirjeldati sidemeid ka teiste Tallinna, sh EAÕK kogudustega). Toon vastava tsitaadi kogukonna liikmelt:

Sõpruskond, sõbrad – perekonnasõbrad ja nende lapsed. Et see on väga-väga suur asi. Et need lähedased inimesed, kelle juures me külas käime, kellega me räägime elust, ././ oleme ikkagi nende inimestega, kes jagavad meie töökspidamisi. Ja nende lapsed ka, nii et nad saavad ././ seal ei ole tarvis mingit ././ ei ole lisapingeid. Või ei ole mingisugust nägude tegemist, või veel vähem mingisugust halvakspeetamist.(i11MN5/III)

Õigeusu keskkonna näiteks maapiirkonnas on kindlasti Setomaa, kus intervjuueeritavide kinnitusele enamik elanikest osalesid vähemalt paar korda aastas jumalateenistustel ning jagasid õigeusuga läbipõimunud rahvausku ja sellega seotud kombeid. Setomaal elav intervjuueeritav kirjeldab mitmesuunalisi õigeusu mõjusid järgnevalt:

Tegelikult ta näeb igal pool neid ././ ikkagi neid pappe, ja ta võtab seda väga loomulikult. ././ Ja siis see, et Setomaal ikkagi, et siin kõige lähem kirik ja seal ta tuttavad ka, kes ta teab, kes ei ole väga kirikuinimesed, aga ikka lähevad ((kirikusse)), setod ju lähevad, suurtel pühadel ja. See ka kuidagi seob laiemat ühiskonnaga. (i7M4/I)

Ka teine Setomaal elav intervjuueeritav kinnitas, et seto õigeusu traditsioon on täiesti toimiv ja vähemalt pool lasteni jõudvast õigeusu sisust pärineb just ümbritsevast keskkonnast. Soodsate mõjudena nimetati rahvausu traditsioone,

kogu kogukonna ühine kirikupühade tähistamine ja seto koduloo õppeaine koolis, kus käsitleti ka õigeusku.

Eripärasena toodi Kihnu puhul välja traditsioonilist rõivastust, mis ühes muu sümboolikaga omab teatavat mõju laste usulises kasvatuses, kuna nad näevad igal sammul pisidetallides religiooside vihjeid. Kihnu ema ei pea isegi sõnades ütleva, et ta läheb kirikusse:

Kihnus on hästi tähtsal kohal ikkagi see kirikuriietus ka. Mu lapsed märkavad seda olenemata sellest, et nad ise kirikus ei käi. Aga nad näevad, kui ma lähen sinna kirikusse, meil peab olema, kiriku kört on eraldi ja... Tavaliselt on seal väga sellised teistsugused ja, põnevad rätikud, mida me kanname, või põlled. Et kindlasti valged sukad. Et lastele sellised detailid, need ei jää neile märkamata. (i14N4/II)

Kirjeldataud rikkalik õigeusu keskkond ei tähenda, et pole kogetud puudujääke selles. Tugevale õigeusu traditsioonile vaatamata tuntakse puudust kiriklikult aktiivsematest lapsevanematest, kuna igapäevapäevaselt pole lastel kirikus eakaaslasti ja sobivate vaderite puudusel on lapsed ristimata:

Oma lapsi tegelikult ma tahaks ka ristida. Pole hetkel pole jõudnud. Või, mitte isegi et pole jõudnud, vaid kuna defitsiit on, siis ei ole võimalik. Ristivanemate defitsiit on. (i8M3/II)

Eraldi nähtusena väärib välja toomist seto identiteedi viljelemine nõ **diasporaas**, kus korraldatakse regulaarseid kultuuriõhtuid, mis etendavad rolli ka laste usulises ja väärtuskasvatuses. Toon siin kirjelduse asjaosaliselt:

Seesama kodu on tegelikult meil ka multifunktsionaalne, et siin toimuvad ka ((kohanimi peidetud)) setode kokkusaamised, kusjuures. Seda nimetatakse ka ühtlasi, peale selle, et ta on minu magamistuba, on ta sellisel juhul Seto Salong. Siis ma viskan oma voodi välja siit ja siis käivad setode kokkutulekud. Ja siis me paneme alati küünlad põlema seal pühasenurgas ja või pühasepoolka peal ja nendel osalevad ka minu lapsed, nendel setode kokkutulekutel. (i12N5/I)

Õigeusu kogukonna juures ei saa mööda ka **kloostri** ja huvitav on, et kloostri osa laste usulises sotsialiseerimises mainiti peredes, kes ka ise teatavas õigeusu kogukonnas elasid. Sealjuures ei olnud side alati geograafiline Ootuspäraselt oli Petseri klooster oluline nii kodu- kui diasporaa setodele. Setomaal elav pereisa kirjeldab sellealaseid vestlusi lastega:

Ma olen nagu rääkinud, et mis asi on Petseri kloostri ja mis see on setode jaoks tähendanud. (i8M3/II)

Ka diasporaas elav seto intervjuueeritav mainis iga-aastast Petseri kloostri külastust lastega ja Petseri kloostriülevahtu koduses pühasenurgas. Kui Petseri klooster on osa seto identiteedist, siis näiteks eelmainitud Nõmme Ristija Johannese koguduse ja Püha Johannese Kooli ümber tekkinud kogukonna

esindaja mainis erinevate kirikute kodukorrast rääkides muuseas regulaarset Kuremäe kloostri külastamist lastega:

Ja pihil käivad ka siis, kui on olnud paastu ajad, või siis, kui on midagi juhtunud. Aga see ei ole nii nagu ././ või näiteks, kui me Pühtitsal käime, siis nad teavad, et seal peab käima alati ja nad võtavadki seda nii, et on erinevad reeglid. Ja see on noh, nende jaoks nagu loomulik. (i9N4/III)

Viimaks tuleb kogukonna ja õigeusu mõjude teemal rääkida ka **usklikust vanaemast**. Üksikute erandite ja variatsioonidega meenutasid peaaegu kõik respondendid oma usklikku vanaema ja paljud seostasid esimesi eredamaid mälestusi kirikuskäigust või palvetamisest just vanaemaga. Paraku oli intervjueeritavide laste vanaemadega seis täpselt vastupidine ja üksikud pered said usulises kasvatuses sealt lisanduvat abi. Kaks respondenti (i9N4/III ja i10N4/III) olid oma laste kasvatamise kõrvalt ka juba ise vanaemaks saanud ja etendasid oma lapselastele uskliku vanaema rolli. Viimane ei muuda tõika, et kogutud materjal kinnitab katkestust intervjueeritavatele eelneva põlvkonna usulises sotsialisatsioonis, millele järgneb jällegi kaks põlvkonda erineval määral usuliselt sotsialiseeritud õigeusklikke. Nii kirjeldavadki respondendid oma vanaema usulist pärandit, mida nad omalastele edasi annavad:

Sest nii nagu mulle minu vanavanaemad õpetasid, neid kombeid edasi andsid, niimoodi ma siis püüan seda ka oma lastele edasi anda. (i12N5/I)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et respondendid viitasid õigeusu mõjude ühesuunalisuse probleemile ja tundsid puudust kogukondlikust toest. Selles osas seati suured ootused ristivanematele, kelle töös nähti puudujääke. Leidis kinnitust traditsioonilise õigeusu kogukonna olemasolu Setomaal, millel nähti olulist mõju laste usulisele sotsialisatsioonile. Seto identiteet ja kogukond mõjutas ka diasporaa setode laste usulist kasvatust. Lisaks etnilisele seto kogukonnale kirjeldati ka linnakoguduse ja õigeusu kooli ümber tekkinud toimivat õigeusu kogukonda. Kõigis neis kogukondades külastati lastega ka mõnda kloostrit, mis ei pruukinud geograafiliselt samasse keskkonda kuuluda.

Intervjueeritavad kirjeldasid eredaid mälestusi oma usklikust vanaemast ja temalt saadud usulistest mõjudest, aga järgmises vanaemade põlvkonnas oli jälgitav usulise sotsialisatsiooni katkestus. Vahelejäädud põlvkonnale vaatamata anti oma vanavanematelt saadud usk oma lastele edasi.

3.4.5. Tulemused ja arutelu

Peatükis oli juttu usulist kasvatust mõjutavatest perekonnavälistest teguritest nagu kiriku pakutav tugi, kristlikud õppeasutused, sekulaarne ühiskond ja usuliste mõjude mitmesuunalisus, mida võimaldasid eelkõige erinevad õigeusu kogukonnad.

Kiriku rolli osas räägiti kõige rohkem Jumalikus Liturgias jm jumalateenistustes osalemisest. See on õigeusu praktikale ja teoloogiale väga omane¹⁵⁸ ja leidnud kinnitust ka varasemates uurimustes. Nii täheldas ka L. Eek 2014. aastal läbiviidud uurimuses *Õigeusu kese eestikeelse õigeuskliku silmis: ühe kvalitatiivse uuringu tulemused*¹⁵⁹ õigeusklike suurt poolehoidu ühise osalemise vastu jumalateenistusel. Kõik respondendid kirjeldasid lastega jumalateenistustel osalemise kogemusi ja hindasid kõrgeks nende rolli laste usulises sotsialisatsioonis. Jumalateenistustel käidi oma usku praktiseerimas ja laste kaasamine sellesse tulenes enda usulistest veendumustest, mida lastele edasi anda sooviti. Lapse edukas osalemine eeldas koguduselt alati mingite eritingimuste tagamist, kuna täiskasvanute viisil nad selleks võimelised ei ole. Üldiselt joonistus lapse osalemises välja 3 stiili, mille rakendumine sõltus laste rohkusest ja koguduse valmisolekust investeerida materiaalselt või teha järeleandmisi täiskasvanute usulise ja esteetilise elamuse arvelt:

1) Lapsed osalesid sarnaselt täiskasvanutele ja täiskasvanud koguduseliikmete osaks jäi nende korrarikkumiste väljakannatamine ja hurjutamine. Sellistes kogudustes oli laste osalemine pigem erand ja seda mitte soovijate puuduse tõttu. Lapsed said osa salasustest kui nad teenistuse lõpuni vastu pidasid. Selline lähenemine ei eeldanud koguduselt kulutusi, mõnel puhul ei köetud isegi kirikut.

2) Lastele pakuti võimalusi kaasa teenida ja hankida sealt eduelamust. Täiskasvanud pidid kohati leppima laste tasemel esteetika ja sooritusega ning välja kannatama laste korrarikkumised. Lapsed omandasid kirikuga seotud turvalisi kogemusi ja eduelamusi, said osa salasustest ning hankisid

---

¹⁵⁸ STEFANUS, metropoliit. Inimene on liturgiline olend - <https://www.eoc.ee/uncategorized/inimene-on-liturgiline-olend/> - 10.05.2020.

¹⁵⁹ EEK, L., 2015. *Õigeusu kese eestikeelse õigeuskliku silmis: ühe kvalitatiivse uuringu tulemused. Mäetagused. Hüperajakiri*, (60), lk 116.

fragmentaarseid teadmisi usu sisust. Kogudus pidi materiaalse poole pealt tagama soojad ruumid.

3) Lastele võimaldati jumalateenistuse ajaks paralleelseid ajaveetmisvõimalusi, jättes neile võimaluse osaleda jumalateenistusel selle tähtsamatel hetkedel ja millal iganes lapsed tundsid endas soovi ja võimet osaleda jumalateenistuses täiskasvanute tasemel. Lapsi valmistati ette kaasa teenimiseks, kuid kvaliteedis allahindlust ei tehtud ja reaalselt kaasa teenida said vaid väga pühendunud lapsed. Lapsed omandasid kirikuga seotud turvalisi kogemusi ja said osa salasustest. Kogudused tegid märkimisväärseid kulutusi turvalise hoovi, mänguväljaku ja abiruumide näol.

Kui esimene variant kirjeldab vaid lahendamata probleeme ega vääri suuremat süvenemist, siis teise ja kolmanda näol on tegemist erinevate valikutega laste kaasamises. Teises variandis on prioriteediks laste sisuline ja tagasisidestatud osalemine. Tegemist on justkui lastesõbraliku säästuvariandiga, mis ei nõua suuri investeeringuid, kuid on isikliku sideme tõttu teiste osalejatega äärmiselt tõhus usulise sotsialisatsiooni viis. Seda võiks kirjeldada kui kollektiivset varianti armastavast lapsevanemast, kes teeb kõike koos oma lapsega. Sellist lähenemist võib olla keeruline ette kujutada väga suure hulga lastega¹⁶⁰. Kolmandas variandis läksid vanemate ja laste teed kiriku uksele lahku, kuid üksteisel hoiti silma peal. Tol juhul oli laste suhtes prioriteediks nende hoidmine kiriku keskkonnas ja osasaamine vähemalt armulauast. Sotsialiseerimisel panustati maksimaalselt õigeusklike eakaaslaste kontaktile, mis võib samuti olla väga mõjuv usulise sotsialisatsiooni meetod. Usulist sisu edastati täiendavalt väljaspool jumalateenistust. See lähenemine eeldab kriitilist hulka lapsi, et nad ise ennast lõbustada suudaksid ja sobivaid kaaslasi leiaksid. Nii teise kui kolmanda stiiliga kaasnesid paralleelsed tegevused kiriku keskkonnas.

Paralleelsed tegevused andsid oma panustamise ja eduelamuse võimaluse ka neile lastele, kes jumalateenistuses kaasa ei teeninud. Teiselt poolt andsid need võimaluse suhelda kiriku kontekstis õigeusklike eakaaslastega (ja

---

¹⁶⁰ Samas olen ise näinud Tapiola Alaska Hermani kirikus, kuidas pühapäeval liturgial osales sissekäigul küünlakandjatena ligi kümme last, kõigile olid varutud patareitoitel elektriküünlad. Lapsed mängisid teenistuse ajal kiriku põrandal ja ootasid õhinaga oma etteastet.

täiskasvanutega) lastel, kes teenistuse ajal olid osalemisega hõivatud. Igal juhul suurendasid sellised tegevused vanemate hinnangul kogukonnatunnet.

Nii EAÕK kui MPEÕK koguduste võimekus lastele eestikeelset usuõpetust pakkuda oli uurimuse läbiviimise ajal äärmiselt kasin, realiseerudes regulaarse pühapäevakoolina vaid ühes kirjeldatud koguduses. Täpselt kaks korda rohkem esines teateid regulaarsete täiskasvanute kateheesi tundide kohta, mida ka H. Kooviste 2011. aastal EAÕK preestrite seas läbi viidud uurimuses peeti otstarbekaimaks usuõpetuse vormiks kehtivates oludes¹⁶¹. Kinnitust leidis 2016. aastal suures osas vaimulike seas läbi viidud L. Eeki uurimuse tulemus, et eestikeelse õigeusu vähene katehees toimub eelkõige lühikeste jutluste kaudu jumalateenistustel ning ristitavate ettevalmistamisel¹⁶². Teoreetilise usuõpetusega tegeleti kristlikes koolides ja erineval määral kodudes, kuid väga harva kirikutes. Regulaarset eestikeelset laste pühapäevakooli kirjeldati vaid ühes koguduses ja sedagi vaid kord kuus. Sarnaselt Kotsonise töö tulemustega¹⁶³ oodati preestritelt otsest suhtlemist lastega, kuid kirjeldati ka selliste vestluste ebaõnnestumist. Üks intervjuueritav pidas EAÕK vaimulike taset niivõrd madalaks, et lootis pigem nende tagasihoidlikkuse peale.

Kuna usuõpetusega pidi tegelema kodus, ilmnnes terav puudus õigeusu usuõpetuslike materjalide järele. Iseäranis igatseti midagi sellist, mida oleks võimalik pakkuda lastele iseseisvaks tegelemiseks, kuna valdav osa kättesaadavast materjalist eeldas täiskasvanu vahendamist. Kui perioodika välja arvata, kasutati EAÕK ja MPEÕKi kogudustes tänulikult mõlema välja antud kirjandust. Kahe õigeusu kiriku lastele suunatud tegevustes sellisele riskasutusele ei viidatud.

Ligi poolte valimisse sattunud perede lapsed käisid või olid käinud kristlikus koolis või lasteaias, mis on tingitud valimi kallutatusest aktiivsemate õigeusklike poole. Nagu kirjeldasin statistilises osas, käib kristlikes koolides kaduvväike osa eestikeelsetest õigeusklikest. Tallinnas nimetati Püha Johannese Kooli ja

---

¹⁶¹ KOOVISTE, H. 2011. *Nüüdisaja usuõpetustöö EAÕK kogudustes*. Tallinn, EELK Usuteaduse Instituut, magistr töö, 28.

¹⁶² EEK, L. 2016. Eestikeelne usuõpetus (katehees) õigeusu kirikus. – *Mäetagused*, 64, lk 115–134, lk 129.

¹⁶³ KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper, lk 128.

Vanalinna Hariduskolleeegiumi, Tartus Katoliku Hariduskeskust ja Tartu Luterlikku Peetri Kooli koos lasteaiaga. Õigeusu kooli sobivuses õigeusklikele ei ole intervjuude põhjal võimalik kahelda. Katoliku kooli osas viidati sealsele laiapõhjalisele ja konfessiooniülesele lähenemisele, millele anti erinevaid hinnanguid, Peetri kooli puhul olid õigeusklikud kogenud nendega mitteametavast konfessionaalsust. Selles väites kajastuvad vaid paari inimese kogemused ja ei taotleta objektiivsust. Võimalik, et katoliku kool pretendeerib juba katoliiklaste vähesuse tõttu rohkem konfessiooniülesusele, samas kui värske luterlik kool naudib võimalust, et saab lõpuks ometi rohketele soovijatele pakkuda luterlikku keskkonda. Kõigis kristlikes koolides kogeti eakaaslaste avatud suhtumist usulistesse küsimustesse ja arvamuste paljususse. Vanemate väitel arutlesid õpilased eamugavate teemade üle rohkem ja avatumalt kui ilmalikus koolis. Ei kogetud isoleerimist sekulaarsest ühiskonnast ega mingite teemade vältimist. Kristlike koolide lapsed kohtusid avalik-õiguslike koolide lastega rohkem huviringides ja ka seal ei kogetud kontrasti. Kristlike koolide laste sekundaarne sotsialisatsioon väärib kindlasti Eesti kontekstis põhjalikumalt ja konfessiooniülest uurimist ja võrdlemist tavakoolides õppivate usklikte lastega. Religiooniõpetuse eri vormide mõju osas on seda teemat puudutatud ka eelpool viidatud O. Schihalejevi doktoritöös¹⁶⁴ kuid uuring kristliku kooli laiema õhkkonna mõjust eri konfessioonide lastele võiks olla äärmiselt huvitav.

Sekulaarse ühiskonnaga suhestumist ja laste sekundaarset sotsialisatsiooni uurisin ka tavakoolides käivate laste puhul. Kinnitust leidis, et sekulaarses koolis on usuga seonduv veidi põranda all, kuna lapsed ei oska nendesse teemadesse suhtuda. Kui kellegi usulised veendumused artlusele tulevad, peavad usklikte perede lapsed olema need targemad, kes oma seisukohtadest taganemata järele annavad, kuna neil on paremad oskused nende teemade käsitlemiseks.

Teaduse ja religiooni suhteid nähti erinevalt ja need erinevused omasid teatavat rolli ka laste usulises kasvatuses. Teema jäi väheoluliseks, kerkides intervjuudes sekundaarsest sotsialisatsioonist rääkides. Oli lapsevanemaid, kes ei näinud vastuolu, mõni leppis vastuoluga ja tunnistas kahte ühitamatut maailmapilti, mõni

---

¹⁶⁴ SCHIHALEJEV, O. 2009. *Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö, 186 – 189.

konstrueeris neist *teaduslik-filosoofilise aparaadi* abil ühtse pildi. Kohtasin ka veidi krüptilist vastust, mis möönis laste segadust neil teemadel, aga ei võimaldanud lähemaid selgitusi. Igal juhul leiti, et kriitikameel on tänapäeva lastele eriti oluline oskus, kuna nad peavad juba varakult ise tsenseerimata infoväljas orienteeruma.

Lapse usulises sotsialisatsioonis tundsid respondendid puudust õigeusu mõjude mitmesuunalisusest. Õigeusk on küll 2011. aasta rahvaloenduse andmetel usuliikumistest levinuim Eestis, kuid paigutub siiski koos teiste usklikega vähemuste hulka¹⁶⁵ ülimalt sekulariseerunud ühiskonnas. Vähemuste usulist kasvatust on mitmel pool uuritud ja põhilised kitsaskohad on kõikjal sarnased. Näiteks kurtsid lapsevanemad P. Metso Soome õigeusklike seas läbiviidud usulise kasvatuse uurimuses erimeelsusi mitteõigeusklike sugulastega ja õigeusklike eakaaslaste puudust ning laste üksindust seoses oma erilise maailmavaatega¹⁶⁶. Need probleemid ilmneseid ka käesolevas uurimuses ja sageli jõudis õigeusk lapseni vaid ühe või kahe vanema kaudu. Leiti, et leevendust võiks pakkuda toimiv ristivanemate institutsioon, kuid see on jäänud unistuseks.

Usulisse sotsialisatsiooni lisasid mitmesuunalisust erinevad eestikeelse¹⁶⁷ õigeusu kogukonnad, millistest terviklikumaid kirjeldati Tallinnas (Nõmme Ristija Johannese koguduse ja Püha Johannese Kooliga seotud kogukond¹⁶⁸), Setomaal ja Kihnus. Esimene oli praegusel kujul uusnähtus, viimased kaks aga traditsioonilised õigeusu piirkonnad, kus õigeusk on seotud ka etnilise identiteediga. Muidugi kujutab iga kogudus endast rohkem või vähem terviklikku kogukonda, kuid siin pean ma silmas eelkõige selliseid, kus õigeusu mõjud ümbritsevad lapsi ka väljaspool kodu ja kirikut. Seega kogudus koos õigeusu erakooliga moodustab juba usulise sotsialisatsiooni mõttes õigeusu kogukonna.

---

¹⁶⁵ Statistikaamet. Rahva ja eluruumide loendus – Rahva ja eluruumide loendus 2011 – Rahvastiku demograafilised ja etno-kultuurilised näitajad http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/07Rahvastiku_demograafilised_ja_etno_kultuurilised_naitajad/09Usk/09Usk.asp – 9.05.2020.

¹⁶⁶ METSO, P. 2018 „Raising a Christian or an Orthodox Christian?” *New international studies on religions and dialogue in education*. Martin Ubani (toim.). Münster; New York, Waxmann, lk 24, 26.

¹⁶⁷ Siinkohal vabandan, nende ees, kes pole nõus seto keele paigutamisega eesti keele dialektiks. Mul puudub pädevus ja võimalus seda antud kontekstis hinnata.

¹⁶⁸ vrd SCHVAK, T. 2015. Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni. – *Mitut usku eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi*. L. Eek (toim.). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 82.

Kirjeldatud õigeusklikes kogukondades kogesid lapsed vanemate hinnangul õigeusu mõjusid kaaslaste, kogukonna ürituste, kiriku ühiskondlikult aktiivse rolli jm osas ja nende sekundaarne sotsialisatsioon ladusam. Usulises sotsialisatsioonis kirjeldati aktiivset rolli isegi rahvariiete jm traditsioonilise atribuutika kasutamisel. Viimast täheldati ka J. Scourfield'i jt töös *Religious Nurture in a European Context* Euroopa muslimite usulises sotsialisatsioonis, kus leiti, et regulaarsed „välised” või kehalised praktikad, sh usulist tähendust omav riietus, ehitavad üles usulisi ja moraalseid kvaliteete¹⁶⁹. aga puudujääkidele viidati sealgi. Kuigi Setomaal oli õigeusu identiteet normaalsus, ei leidunud iganädalastel jumalateenistustel respondendi lastele eakaaslasi ja puudus oli ka usuliselt aktiivsematest täiskasvanutest, keda ristivanemaks paluda.

Usuliste mõjude mitmesuunalisusest ja oma usulise kasvatuses mälestustest rääkides mainiti enamikes intervjuudes ka usklikku vanaema, kes paljudele lapsevanematele oli saanud suurimaks usulise kasvatuses eeskujuks. Uskliku vanaema fenomeni on kirjeldatud mitmetes uuringutes, kusjuures ühes hiljutisemas täheldab L. Kilemit selle nähtuse puudumist noorema põlvkonna mälestustes¹⁷⁰. Lisaks postsovetlikule usuliselt sotsialiseerimata vanaemade kontekstile on vähemalt USA-s tulenevalt lähiajaloost ja ühiskondlikest arengutest täheldatud vanavanemate rolli vähenemist laste sotsialisatsioonis üldiselt¹⁷¹. Käesoleva uurimuse andmed kinnitavad seda tendentsi, kuid vihjavad veel ühele. Vaid üksikutel respondentidel puudus uskliku vanaema kogemus ning täpselt sama vähestel oli olemas usklik ema või isa lapsepõlves. Käesoleva töö andmetes aga ilmub usklik vanaema intervjuueeritava isikus jälle välja ja osaleb vägagi aktiivselt lastelaste usulises sotsialisatsioonis. Selline areng on seni toimunud küll vaid kahe intervjuueeritava puhul ja eraldi nähtusena polegi märkimisväärne, kuid võib pidada tõenäoliseks, et valdav enamus käesoleva töö intervjuueeritavatest (või üldse usklikest) võtavad endale lastelaste sündides mingil määral uskliku

---

¹⁶⁹ SCOURFIELD, J., GILLIAT-RAY, S., KHAN, A., OTRI, S. 2013. *Religious Nurture in a European Context - Muslim Childhood*. - 1st ed. Oxford, Oxford University Press, lk 16.

¹⁷⁰ KILEMIT, L. 2020. *Kristlike kogudustega liitumiste põhjustest*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö, lk 100,159.

¹⁷¹ BENGTON, V. L., SILVERSTEIN, M. 2018. How grandparents influence the religiosity of their grandchildren: a mixed-methods study of three-generation families in the United States. *Grandparenting practices around the world: Reshaping family*. Virpi Timonen (toim.). Bristol, Policy press, lk 211.

vanavanema rolli. Ühiskonna terviku kohta siit kuigipalju järeldada ei saa, küll aga võib oodata teatavat uskliku vanaema *comebacki* usklikes peredes.

Kokkuvõte

Käesolevas töös uurisin eestikeelsete õigeusklike lapsevanemate kogemusi ja hoiakuid seoses oma laste usulise kasvatusena. Eesmärk oli kaardistada käesoleva aja väljakutsed ja võimalused laste usuliseks sotsialiseerimiseks ja välja selgitada, millist usulist kasvatust õigeusklikud lapsevanemad peavad kohaseks praegusel ajal oma lastele anda. Ühiskond on viimasel ajal läbi teinud kiireid muutusi ning senised lähenemised usulises kasvatuses ei pruugi enam kohased olla.

Intervjueeritud lapsevanemad kirjeldasid usulise kasvatusena põhilise ja kõige laiemana eesmärgina lapsele vaimuliku dimensiooniga kasvukeskkonna tagamist. Tajuti, et usulises keskkonnas kasvamise kogemus on midagi kallist ja asendamatu, mida ainult vanemad saavad lastele anda. Detaile nähti erinevalt – kes oli avatud teistele religioonidele, kes soovis maksimaalset edenemist õigeusku, kes tähtsustas laiemat või kitsamat moraalityraditsiooni – kuid üldiselt teadvustati vanemate rolli piire ja prooviti laps varustada kõige vajaliku iseseisvate maailmavaatelist otsuste langetamiseks.

Ootuspäraselt ja kooskõlas valdava enamusega vastavasisulistest uurimustest nii Eestis kui välismaal peeti kõige tõhusamaks ja kättesaadavamaks usulise kasvatusena viisiks eeskuj ja ühist osalemist usuelus. Jumalikus Liturgias osalemist nimetati nii eesmärkide, kasvatuspõhimõtete, usupraktikate kui perevõlase toe vaatenurgast, mis on heas kooskõlas õigeusu erinevate ajastute autoriteetsete õpetajate rõhuasetustega. Lapsega harrastatavatest usupraktikatest nimetati veel kodust palvetamist, ikoonide austamist, usulise kirjanduse lugemist ja arutelusid usulistel teemadel. Lastega räägiti eelkõige igapäevaelus kerkivatel teemadel ja usulise sisu osakaal oli vastavuses usulise komponendi esinemisega perede igapäevaelus. Paljud osalejad tunnistasid enda katehheesi puudulikkust ja mõõnsid samas laste kasvatamise arendavat mõju nende endi usuastele teadmiste ja sügavamale mõistmisele.

Osalejate kirjelduste kohaselt olid lapsed enamasti avatud vanemate usuelus osalemisele, kuid nad ei olnud võimelised seda tegema täiskasvanute viisil. Lastesuhtumine vanemate usku ja selle omaks pidamine sõltus suuresti sellest, mil määral ühise osalemise käigus suudeti nende vajadustele vastata. Lapsed vajasisid

jumalateenistustel osaledes järeleandmisi, välist motiveerimist ja võimalust jõukohasel viisil panustada jumalateenistusse, sealjuures viimast peeti usulise sotsialiseerimise osas eriti mõjuvaks.

Kuigi lapsevanemad täheldasid ühiskonna suuremat avatust religiooni suhtes võrreldes oma lapsepõlvega, nähti usuliste teemade käsitlemise oskuste puudumist ühiskonnas. Seetõttu lapsed pigem vältisid usuliste teemade puudutamist mitteusklike eakaaslastega. Suuremat avatust selles vallas kogeti kristlikes koolides, kus vanemate hinnangul olenemata laste usulistest veendumustest või taustast käsitleti usulisi erinevusi huviga ja avatult. Religioosse mõtlemise oskuste puudulikkust tunnistasid endal ka mõned täiskasvanueas kirikuga liitunud lapsevanemad, kellel puudusid usulise sotsialisatsiooni kogemused oma lapsepõlvest.

Kirikult ootasid uurimuses osalenud lapsevanemad paremaid tingimusi laste osalemiseks jumalateenistustel ning asjakohast katehheesi nii lastele kui täiskasvanutele, sealjuures viimase tähtsust nähti laste usulise kasvatus kontekstis. Kirjeldati ka preestrite ebaõnnestunud sooritusi nii täiskasvanute kui laste katehheesis. Teravat puudust tunti lastele sobivast õigeusu kirjandusest, eriti sellisest, mis sobiks lapsele iseseisvaks lugemiseks. Eraldi toodi välja ka kiriku kontekstis erinevate paralleelsete ühistegevuste positiivset rolli laste usulises sotsialiseerimises. Kuna õigeusu mõjude puudujääke tajuti sekundaarses sotsialisatsioonis, kaasati lapsed õigeusu mõjude mitmekesistamiseks kiriku keskkonnas igal võimalusel alates kiriku koristamisest ja pühadeks ehtimisest kuni koguduse jalgpallimatšideni. Tänutundega nimetati ka koguduste või kiriku korraldatud lastelaagreid, kus lapsed said kinnitust õigeusklike eakaaslaste olemasolust, mida enamasti igapäevaelus ei kogetud. Eranditena kirjeldati ka õigeusu kogukondi, kus sekundaarne sotsialisatsioon kulges ladusamalt, kuid puudujääke nähti sealgi.

Üldiselt kujunes osalejate profiilidest põlvkondade muster + - + +, kus vanaema oli usklik, oma vanemad mitte, ennast peeti jälle usklikuks ja ka lastele püüti oma usku edasi anda. Usulise sotsialisatsiooni madalaim punkt paigutati oma vanemate noorusaega. Kuna intervjuueeritud lapsevanemate vähesed usulised

kogemused lapsepõlvest olid enamasti saadud üksikkogemustena vanaemalt, ei osatud toonase kasvatuse seoseid tänapäevase kontekstiga hinnata.

Kasutatud kirjandus

- ALEKSIUS II. 2009. *Õigeusk Eestimaal*. Tallinn, Revelex.
- ALUMÄE, T., TILK O., ASADULLAH. 2018. Advanced Rich Transcription System for Estonian Speech. *Volume 307: Human Language Technologies – The Baltic Perspective*
- ANDREE, T. 1983. *Gelovig Word Je Niet Vanzelf. Godsdiensstige opvoeding van rooms katholieke jongeren tussen 12 en 20 jaar*. Njemgen, Dekker & Van de Vegt.
- BASILEIOS Suur. *Meie püha isa Basileios Suure manitsuskõne noortele, kuidas nad võiksid saada kasupaganlikest teadustest*. K. Kasemaa. (tõlk.). *Looming* 1995/7, lk 979 – 989.
- BENGTSON, V. L., PUTNEY, N. M., HARRIS S. 2013. *Families and Faith: How Religion Is Passed Down across Generations*. New York: Oxford University Press, 2013.
- BENGTSON, V. L., SILVERSTEIN, M. 2018. How grandparents influence the religiosity of their grandchildren: a mixed-methods study of three-generation families in the United States. *Grandparenting practices around the world: Reshaping family*. Virpi Timonen (toim.). Bristol, Policy press.
- BOOJAMRA, J. L. 1981. Socialization as a Historical Model for Christian Integration - *St Vladimir's Theological Quarterly* 25 (4), lk 219 – 237.
- CARLIN, A., KIM, Y. 2019. Teaching Qualitative Research: Versions of Grounded Theory – *The Grounded Theory Review* 18 (1). University of Macau.
- CHARMAZ, K. 2005. Grounded Theory in the 21st Century: Applications for the Advancing Social Justice Studies – *The SAGE handbook of Qualitative research*. – 3rd ed. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (toim.). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 507 – 536.
- CHRISTIANS, C. G. 2005. Ethics and politics in qualitative research. – *The SAGE handbook of Qualitative research*. – 3rd ed. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (toim.). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 139 – 164.

CHRYSTOSTOM, J. 1951 *An Address on Vainglory and the Right Way for Parents to Bring Up Their Children*. Translated by M. L. W. Laistner (tõlk.). – *Christianity and Pagan Culture in the Later Roman Empire*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

EEK, L., 2015. Õigeusu kese eestikeelse õigeuskliku silmis: ühe kvalitatiivse uuringu tulemused. – *Mäetagused. Hüperajakiri*, (60), lk 95 – 126.

EEK, L. 2016. Eestikeelne usuõpetus (katehees) õigeusu kirikus. – *Mäetagused*, 64, lk 115 – 134.

EEK, L. 2016. Õigeusu kiriku fülogeneesist. – *Akadeemia*, 5, 764 – 787.

EEK, L. 2017. *Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike kateheesist ja uskumustest*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö

HARDING, J. 2013. *Qualitative data analysis from start to finish*. Los Angeles, SAGE.

HART, T. 2006. Spiritual Experiences and Capacities of Children and Youth. *The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence*. E. C. Roehlkepartain, P. E. King, L. Wagener, P. L. Benson, (toim). SAGE Publications, Thousand Oaks, lk 163 – 178.

KALKUN, A. 2015. Setode elav õigeusk. Eelarvamused ja pärimus. – *Mitut usku eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi*. L. Eek (toim.). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 193 – 223.

KILEMIT, L. 2020. *Kristlike kogudustega liitumiste põhjustest*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö.

Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana? E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu.

LANIER, J. 2019. *Kümme põhjust, miks otsekohe kustutada kõik oma sotsiaalmeedia kontod*. Tallinn, Hea Lugu.

LIIMAN, R., TUIISK, T. 2012. Eestimaalaste arusaamad usu- ja moraaliküsimustes. – *Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti*

elanikkonna vaimulaadist. E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, lk 113 – 142.

Lood Jeesusest. 2019. Tallinn, Eesti pibliselts.

MAGDALEENA, õde. 2004. *Mõtisklusi lastest õigeusu kirikus*. Tallinn, Püha Issidori õigeusu kirjastusselts.

MAGDALEN, sr. 2004. *Conversations with Children. Communicating our Faith*. Essex, Patriarchal Stavropegic Monastery of St John the Baptist.

MAMALAKIS, Philip. 2018. *Üles kasvamine. Idakristluse põhimõtted laste kasvatamisel*. Tallinn, Püha Johannese Kooli Sihtasutus.

METSO, P. 2018 *Raising a Christian or an Orthodox Christian? – New international studies on religions and dialogue in education*. Martin Ubani (toim.). Münster; New York, Waxmann.

METSO, P. 2019. Making minority faith (in) visible through religious education: parents' experiences of the identification of their children's Orthodox identity in Finnish public schools. – *Journal of Religious Education*, 67 (1), lk 61 - 76.

Mõtisklusi haridusest õigeusu valgel. 2014. koost. Irina Pärt. Tallinn, Püha Johannese Kooli Sihtasutus.

Õige-ussu kirriku Pühha Tallituste Ramat. 1884. Rija linnas. Trükkitud Mülleri trükki kojas, lk 187 jj.

PASCAL, B. 2002. *Pensées*. W. F. Trotter (Translator). Michigan, Grand Rapids, lk 65 (lõik 425).

Piiblitööd. koost. B. Arapovitš, V. Mattelmäki. Stockholm, Piiblitõlke Instituut, 1992.

Püha Porfiriose elu ja õpetused. 2014. R.-M. Blauhut (tõlk.). Tallinn, EAÕK.

Pühäsenulgad – Icons and sacral art in Seto homes. 2019. koost., tekstid: T. Puustusmaa. Tallinn, Printon.

REITSMA, J. 2007. *Religiosity and solidarity: Dimensions and relationships disentangled and tested*. Nijmegen, Radboud University, lk 36.

- ROOF, W. C. 2009. Generations and Religion – *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. P. B. Clarke (toim.). Oxford Handbooks Online.
- RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2012. *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data* - 3rd ed. Washington DC, SAGE publications.
- SCHIIHALEJEV, O. 2009. *Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, doktoritöö.
- SCHIIHALEJEV, O. 2012. Noorte eestimaalaste hoiakud religiooni suhtes. – *Astula rahva hulka : artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist*. E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, lk 230-248.
- SCHIIHALEJEV, O. 2015. Shifting borders in Religious Education in Estonia. – *Crossings and Crosses: Borders, Educations, and Religions in Northern Europe*. J. Berglund, T. Lundén, P. Strandbrink (toim.). Berlin, De Gruyter, lk 85–104.
- SCHIIHALEJEV, O., KUUSISTO, A., VIKDAHL, L., Kallioniemi, a. 2019. Religion and children's perceptions of bullying in multicultural schools in Estonia, Finland and Sweden. – *Journal of Beliefs & Values*, lk 1 - 14.
- SCHIIHALEJEV, O., RINGVEE, R. 2017. Silent Religious Minorities in Schools in Estonia. – *Religion, Education and Human Rights. Theoretical and Empirical Perspectives*. A. Sjöborg, H.-G. Ziebertz (toim.). Springer International Publishing, lk 63-76.
- SCHMITH, C. 2004. The analysis of semi-structured interviews. – *A companion to qualitative research* U. Flick, E. von Kardoff, I. Steinke (toim.). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 253 – 255.
- SCHVAK, T. 2015. Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni. – *Mitut usku eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi*. L. Eek (toim.). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 40 – 86.
- SMITH, C.; DENTON, M. L. 2005. *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*. New York: Oxford University Press, 2005.

- SCOURFIELD, J., GILLIAT-RAY, S., KHAN, A., OTRI, S. 2013. Religious Nurture in a European Context – *Muslim Childhood*. - 1st ed. Oxford, Oxford University Press.
- SOBLE, A. 1978. Deception in Social Science Research: Is Informed Consent Possible? – *The Hastings Center Report* Vol. 8 (5), lk 40 – 46.
- SOOM, K., JÕKS, E. 2016. Eestimaa ristiuse süda – kristlaste analüüs EEU 2015 põhjal. – *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, lk 69 – 88.
- SOPHRONY, archimandrite 1977. *His Life is Mine*. New York, Crestwood, St Vladimir's Seminary Press.
- SÕTŠOV, A. 2004. *Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastail 1945–1953*. Tartu, Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli kirjastus, magistratöö.
- TARASAR, J. 1981. The Orthodox Experience – *A Faithful Church: Issues in the History of Catechesis*. ed. J. H. Westerhoff, O. C. Edwards jr. Wilton, Morehouse-Barlow, lk 236 – 260.
- Teenistusraamat. 2014. Tallinn, Eesti Apostlik-Õigeusu kirik.
- TELPT, E. 2016. Kokkuvõtte uuringu „Elust, usust ja usuelust” tulemustest. – *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* E. Jõks (toim.). Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, lk 69 – 88.
- THEOPHAN, the recluse. 1989. *Raising Them Right: A Saint's Advice on Raising Children*. California, Conciliar Press.
- VERMA, S., Sta. MARIA, M. 2006. The changing global context of adolescent spirituality. – *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*. E. C Roehlkepartain, P. E. King, L. Wagener, P. L. Benson (toim). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 124 – 135.
- VERMEER, P. 2014. Religion and family life: an overview of current research and suggestions for future research. – *Religions*, 5(2), lk 402 – 421.
- VRAME, A. 2009. An Overview of Orthodox Christian Religious Education. – *International Handbook of the Religious, Moral, and Spiritual Dimensions in*

Education. M. de Souza, K. Engebretson, G. Durka, R. Jackson, A. McGrady (toim.). Springer, Dordrecht, lk 277 – 292.

ШМЕМАН, А. 2018. *Литургия и жизнь: христианское образование через литургический опыт*. Москва, Паломникъ.

LUTS, O. 1965. Kevade: pildikesi koolipõlvest. Tallinn: Eesti Raamat

Käsikirjalised allikad:

KOOVISTE, H. 2011. *Nüüdisaja usuõpetustöö EAÕK kogudustes*. Tallinn, EELK Usuteaduse Instituut, magistritöö - käsikiri autori valduses.

KOTSONIS, M. E. 2018. *Parenting for the nurture of orthodox faith: "A great charge committed to us"*. Balamand University, a master's paper – käsikiri autori valduses (leitav ka Google Scholar'is)

VASSEL, T. 2011. *Eestlastest Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku liikmete arusaamad piiskopiametist*. Tartu, Tartu Ülikool, bakalaureusetöö - käsikiri autori valduses

KIVIL, K. 2019. *Õigeusklike lapsevanemate inimesekäsituse avaldumine nende kasvatusarusaamades*. Tallinn, Tallinna Ülikool, magistritöö - käsikiri autori valduses

Internetiallikad:

Statistikaamet: <http://pub.stat.ee> – 9.05.2020.

Statistikaamet. Rahva ja eluruumide loendus – Rahva ja eluruumide loendus 2011 – Rahvastiku demograafilised ja etno-kultuurilised näitajad: http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/07Rahvastiku_demograafilised_ja_etno_kultuurilised_naitajad/09Usk/09Usk.asp – 9.05.2020.

Püha Johannese Kool: <http://www.pjk.ee/index.php/ee/vaimuvaramu> - 06.05.2020

Püha Vladimiri Õigeisu Teoloogia Seminar: <https://www.svots.edu/> - 6.05.2020

Näide venekeelsest veebist:

https://azbyka.ru/otechnik/Aleksandr_Shmeman/liturgija-i-zhizn/ - 6.05.2020

KALMUS, V., MASSO, A., LINNO, M. 2015. *Kvalitatiivne sisuanalüüs*.

<http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyyis> - 10.05.2020

MASSO, A., SALVET, S., LEPIK, K. 2014. *Kvalitatiivse analüüsi tarkvara*.
<http://samm.ut.ee/kvalitatiivse-analyysi-tarkvara> - 9.05.2020.

AU, I. 2013. Statistilisi andmeid seisuga 1.01.2013.
https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/statistilisi_andmeid_liikmeskond_vaimulikke_kogudusi_01_01_2013.pdf - 9.05.2020.

Statistikaamet <https://www.stat.ee/ppe-51192> - 10.05.2020.

Statistikaamet <https://www.stat.ee/ppe-1167370> - 10.05.2020.

Eesti Kristlik Erakoolide Liit <http://www.kristlik.edu.ee/new/kool/> - 9.05.2020.

Vanalinna Hariduskolleegeium <http://www.vhk.ee/tutvustus/vhk-arvudes> - 9.05.2020.

CHRYSTOSTOM, J. *Homily 9 on First Timothy* -
<https://www.newadvent.org/fathers/230609.htm> - 9.05.2020.

CHRYSTOSTOM, J. *Homily 20 on Ephesians* -
<https://www.newadvent.org/fathers/230120.htm> - 9.05.2020.

EPIPHANIOS, elder - <https://orthodoxword.wordpress.com/2010/11/10/> - 9.05.2020.

Fr. Seraphim Rose on Educating Children
<http://pravoslavnasrbkinja.blogspot.com/2011/09/fr-seraphim-rose-on-educating-children.html> - 9.05.2020.

#ещенепознер – Георгий Митрофанов: КГБ, ЛГБТ и русский апокалипсис
<https://www.youtube.com/watch?v=xS-mL9Yxs-o> 25. minutil – 09.05.2020.

Religious socialisation in Estonian-speaking Orthodox Christian families

Summary

The work at hand is conducted as an empirical qualitative research about the religious socialisation in Estonian-speaking Orthodox Christian families. The purpose of this work is to map the challenges and opportunities for the religious socialisation of children today, and to find out the type(s) of religious nurture the Orthodox Christian parents deem proper to offer their children. This research is to aid in conceptualising the development of contemporary Orthodox Christian upbringing. To that end, the empirical data is compared to the theoretical sources and researched practices in other countries.

The method used to collect the empirical data is inductive, by semi-structured interviews. The research is based on constructivist research philosophy and concerns itself more with presenting the conceptions of the participants than assessing those by external criteria.

The paper uses targeted sample, no representation of the general population is pursued. When compiling the sample, the relevance of the content to all of the main Estonian-speaking Orthodox Christian groups was aimed. The sample consisted of 15 parents belonging both to Estonian Apostolic Orthodox Church and to Estonian Orthodox Church of Moscow Patriarchate.

The work is divided into four chapters. The first chapter gives an overview of the method and research process, the second chapter presents the Estonian Orthodox Christian believers and the statistical overview of the indicators of their religious socialisation, followed by the description of the theoretical sources about Orthodox education. The fourth and the most voluminous chapter presents the analysis of the empirical research and results in four subchapters.

The subchapters divide the empirical material under topics as follows: aims of religious upbringing, the principles of parenting, religious practices and secondary socialisation. Each subchapter is followed by a discussion comparing the results with relevant literature and predating research.

While conducting the interviews and analyzing the content, the following questions are addressed:

What is considered the purpose of religious upbringing?

How do the families pass on religious beliefs and practices and what obstacles are experienced? What are the children's attitudes about religious topics and the parents' church attendance?

How does society relate to children's religious upbringing – what support is available outside of the family and what is sorely missed?

What are the parents' experiences with religious socialisation from their childhood and how does it relate to the contemporary context?

The interviewed parents described providing the environment with a spiritual dimension as the most basic and broadest of their goals of religious upbringing. There was a sense of having a religious environment to grow up in as something precious and irreplaceable, that only parents can give.

The details were seen differently – some were open to other religions, some wished the maximise development in Orthodoxy, some valued either wider or narrower moral tradition – but in general, the limitations of the parents' role were acknowledged, and the child was tried to equip with everything necessary to independently reach decisions about world-view issues.

As expected and in accordance with the majority of relevant research in Estonia and abroad, the most effective and approachable method of religious upbringing was considered setting an example and joint participation in religious life. Participation in the Divine Liturgy was mentioned from the points of view of purposes, principles of parenting, religious practices and out of family support, which is in accordance with the emphasis' of the most authoritative Orthodox teachers of all eras.

Among the practices exercised with children, praying at home, revering icons, reading religious literature, and discussions on religious topics were named. Mostly the topics of daily lives were discussed with children, and the religious content therein correlated to the presence of religion in daily practices of the respective family.

Many participants admitted to the shortage of their own catechesis and at the same time they believed that parenting develop their own religious knowledge and bring deeper understanding.

According to the descriptions of the interviewees, the children were mostly open to the participation in their parents' religious life, but incapable of doing it as grown-ups. Their attitudes to the religion of their parents depended grossly upon how well the parents were able to attend to their needs in the course of common participation. The children needed to be indulged somewhat during the church services, as well as they required some external motivation and opportunities to contribute to the service according to their capacities; the latter was considered especially effective in the course of religious socialisation.

Although the parents admitted the society's greater openness to religion compared to their childhood, the lack of ability to handle religious topics was seen in society. Therefore the children rather avoided touching religious topics in their conversations with their non-religious peers. A greater openness in that sphere was experienced in Christian schools, where – by the evaluation of the parents – regardless of children's religious beliefs or backgrounds the religious diversity was handled with interest and openness. Lacking the skills of religious thinking was confessed by some parents who converted as grown-ups; they didn't have the childhood experience of religious socialisation.

The parents expected from the church better conditions for children's participation in the church services and appropriate catechesis both for children and grown-ups; and the importance of the latter was viewed in the context of children's religious upbringing. The clergymen were expected to have deeper competence and a sense of context in conducting catechesis and in communication with the congregation.

Sorely was missed age-appropriate Orthodox reading material for children, especially of that for independent reading. What was brought out in particular was the positive role of different joint actions in church environment in the religious socialisation of children. As an exception, some Orthodox communities were described where the secondary socialisation ran smoother, but deficiencies were seen there as well.

In general, the following pattern of generations emerged to describe the experience of religious socialisation: + - + +, where the grandma was religious, participant's own parents were not, the participant considered him/herself

religious again and the children were the ones to pass on their faith to. Since the early experiences of the interviewed parents with religion were rare and mostly received from grandma, they were unable to evaluate the relationship between upbringing back then with today's context.

Lisa 1 Uurimistöös osalejate tähised ja lühiiseloostus

Osalejate puhul olen lisaks muudele näitajatele fikseerinud nende kirikliku aktiivsuse lihtsustatud skaalal L. Eeki doktoritöö eeskujul¹⁷². Kuna erinevalt viidatud tööst ei intervjuerinud ma vaimulikke, olen kasutanud skaalat 1 – 3:

- I – käivad kirikus ebaregulaarselt pühadel ja tähtpäevadel kuni 12 korda aastas.
- II – käivad kirikus teatud regulaarsusega vähemalt korra kuus.
- III – käivad kirikus reeglina vähemalt korra nädalas, võivad teenida kaasa lauldes, lugedes, altariteenijana vms.

Et töös oleks lihtne arvestada osalejate profiilidega, genereerisin intervjuudele tähised, mis sisaldavad intervjuerimise järjekorda, osaleja sugu, vanuse kümnendit ja kiriklikku aktiivsust vastavalt ülaltoodud skaalale. Näiteks pärineb intervjuu i1M5/III esimesena intervjueritud viiekümnendates meessoost lapsevanemalt, kes oli kõrge kirikliku aktiivsusega.

Alljärgnevalt toon osalejate nimekirja, kuhu on lisatud laste vanusevahemik 5-aastase täpsuse ja koduasula tüüp, viimase juures (trad.) märgib traditsioonilist õigeusu kogukonda.

- i1M5/III lapsed vanuses 20 – 40, linn
- i2N5/III lapsed vanuses 10 – 30, linn
- i3N4/II lapse vanus 10, linn
- i4M5/III lapsed vanuses 5 – 30, maa/linn
- i5N4/II lapsed vanuses 10 – 20, linn
- i6M3/II lapsed vanuses 10 – 15, maa/linn
- i7M4/I lapse vanus 10, maa (trad.)
- i8M3/II lapsed vanuses 5 – 10, maa (trad.)
- i9N4/III lapsed vanuses 10 – 30, linn
- i10N4/III lapsed vanuses 5 – 25, linn
- i11MN5/III lapsed vanuses 10 – 20, linn
- i12N5/I lapsed vanuses 15 – 35, linn (trad.)
- i13N4/III lapse vanus 5, linn
- i14N4/II lapsed vanuses 1 – 25, maa (trad.)

---

¹⁷² EEK, L. 2017. *Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike katehheesist ja uskumustest* Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastuse, lk 239.

Lisa 2 Kutse osalemiseks

KUTSE OSALEMISEKS USULISE KASVATUSE UURIMUSES

Armsad lapsevanemad!

Palun Teid jagada oma kogemusi õigeuskliku lapsevanemana!

Uurimuse fookuses on usu edasiandmine koduses kasvatuses eestikeelsetes õigeusklikes peredes. Uurimuse tulemusena leitakse põhilised väljakutsed õigeusklike laste kasvatamisel tänapäeva maailmas ja viisid, kuidas lapsevanemad neid lahendavad või lahendada sooviksid. Samuti on uurimuse tulemuste põhjal võimalik hinnata usutraditsioonide järjepidevust tulevikus. Uurimuse tulemusi jagatakse üldistatud kujul kõigi soovijatega. Loodetavasti leiavad nii õigeusklikud lapsevanemad kui koguduste töötajad sealt nii mõndagi kasulikku.

Uurimus põhineb avatud küsimustega intervjuudel õigeusklike lapsevanematega. Intervjuu kestus on keskmiselt 1 tund, millega ei pea ennast piirama. Intervjuud salvestatakse, kui informant sellega nõus on. Kogutud intervjuud analüüsitakse sisuanalüüsi meetodiga. Eriolukorrast tulenevalt võib intervjuu toimuda ka sidevahendi (telefon, *skype*) abil.

Intervjuude kasutamisel uurimistöös järgitakse rangelt anonüümsuse põhimõtet ja kõik konkreetsetele isikutele viitav eemaldatakse või muudetakse. Vaatamata vastavate abinõude rakendamisele, ei ole võimalik täielikult välistada teatavaid kahtlusi ja arvamisi informandi aadressil, kui keegi tööst selliseid vihjeid otsima peaks.

Osalemiseks palun helista või kirjuta mulle telefonil 53 542 776 või aadressil vasselt@gmail.com ja lepime kokku sobiva aja ja viisi intervjuu läbiviimiseks.

Uurimustöö on osa minu magistritööst Tartu Ülikooli usuteaduskonnas.

Tänuga,

Preester Timoteos (Tanel) Vassel

Lisa 3 Intervjuu küsimused

Demograafilised andmed ja taust:

Kuidas informant leiti (kirja!)?

Kas soovite oma vastused hiljem kirjalikul kujul üle vaadata ja vajadusel neid täiendada? Kas soovite lugeda hiljem uurimistöö tulemusi? Palun Teie kontakt (kirja!)?

Teie vanus?

Mis valdkonnas tegelete ja mida õppinud olete?

Kui vanad lapsed Teil on?

Kui kaua olete olnud õigeusklik?

Kui tihti käite kirikus?

Kas lapse kasvatamises osaleb teist usku lähedasi?

Soojendusküsimused:

Kui oluliseks peate oma laste usulist harimist kodus?

Mis võiks olla koduse usuõpetuse eesmärk?

Mis on koduses usulises kasvatuses muutunud võrreldes Teie lapsepõlvega?

Põhiküsimused:

Kuidas on kodune usuõpetus teie pere igapäevaelus korraldatud?

Mida olete seni teinud ja mis on lähiaastatel plaanis?

Millest Te kõige enam puudust tunnete?

Lisaküsimused:

Millist abi usulises kasvatuses saate väljastpoolt perekonda (kogudus, kool, muu)?

Kuidas hindate usuõpetusliku kirjanduse kättesaadavust ja sobivust? Mille põhjal kirjandust valite?

Kes Teie peres kõige rohkem usulise kasvatuses tegeleb, miks?

Kuidas hindate erinevate lähenemiste tulemuslikkust? Kas olete pidanud oma kasvatuspõhimõtteid aastate jooksul ümber hindama, miks?

Lisa 4 Intervjuu kava alates 5. intervjuust

Demograafilised andmed ja taust:

Kuidas osaleja leiti(kirja)?

Kas soovite oma vastused hiljem kirjalikul kujul üle vaadata ja vajadusel neid täiendada? Kas soovite lugeda hiljem uurimistöö tulemusi? Palun Teie kontakt(kirja)?

Sünniaasta?

Eriala/tegevusala?

Laste vanus?

Kui kaua olete olnud õigeusklik?

Mitu korda kuus käite kirikus?

Elukoht(asula tüüp)?

Kas lapse kasvatamises osaleb mitteõigeusklikke lähedasi?

Soojendusküsimused:

Miks on oluline laste kodune usuline kasvatus? Kas olete saanud ise usulist kasvatust? Mis on koduses usulises kasvatuses muutunud võrreldes Teie lapsepõlvega?

Kuidas on lahendatud kodune usuõpetus Teie pere igapäevaelus?

Kuidas annate oma usulisi ja maailmavaatelisi tõekspidamisi edasi oma lastele?

Kes perekonna lähiringis seda veel teeb ja kuidas see suhestub teie usuga?

Kuidas suhestub laste usuline kasvamine ühiskonnaga, kaaslastega? Millise väljakutse esitab sekulaarne ühiskond usulisele kasvatusel? Missugust tuge saadakse väljastpoolt perekonda ja millest tuntakse puudust?

Mis on usulise kasvatusel eesmärk?

Kas on saadaval sobivaid abimaterjale, kuidas hinnatakse nende sobivust?

Kuidas lapsed suhtuvad usuteemadesse ja kirikuskäimisse?

Kuidas sõltuvad kasvatusel sisu ja meetodid lapse vanusest?

Missugust tagasisidet on saadud erinevatele lähenemistele?

Missugused usulise kasvatusel kogemused on lapsevanematel oma lapsepõlvest?

Milliseid takistusi olete kohanud oma laste usulisel kasvatamisel?

Lisa 5 Christiansi ja Denzini interpretatiivse piisavuse kriteeriumid¹⁷³

Usaldusväärsus

- Kas uurija on saavutanud lähedase tutvuse olustiku või teemaga?
- Kas andmete ulatus, hulk ja sügavus väärivad neile põhistatud väiteid?
- Kas uurija on teinud süstemaatilisi võrdlusi erinevate vaatluste vahel ja erinevate kategooriate vahel?
- Kas kategooriad katavad laias ulatuses empiirilisi vaatlusi?
- Kas on olemas loogilised seosed kogunenud andmete ja uurija argumentide ning analüüsi vahel?
- Kas uurija on toonud oma väidetele piisavalt tõendeid, et lugeja saaks kujundada iseseisva hinnangu ja võib selle põhjal uurija väidetega nõustuda?

Originaalsus

- Kas kategooriad on uudsed ja pakuvad uut pilguheitu/taipamist?
- Kas analüüs kannab hoolt andmete uue kontseptuaalse tõlgendamise eest?
- Milles seisneb töö sotsiaalne ja teoreetiline tähendusrikkus?
- Kuidas töö vaidlustab, laiendab või täpsustab varasemaid ideid, mõisteid ja praktikaid?

Kooskõla

- Kas kategooriad esitavad uuritud kogemuse täielikkust?
- Kas uurija on avalikustanud poolteadvustatud(*liminal*) või enesestmõistetavaid tähendusi?
- Kas uurija on tõmmanud paralleele suurema kollektiivi ja indiviidi elude vahel kui andmed nii viitavad?
- Kas analüütilised interpretatsioonid omavad tähendust ka uuritava grupi liikmetele ja pakuvad neile sügavamat vaadet oma eludele ja maailmadele?

Kasulikkus

- Kas analüüs pakub interpretatsioone, mida inimesed saavad kasutada oma igapäevases maailmas?
- Kas analüütilised kategooriad kõnetavad üldisi protsesse?
- Kas neid üldisi protsesse on uuritud sotsiaalse õigluse (antud juhul usulise kasvatus) järeldustest lähtuvalt?
- Kas analüüs sütitab edasist uurimist sarnase sisuga valdkondades?
- Kuidas töö osaleb parema ühiskonna loomises(usulise kasvatus arendamises)?

---

¹⁷³ CHARMAZ, K. 2005. Grounded Theory in the 21st Century: Applications for the Advancing Social Justice Studies – *The SAGE handbook of Qualitative research*. – 3rd ed. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (toim.). Thousand Oaks, SAGE Publications, lk 528.

Lihtlitsents

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Tanel Vassel, annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Usuline sotsialisatsioon eestikeelsetes õigeusu peredes”, mille juhendaja on Olga Schihalejev, reprodutseerimiseks eesmärgiga sedas äilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Tanel Vassel